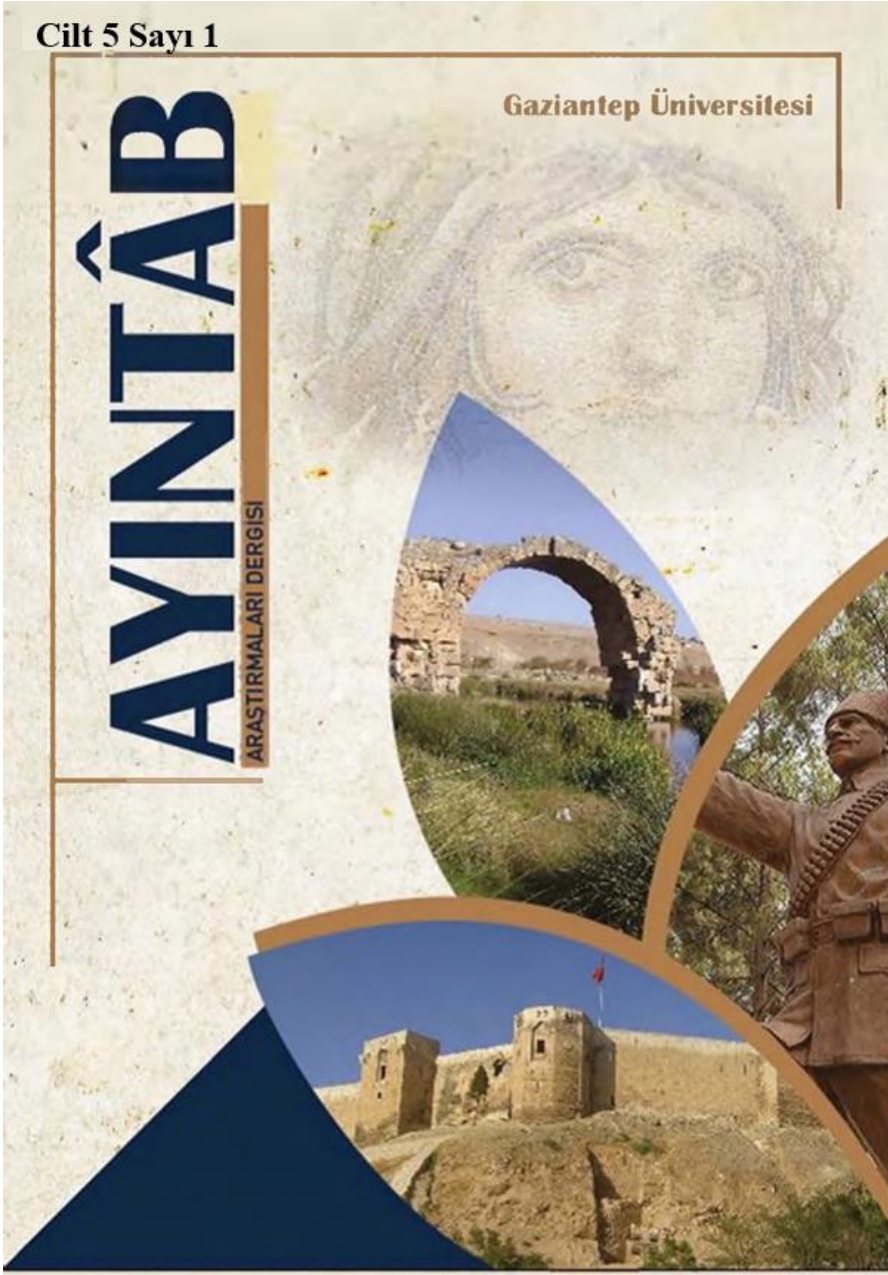

Cilt 5 Sayı 1

Gaziantep Üniversitesi

AYINTÂB

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ AYINTÂB ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Hedef ve Kapsam

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) yılda iki sayı çıkar ve çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayınlandığı uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Türkiye'nin önde gelen araştırma üniversitelerinden biri olan Gaziantep Üniversitesi tarafından yayınlanmaktadır.

Derginin amacı teorik ve araştırma odaklı çalışmalarını desteklemek, araştırmalarda kaliteyi arttırmak ve ulusal ve uluslararası akademik araştırmaların karşılıklı paylaşımını teşvik etmektir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), bilginin serbest dolaşımı ve yaygınlaştırılması için çalışan açık erişimli bir dergidir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD) büyük oranda akademisyenlerin katkı sağladığı çok disiplinli bir yayın olmasına rağmen, alanında uzman olan veya lisansüstü düzeyde çalışmalar yapan öğrencilerden gelen yayınları da teşvik etmektedir.

Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD), Arkeoloji, Gastronomi, İşletme, İktisat, İletişim, Coğrafya, Tarih, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Hukuk, Dilbilim, Folklor, Edebiyat, Felsefe ve Sosyoloji alanlarından yayın kabul etmektedir. Ayıntâb Araştırmaları Dergisi'nde, sadece Gaziantep ve yöresi ile ilgili makaleler yayımlanır.

Derginin uluslararası yayın kurulu vardır.

Telif Hakkı

Derginin tüm telif hakkı dergi yöneticilerine aittir.

İletişim

GAÜN Ayıntâb Araştırmaları Dergisi (AAD)
Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
27310 Gaziantep, TÜRKİYE
Tel: +90-342-318-1820
Editör/Dergi Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
E-mail: agunduz@gantep.edu.tr

Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

GAÜN-AAD

Dergi Sahibi

Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editörler-in-Chiefs

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Doç. Dr. Fettah KUZU

Bölüm Editörleri

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Prof.Dr. Muhammet Ruhat YAŞAR
Doç. Dr. Fettah KUZU
Doç.Dr. Atınç OLCAY
Doç.Dr. Mustafa METE
Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ
Dr. Öğr. Üyesi . Meltem MUŞLU
Dr. Öğr. Üyesi . Timur DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi . Selim KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Lider BAL
Dr. Öğr. Üyesi Kadriye ŞAHİN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aleksandar Andreeviç (EDUKONS Üniversitesi / SİRBİSTAN)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Anita Gligorova (FON Üniversitesi / MAKEDONYA)
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ (Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

Cilt 5, Sayı 1, Temmuz 2022
Web: <http://dergipark.gov.tr/gunaad>
E-mail: agunduz@gantep.edu.tr

Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdurrahman UZUNASLAN
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aleksandar ANDREEVIÇ
(EDUKONS Üniversitesi / SIRBİSTAN)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR
(Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ
(Sütçü İmam Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Anita GLIGOROVA
(FON Üniversitesi / MAKEDONYA)
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet
SOĞUKÖMEROĞULLARI
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Işıl Işık BOSTANCI
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Haydar ÇORUH
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ
(Gaziantep Üniversitesi / TÜRKİYE)

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
AYINTÂB ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

Cilt. 5 Sayı 1
2022

İÇİNDEKİLER

Osmanlı Döneminde Antep'in İktisadî Vaziyeti

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

1-45

**Osmanlı'da Korumaya Muhtaç Çocuklar ve Vesayet Kurumu: Ayıntâb'daki Uygulaması
(1750-1806)**

Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR-Melahat ARIKAN

46-73

**16. Yüzyıl'da Mevlevi Teşkilatlanmasının Ayıntâb'ın Osmanlı Devleti'ne
Entegrasyonunda Katkısı ve Bölge Özelinde Değerlendirilmesi**

Nuri ÖZTÜRK

74-96

OSMANLI DÖNEMİNDE ANTEP'İN İKTİSADÎ VAZİYETİ

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK*

Özet

1516 yılında bölgenin Osmanlılar tarafından ilhakı ile beraber Antep önce Vilayet-i Arab veya Vilayet-i Şam olarak adlandırılan ve sınırları Adana'ya kadar uzanan büyük vilayete dahil edildi. 1526'dan sonra Zülkadriye ve 1830 yılında da Halep eyaletine bağlanmıştır.

Antep'in ekonomisi kır ve şehir ekonomisine dayanır. Çevresinde geniş ve münbit ovalar, zengin su kaynakları yoktur. Klâsik ziraat yapılır, buğday, arpa, mercimek, nohut yetiştirilirdi. Antep'te zeytin ve pamuk ziraati de yapılıyordu. Keza terekelerde ve satış hüccetlerinde üzüm bağlarına sıkça rastlanmaktadır. Buna bağlı olarak Antep'in hususi Şıra hanı vardır.

Antep'te geniş bir esnaf zümresi vardır. Şehir ekonomisinin temeli olan esnaf gruplarının çoğu sanat erbabıdır. Ekmekçi, demirci, marangoz, debbağ, kuyumcu, tüfenkçi, berber, abacı, cullah, sarrac, semerci, boyacı gibi esnaf, aynı zamanda birer sanat icra ederlerdi ve çırak-kalfa-usta silsilesi dâhilinde yetişirlerdi. Antep'te dokumacılığın ön planda olduğu açıktır.

Vakıfların ülke ekonomisinde olduğu gibi, Antep ekonomisinde de önemli bir yeri vardı. Bu itibarla vakıflar da örnekleriyle incelenmiştir.

Antep'te Ermeni ve Yahudilerden oluşan bir gayr-i müslim nüfus da elbette vardı. 1804'te Antep'te 120'si alâ, 926'sı evsat ve 302'si edna olmak üzere 1.348 cizye veren erkek nüfus vardı. 1843'te bu rakam değişmemiştir. Zannedildiği gibi Antep'te büyük bir gayr-i müslim nüfus yoktur.

Dönem içinde temel gıda ve ihtiyaç maddelerinin fiyatları da örnekleme usulüyle ele alınmış, yerine göre dönemin parasının ayar ve vezinleri de verilmiş, böylece fiyatların neyi ifade ettiği mukayese edilmiş oldu.

ANTEP'S ECONOMIC STATUS IN THE OTTOMAN PERIOD

Abstract

With the annexation of the region by the Ottomans in 1516, Antep was included in the large province, which was first called Vilayet-i Arab or Vilayet-i Damascus, and whose borders extended to Adana. After 1526, it was connected to Zulqadriye and in 1830 to the province of Aleppo.

Antep's economy is based on rural and urban economy. There are no wide and fertile plains and rich water resources around it. Classical agriculture was done, wheat, barley, lentils, chickpeas were grown. Olive and cotton cultivation was also done in Antep. Likewise, vineyards are frequently encountered in estates and sales volumes. Accordingly, Antep has a special Shira inn.

There is a large group of tradesmen in Antep. Most of the artisan groups, which are the basis of the city's economy, are art connoisseurs. Craftsmen such as baker, blacksmith, carpenter, tanner,

* İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oo 00 0002-6808-8788, mustafa.ozturk@idu.edu.tr- İZMİR

jeweler, tufenk maker, barber, abacı, cullah, sarraj, saddlebag, painter, were also practicing art and were brought up within the apprentice-foreman-master line. It is clear that weaving is at the forefront in Antep.

Foundations had an important place in the economy of Antep as well as in the country's economy. In this respect, foundations were also examined with their examples.

Of course, there was also a non-Muslim population in Antep, consisting of Armenians and Jews. In 1804, there was a male population of 1,348 paying jizya in Antep, 120 of which were ala, 926 were evsat and 302 were edna. This figure remained unchanged in 1843. As is thought, there is not a large non-Muslim population in Antep.

The prices of basic food and necessities during the period were also handled by sampling method, and the scales and meters of the currency of the period were also given, so that what the prices meant was compared.

Giriş

Osmanlı döneminde Antep'in¹ iktisadî vaziyeti konusunu bir makale çerçevesinde bütün yönleriyle etraflıca ele almanın, konunun uzmanı olan meslektaşlarım o kadar kolay olmadığını bilirler. Zira Antep, bugün olduğu gibi geçmişte de bölgenin en önemli iktisadî merkezlerindendi. Elimizdeki Osmanlı dönemine ait zengin arşiv kaynakları bunu göstermektedir.

Bu kaynakların en önemlileri Şer'iyye Sicilleridir. Antep Şer'iyye Sicilleri 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devleti'nin dağılmasına kadar olan dönemi ihtiva eder. Arada bazı eksikliklerle beraber günümüze kadar en korunan sicillerdir. Bu yönüyle Antep şanslı bir vilayetimizdir. Çünkü bazı vilayetlerin sicilleri ya yoktur veya çok eksiktir. Antep'in şanslı bir yönü de sicillerinin önemli bir kısmının günümüz harflerine çevrilmiş olmasıdır. Esasen Antep Şer'iyye Sicilleri ilk olarak merhum Cemil Cahit Güzelbey tarafından tanıtıldı, bazı sicillerden örnek belgeleri fasiküller halinde yayımladı. Başta Gaziantep ve Kilis Üniversiteleri olmak üzere Fırat, Atatürk, Selçuk, Muğla gibi daha pek çok üniversitemizde Yüksek Lisans tezleri çerçevesinde çevriyazıları hazırlanmış olup, bu çalışmalardan faydalanılmıştır.

Antep'in iktisadî vaziyetini kısa idari taksimatından sonra köyler, köylerin malikâneye verilmesi, mahsuller, ticarî imkânlar ve ticarî mekânlar, bu meyanda hanlar, çarşılar, esnaf teşekkülleri ve esnaf-devlet ilişkileri, vergiler, avarız, sürsat, cizye, vakıflar özellikler nakit para vakıfları, fiyatlar, ücretler, nafakalar ve nihayet terekeler üzerinde gözlemler yaparak, o dönem Antep halkının iktisadî varlıkları, sosyal tabakaları üzerinde durulacaktır. Takdir edileceği gibi bu konuların her birisi müstakil birer çalışma konusudur. Biz bu çalışmada örnekleme metoduyla bazı sonuçlara varmağa ve daha etraflı incelemelere esas olmak üzere Antep'in Osmanlı dönemindeki iktisadî vaziyeti hakkında bir fikir vermeye çalışacağız.

I. İdari Taksimat

¹ Bilindiği üzere Antep'in bütün eski kayıtlardaki adı *Ayntab*'dir. Günümüzde ise Antep'tir. Tarih araştırmalarında bir terim veya yer adını kullanırken o dönemde kullanılan asıl adını kullanmak tarih metodunun bir gereğidir. Ancak biz bu çalışmada telaffuzu daha kolay olduğundan kısaca *Antep* adını kullanmayı tercih ettik.

1516 tarihinde Merc-i Dabık zaferiyle Osmanlı hakimiyetine geçen Antep, önce kurulan *Vilayet-i Arab* veya *Şam Vilayetine* bağlandı. Antep 15 sancaktan oluşan Vilayet-i Arab'ın bir kazasıdır. 1522 ve 1527'de de de Sinan Paşa oğlu Muhammedşah Bey'in idaresinde Şam Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak görülmektedir². Antep, 1527'de Zülkadriye'ye bağlı bir sancak olarak görülmekte ve 322.000 akçelik geliri Mehmet Şah Bey'e tevcih edilmişti³.

1545 taksimatında Antep Şam beylerbeyliği idare taksimatında görülmemektedir. Bölgede istikrarı sağlamak amacıyla Suriye'nin kuzeyi Şam'dan ayrılarak 1549 yılında Halep Beylerbeyliği teşkil edildi⁴. Halep Beylerbeyliğine Hama, Hums, Azaz ve Kilis, Adana, Tarsus, Üzeyr ve Birecik sancakları bağlanmıştır⁵. 1545'ten önce Antep Zülkadriye eyaletine bağlanmış ve 3 Aralık 1549 (13 Zilkade 956) tarihli idari taksimatta Antep sabık Maarra Beyi Hasan Bey'e 200.000 akçe ile tevcih edilmiştir⁶.

Daha sonra da Maraş Beylerbeyliğinin bir sancağı haline geldi. 16. yüzyılda Antep'in Tel-Başer ve Nehrü'l-Cevz adlı iki nahiyesi bulunmaktadır⁷. 1536'da Antep'in nüfusu 9.288 iken 1543'te 9.872 ve 1574'te de 14.847'ye yükselmiş, 1574'te sancak nüfusu 45.667 olarak tespit edilmiştir⁸. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 17. yüzyılın ortalarında Antep'te 32 mahalle ve 8.067 toprak ve kireç örtülü ev vardı. Bu rakama göre Antep'in nüfusu yaklaşık 35.000-40.000 civarında olmalıdır⁹. Bu idarî taksimat fazlasıyla bir değişikliğe uğramadı. Evliya Çelebi'nin verdiği rakamlar, tarihî ve iktisadî gelişmeye uygun görünmektedir.

Görüldüğü gibi Osmanlı hakimiyetine girişi ve bağlı olduğu vilayet hakkında muhtelif tarihler verilmektedir. Dönemin bütün tevcih defterlerini inceleyen Orhan Kılıç, Antep'in Zülkadriye Eyaletine bağlanması hususuna açıklık getirmiştir. Kılıç'ın tespitleri özetle şöyledir:

Ayıntab'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra Zulkadriye eyaletine bağlı bir sancak merkezi halinde teşkilatlandırıldığına dair bilgiler varsa da doğru değildir. Çünkü bu tarihlerde Zulkadriye vilayeti henüz teşkil edilmemişti. Osmanlı Devleti'ne tâbi bir devlet olarak varlığını devam ettirmekteydi. Osmanlı hakimiyetine giren Ayıntab'ın ilk sancak teşkilatlanması yeni kurulan Arab Vilayeti bünyesinde gerçekleşmiştir¹⁰. Kanuni devri başlarında hazırlanan bazı sancak tevcih defterlerinde ve kanunname kayıtlarında, Ayntâb sancağı Arab Vilayeti bünyesinde yazılmaya devam etmektedir.1526 yılında Arab Vilayeti Şam Vilayeti olarak yeniden

² Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.13, S.1, Elâzığ 2003, s. 357, 359

³ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete (1550-1650) Arasına Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniv. Yay. İstanbul 1978, s. 138; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 3. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2000, s. 96

⁴ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2003, s. 29

⁵ Çakar, *a.g.m.* s. 360-361

⁶ Feridun Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *TTK Belgeler XIX/23* (Ocak 1998), s. 75-76

⁷ Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası I*, s. 39

⁸ Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası I*, s. 99-117'deki muhtelif tablolar. Ayrıca bkz. Hüseyin Özdeğer, "Antep" maddesi *TDVİA XIII*, İstanbul 1996, s. 468

⁹ Özdeğer, *Antep* maddesi, s. 469

¹⁰ Orhan Kılıç, "16. Yüzyılda Ayntâb Sancak Beyleri", *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, İdeal Kültür Yay. İstanbul 2021, s. 166-167

yapılandırılınca Ayntâb sancağı bir müddet bu vilayetin bünyesinde yazılmıştır. Bu bakımdan Ayntâb sancağının Dulkadir Vilayetine bağlandığı şeklindeki değerlendirmelerin geçerli olmadığı söylenebilir. (...) 1526 yılına ait olduğunu tespit ettiğimiz bir tahrir defterine göre Arab Vilayeti Osmanlı idari sistemi içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Bu defterdeki bilgilere göre; Arab Vilayeti: Şam, Gazze, Safed, Salt ve Aclun, Haleb, Hama ve Humus, Trablus Ayntâb ve Birecik sancaklarından müteşekkildir. Bu defterde Zulkadriye (Dulkadriyye) Vilayeti de yazılı olup, Maraş ve Bozok sancakları bulunmaktadır¹¹.

Ayıntâb Sancağı, muhtemelen 1526 yılında kurulan Zulkadriyye Vilayeti'nin ilk idari yapılanması içerisinde bulunmamış, vilayetin genişlemesiyle birlikte daha sonra buraya dâhil olmuştur. 1545 yılına ait bir hükümde ve Celâlzâde'nin Tabakatü'l-Memâlik'inde Ayıntâb'ın Zulkadriyye vilayeti içerisinde olduğu görülmektedir. Ayıntâb Sancağı 19. yüzyıldaki yeni idari düzenlemelere kadar Zülkadriyye Vilayeti/Eyaleti bünyesinde yer almıştır¹².

Antep'in Halep'e bağlanması hususunda da farklı tarihler verilmektedir. Bu konuda da Hilmi Bayraktar Antep'in Halep'e bağlanması sürecini ve kesin tarihi tespit etmiştir:

19. yüzyıla kadar Maraş Beylerbeyliğine bağlı olan Antep bu tarihte Halep'e bağlanmıştır¹³. Ancak bu husus mali ve sosyal hadiselerin sonunda uzun bir süreç almıştır. Halep'te 1817-1819 yılları arasında vuku bulan isyandan sonra sürekli büyük bir ordu beslemek zorunda kalan Halep Valisi Hurşit Paşa, bu isyanın bastırılması için çok masraf yaptığını ileri sürerek, merkezden Maraş veya Rakka'nın kendisine mansıp olarak verilmesini talep etmiştir. Ancak, halihazırda ne Diyarbakır'a bağlı olan Rakka'nın ve ne de Maraş'ın kendisine mansıp olarak verilmesinin mümkün olamayacağı cevabını almıştır. Bununla birlikte 1817 yılındaki isyan sırasında Antep ahalisinin Halep Valisi Hurşit Paşa'ya yardımları ve Maraş Valisi Kalender Paşa'nın kuvvetli sarrafının bulunmaması sebebiyle, Antep mukataatı M. 1817-1818 (H.1233) ve M. 1818-1819 (H.1234) senelerine mahsuben Halep Valisi Hurşit Paşa'ya deruhde ve ilzam olmuştur. Bu durum M. 1819-1820 (H.1235) senesine kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren tekrar Maraş Valisi olan Celaledin Paşa'ya tevcih edilmiştir.

Görüldüğü gibi Antep mukataatının 1817-1819 yıllarında Halep valisine ilzamu, Antep'in bu tarihten itibaren Maraş'tan ayrılarak Halep'e ilhak olunduğu düşüncesini uyandırmıştır. Oysa gerçekte Antep Sancağı ancak bu tarihten 12 yıl sonra, M 1830 (H.23 Ramazan 1245) senesinde Halep'ten gönderilen bir buyrultu ile Maraş'tan ayrılarak Halep'e ilhak olmuştur. Bu durumu dönemin Antep Şer'iyeye Sicillerinde de görmek mümkündür. Zira 1823-1826 senelerine mahsuben Maraş Eyaletinde istenen cebelü bedelilerinde Antep'in Maraş

¹¹ Kılıç, a.g.m., s. 167-168

¹² Kılıç, a.g.m., s. 168

¹³ Hilmi Bayraktar, XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâziğ 2004, s. 15; ayrıca Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", Ankara Üniv. OTAM 11, Ankara 2000, s. 526

Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak gösterilmesi, bize bu tarihlerde de Antep'in Maraş'a bağlı olduğunu göstermektedir.

Antep tarafından gönderilen bu takrir üzerine Ocak 1830 (H. Şaban 1245) senesinde merkezden gönderilen bir buyrultuda konu üzerinde durulmuş ve "Ayıntab sancağı her ne kadar Maraş Eyaleti dahilinde ise de hane-i avarız ve nüzul ve mürettibat-ı saire başka başka müretteb ve matlub oluna geldiğinden, her sancak kendü hisse-i mürettebesi..."ni ödemesi gerektiği ve bu çerçevede Antep Sancağında 372.5, Maraş Sancağı'nda 408.5 adet avarız ve nüzul haneleri olduğu bildirilmiştir. Antep bu hadiseden yaklaşık bir ay sonra 18 Mart 1830 (H.23 Ramazan 1245) senesinde Maraş'tan ayrılarak Halep'e ilhak edilmiştir¹⁴.

1.1.Mahalleler

Antep'in mahalleleri bazı küçük değişikliklerle beraber bütün dönem boyunca devam etmiş olup, muhtelif belgelerden tespit edilen mahalleler bir defaya mahsus olmak üzere aşağıda verilmiştir: Akyol, Kurbü Molla Ahmed, Hayik Baba, Hayik-i Müslim, Hayik-i Zımmî, Eblehan, Kozanlı, Kurb-ü Kozanlı, İbni Eyyüb (Eyyüboğlu), Beğ, Kurb-ü Beğ, Kayacık, Kurb-ü Kayacık, Çukur, Tarla-yı Atik, Ammu, Tövbe/Tevbe, Ali Neccar, Seng-i Hoşkadem, Seng-i Nakkaş, Seng-i Tavi, Tarla-yı Cedid, Kurb-ü Tarla-yı Cedid, Ehli Cefa, Zincirli, Musulluzâde, Şarkıyan, Şhreküstü, Kurb-ü Kılıçoğlu, Cevizlice, Kurb-ü Cevizlice, Hızır Çavuş, Yahni, Boyacı, Karasakal, İbni Kôr (Köroğlu), Kızılca Mescid, Kürkciyan, Kanalcı, Cabi, Kurb-ü Mağarabaşı, Tışlakî/Taşlakî, Kastel, Kayser, İbni Şeker (Şekeroğlu), Bostancı, Kurb-ü Bostancı, Kurb-ü Kanalcı, Sefer Paşa, Kurb-ü Ali Neccar¹⁵.

1.2. Köyler

18. yüzyılın başlarında Antep Maraş'a bağlı bir sancak olup Araban, Telbaşar, Burc, Pazarcık, Menbic ve Ravendan nahiyelerinden müteşekkildi. Bu dönemdeki köy listeleri aşağıya verilmiştir¹⁶:

Ağaçlıca, Ağcakend, Ağca Öyük, Ağar, Akpınar, Anbarcık, Arab Karı, Arabkini Arab Kendi?), Arablar, Arıl, Arkık, Atabeğ, Atna, Aynefar, Aziziye, Babilge, Barna, Battal Öyük, Bediri, Bedir Kendi, Belgar Beşe, Beylerbeyi, Bohan, Bostancık, Burc, Burhani, Burti, Cağdıgın, Cağıd, Cartil, Cedid, Cedide (Cüdeyde), Cekde, Çavlı, Cubekir, Çukur, Dağdancık, Dülük, İcmallu, Elmalu, Genabeg, Gercikin, Göcke, Gökcek, Göksuncuk, Görever, Güreniz, Güngörgü, Gürgen, Hacer, Harar, Harbeştil, Hayıfçı, Hayık, Haymeri, Hayyam, Hezek,

¹⁴ Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", Gaziantep Valiliği-Gaziantep Üniversitesi, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, (22 Ekil 1999), Gaziantep 2000, s. 84-85; Antep'in mahalleleri hakkında yapılan müstakil bir çalışma için bkz. İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", Gaziantep Üniversitesi- *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 8(1), s. 231-255

¹⁵ Aylin Kurt, *99 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicilinin (H. 1139-1159)/1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2013, belge: 68

¹⁶ Ökkeş Nariç, *64 Numaralı Antep Şer'iyye Sicilinin Traskripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1123-1124/1711-1712)*, (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2010, s. 344-346

Hisami, Homanz, Hülme, İbsatrun, İbni K r, İbrahimli, İbrahimşesi, İviz Kuyu, İvizce, İncesu, Kameri, Kantara, Karacaviran, Karaçomak, Karadinak, Kara Hüseyinli, Karakuyu, Kara  y k, Kasab Kaya, Kendi, Kızılca, Kefirbostan, Kefr-i Cebel, Kelpin, Kerd, Kenakin, Kenayık, Kızılcaend, Kızılhisar-ı Fevkanı, Kızılhisar-ı Tahtani, Kilisecik,, Kolubeğ Kiliseciğı, Kozanlı, Köse, Kulağuz, Kurtulmuş, Kuyu, Kuyucak, Küçük Köse, Ma'sara, K ll , Kürd Osman, K renaz, Lohan, Mazmahor, Meknun, Melik, Merdmenge, Metrani, Mevdud, Mezarlık, Mizmiz, Muzur, Nifah, Nizib, Orul, Oruş,  y cek,  yy m, S ğ d, Pavrik, Rumil, Rum  l k, Sam, Sarı, Sarı Y ğs k, Sargun, Saruhan, Sarut, Saylıca, Segergin, Semavin, Seylan, Sırtepe, Simavin, S ğ tl ce, S hme, Suboğazı, Sundul, S ndi, Şeyn Kendi, Tahni, Tahtan, Tahtemur (Tohtemur), Taşgın, Tebne, Tel Harit, Tel Harnib (Harnub), Telli, Tel Sivar, Telyeli, Tılfar, Torul, Ulu Ma'sara, Vaslı, Yakuda, Yazıcık, Yeşreli, Yılankoz (Yalankoz), Yuna, Yüreğir, Zağba, Zenbur, Zeranbu, Zincirli.

Antep bu haliyle nüfusun kırsal kesimde yoğunlaştığı bir kenttir. Bunun tabii bir neticesi olarak kent gelirlerinin büyük bir  oğunluğuda kırsal kesim gelirleri oluşturmaktadır. Gelirlerin ve vergilerin incelenmesinden açıkça görülecektir. Bu husus Sanayi İnkılabı  ncesi bütün toplumlarda görülen bir husustur. Sanayi  ncesi bütün toplumlarda olduğı gibi, Osmanlı toplumunda da şehirleşme çok az olup, halkın büyük kesimi kırsal bölgelerde yaşıyordu. Bu durum ancak sanayileşmeyle birlikte yakın zamanda değışmeye başlamış, günümüzde şehir nüfusu geleneksel kır nüfusunun yerini almıştır.

II. Antep'te Ziraat Durum

Antep coğrafi bakımdan bir platodur, geniş ovaları ve zengin su kaynaklarından mahrumdur. Ara vadilerde ve çoğu kıraç bölgelerde buğday arpa, nohut mercimek ziraati yapılmaktaydı. Bağ ve zeytincilik yoğundur. Günümüzde de aynı durum devam etmektedir. Belgelerden takip edildiğine göre pamuk ziraati de yapılmaktaydı. Bu mahsuller ancak halkın ihtiyaçlarını karışlayabilecek nitelikteydi. Bu haliyle Antep iktisadında ziraatin vasat düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin diğerk Anadolu kentleriyle büyük benzerlik göstermektedir. Bu haliyle bile ziraatin Antep iktisadında önemli bir yeri vardır. Elbette Antep'te yoğun bir ticari hayat vardır, ancak genel tabloya bakıldığında ziraatin de önemli bir mevkie sahip olduğı anlaşılmaktadır. Sicillere yansıyan belgeler, bu durumu yeterince izah etmektedir. Sicillerde yoğun bir bağ bahçe, tarla alım satımına dair belgeler bulunmaktadır. Hemen her sicilde onlarca bağ, zeytin, meyve ve ceviz ağıacı satışıyla ilgili belgeler dikkat çekmektedir. Hatta  yle ki, köylerden kente g e eden halkın tekrar köylerine gönderilmesi hakkında 25 Mart 1689 tarihinde yayınlanan buyruldu¹⁷ ile köylerin terkedilerek ziraat üretimini düşmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Mülk satışıları Antep'te ziraat hayatın çok hareketli olduğunu göstermektedir. Bu satışlardan hem mülk çeşitliliğini hem de fiyatları görmek mümkündür. Mesela; Mazmahor köyünde 6,3 ve 2 kile bizr (tohum) ekilebilir 3 tarla-2 kile bizr istiab eden arpası ile- 1 sene önce 12 Esedî kuruş, Kızılca Kend'te 1 dip ceviz fidanı ile beraber bir tarla 3 Esedî kuruş, Kablan Mehrenci

¹⁷ Leyla Kaya, 37 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100 (1686-1689), s. 1-97, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014, s. 161-162

mezrasındaki 30 kile bizr (tohum) ekilebilir tarla 16 esedi kuruşa ve el-Hac Arab köyündeki 4 kile ekilebilir tarla Beylerbeyi köyündeki 1200 bağ kökü ile beraber 150 esedî kuruşa^{18*} satılmıştır¹⁹. Terekelerde de ziraî kaynakların sıkça zikredilmesi bu çeşitliliği göstermektedir. Mesela; Nisan Başları 1713 tarihli Hızır Çavuş Bostanı Mahallesinden el-Hac Mehmed bin Hamza'nın terekesinde, Atabey köyünde 650 teğek bağ 8, Bedir köyünde 1200 teğek^{**} bağ 15 ve 6 ceviz ağacı da 8 kuruş olarak takdir edilmişti²⁰. Beşireli köyünden Seyyid Mehmed'in 13 Mart 1743 tarihli terekesinden Karaçomak köyünde 500 teğek bağ 35, aynı köyde 600 teğek bağ 40 kuruş olduğu görülmektedir²¹.

Merkezî hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla ziraî nitelikli olmayan ticarî ve sınaî kaynaklar mukataa/kesim usulü ile işletilmekteydi. Mukataalar *ber-vech-i iltizam* ve *ber-vech-i emanet* olmak üzere iki şekilde işletiliyordu. Ber-vech-i iltizam ile mukataayı işleten kimseye *mültezim*, ber-vech-i emanet ile mukataayı işleten kimseye de *emin* denirdi. İltizam ile işletilen mukataalar, lâyük görülenlere ihale usulü ile verilir, ihale bedelinin yarısı muaccele/peşin olarak alınır, geriye kalanı/müeccele de iki eşit taksitle alınırdı. Mukataaların süresi en fazla iki yıldır. Bundan maksat, hem her iki yılda bir mukataayı ihaleye çıkararak muaccele bedelini yenilemek, hem de uzun yıllar bir mukataanın işletilerek mahallîleşme ve feodalleşmenin önüne geçmektir.

Ber-vech-i emanet usulü ile işletilen mukataalar genellikle iktisadî ve stratejik değeri yüksek olan gelirlerdi. Gümüşhane, Ergani-Keban madenleri, Galata, Trabzon, İzmir, Halep gümrükleri emanet usulü ile işletilirdi. Eminler vezir rütbeli olurdu ve maaşlarını mukataa gelirlerinden değil merkez hazineden alırlardı.

Antep'te mukataa ve iltizam kayıtlarına sıkça rastlanmaktadır. Antep'in ticarî ve sınaî işletmeler iltizam usulü ile işletiliyordu. İltizamlar bir kişi tarafından işletildiği gibi, ortaklık şeklinde işletilebiliyordu. Sicillerde iltizam ve malikânelerle ilgili pek çok belgeye rastlanmaktadır. Meselâ; 9 Şubat 1712 tarihinde Ammu mahallesinden Antep'in Dimos mukataasının dörtte bir hissesine malikâne üzere mutasarrıf olan el-Hac Hüseyin Ağa bin el-Hac Mustafa, mahkemede kendi rızası ile İbrahim Ağa bin Abdullah lehine feragat etmiştir²².

1683 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya savaşlarının ortaya çıkardığı malî krize çare olmak, merkezî hazineye yeni gelirler sağlamak için mirî mukâtaaların “kayd-ı hayat” şartıyla “serbestiyet” üzere malikâne olarak “ricâl-i devlet” ve “a'yân-ı memleket” e iltizama verilmesi

* Lehistan (Polonya) gümüş kuruşu olup, üzerinde aslan resmi olduğu için bu adla anılırdı.

¹⁹ Rabia Sultan Timbil, *19 Numaralı Antep Şer'iyeye Siciline Göre Mülk Satışları (1647-1648)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2003, s. 53

^{**} Bir bağ çubuğu olarak ifade edilen bu kelime *teğek*, *tiyek*, *tevek* olarak değişik şekillerde telaffuz edilmektedir.

²⁰ Mehmet Can, *61 Numaralı Antep Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1124-1125/1712-1713, s. 101-200)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014, s. 148

²¹ Aylin Kurt, *99 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicilinin (H. 1139-1159)/1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2013, belge: 21

²² Ökkeş Narinç, *a.g.tez*, belge. 153

için Başdefterdar Halil Efendi'nin telhisini "Sadrazam ve ulemâ-yı kirâm" uygun görüp imza etmişler, bunun üzerine de bir hatt-ı hümayun yayınlanmıştı²³.

10 Ocak 1695 tarihinde malikâne fermanının yayınlanmasıyla yeni bir döneme girildi. Mîrî mukataalar peşin para ile malikâneye çevrildi. "Malikâneler kayd-ı hayat şartıyla verilmekteydi ve mâlikâneci öldüğü zaman mukâtaa 'mahlûl' olarak yeniden müzayedeye konulurdu. En yüksek muaccele teklifini ayrıca arttırmadan kabul ederse oğlu tercihen mâlikâneci olabilirdi. Bunun dışında herhangi bir miras hakkı söz konusu değildi"²⁴. Hal böyle olmakla beraber malikaneleri ömür boyu şartıyla alan kimsenin çocukları, zamanla bunu bir hak göreyerek sahiplendiler ve kanunsuz olmakla beraber babadan oğula geçer hale getirdiler. 18. yüzyılın siyasî ve iktisadî şartları, taşrada merkezî otoriteyi zayıflatması neticesinde devlet kaynaklarını bir şekilde ellerine geçiren mahallî güçler ortaya çıktı ki bu değişim ayanlığı doğurmuştur.

Akdağ, bu değişimi şöyle izah etmektedir: 1702'de devlet mukataalarının mültezimlere "mâlikâne" olarak hem de aynen eskinin timar mâlikâneci gibi erkek evlad'a da geçmesi şartıyla verilmesine karar verilmesi hazine adına, vergi toplama yükümlerini bu yoldan ele geçiren yerli mütegalibeleri mukataa bölgelerinin birer derebeyi yaptığı gibi, 1726 da çıkarılan bir fermanla enderunlu vali tayini sisteminden vazgeçilip her sancak ya da vilayetin yerli ağalarından belki en kudretlisinin oraya vali yapılmasına yol açılması, Osmanlı miri toprak düzeninin işlemez' hale gelmesinden beri, memlekette, han; hamam ve özellikle köylerde çiftlikler edinerek, geniş servetler yığmış, kapılarına bir sürü de "sekhan ve sarıca" yığarak gereğinde 'hükümete bile karşı duracak güç kazanmış olan köklü ailelere, çevrelerinin üzerinde vali ve mültezim yetkileriyle tam bir derebeyi olma fırsatı kazandırmıştı²⁵.

Mîrî köyler muaccele ve müeccele tarzında ödemelerle peşin para ile halka satılmaya başlandı. Böylece bütün taşrada olduğu gibi Antep'te de giderek günümüze kadar gelen çizgide mahallî zengin ailelerin oluşmasına vesile olmuştur. Mesela; Mart ortaları 1696 tarihinde Telbaşar, Merdime, Dikmetaş, Karaman, Casırna ve Uruş mezraları malikâne usulü ve müzayede ile 400 kuruş muaccele ile Ebu Bekir Ağa ve Mehmet Ağa'ya satılmıştır²⁶. Antep'in iktisadî hayatında mukataalar önemli bir yer tutar. Sınai, ticarî ve ziraî kaynaklı mukataaların iltizam bedelleri hazinenin önemli gelir kaynaklarındandı. Meselâ; 1711-1730 yıllarında Dimos mukataası kalemlerinin senelik malı 7.501 ve muaccele bedeli de 3.676,5 kuruştur²⁷.

Bu dönemde zikri geçen sikkelerin değerlerinin neyi ifade ettiğinin izahı, konuya açıklık getirecektir. Yani dönemin sikke rayiçleri önem arz etmektedir. Osmanlı para sistemi madenî para rejimine dayanır. Bu rejimde paranın değeri izafî (nominal) değil hakikî (reel)dir. Akçenin vezninin asal sayısı 100 dirhem yani 3,207 gramdır. Akçenin değeri 100 dirhemden kesilen miktara göre tespit edilirdi. 16. yüzyılın sonlarında III. Murad'ın cülusunda 100 dirhemden 426,5 akçe kesilirken 1585'te 800 adet kesilerek akçe 0,672 gramdan 0,384 grama düşürüldü

²³ Hakan Doğan-Ahmet Demir, "Ayntab (Antep) Sancağında Malikâne Sisteminin İşleyişi: Dimosât-ı Ayntab Mukataası Örneği (1711-1730)", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 27, (Bahar 2021), s. 241

²⁴ Mehmet Genç, "Malikâne", *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 516

²⁵ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)", Ankara Üniv. DTCF-Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-14, Ankara 1963, s. 51

²⁶ Ahmet Yarşı, *45 Numaralı Antep Şer'iyye Sicilinin İlk Yüz Sayfasının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1107/1696)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014, s. 62

²⁷ Hakan Doğan-Ahmet Demir, *a.g.m.*, 2. 246-247

ki bu, Osmanlı Devletindeki ilk büyük devalüasyondur. Bu döneme kadar akçenin ayarı %85-90 gümüş iken, bundan sonra %70, %60'la kadar düşecektir. 1604'te 100 dirhemden 950 adet kesilerek akçe 0, 337 grama düştü. 1618'de ise 100 dirhemden 1000 adet kesilerek akçenin vezni 0,302 gram oldu. Bu tarihte Altın 120, Kâmil Kuruş 80, Esedî Kuruş 70 akçe ve Zloti/Zolota 50 akçe, Mısır ve Osmani Para 3 akçeye çıkarıldı. 1620'den itibaren altın fiyatları yükselmeye başlayarak 1623'ün ilk aylarında 200, 240 ve 275 akçeye çıkmıştır. 1624'te 400 yaklaşıdır. Akçenin sürekli değer kaybetmesi üzerine 1688'de Kuruş/Para esasına geçilmiş, bundan sonra devletin para birimi Kuruş-Para olmuştur. Akçe ise ufaklık olarak ve daha küçük hesaplamalarda kullanılmak üzere 1810 yılına kadar varlığını sürdürdü²⁸.

18. yüzyılda 1719 tarihinde yayınlanan bir fermanla tedavülde olan sikke fiyatları şöyleydi: Cedit Tuğralı İstanbul Altını 390, Mısır Zincirlisi, 330, Mısır Tuğralısı 315, Cedit Kuruş 120, Yarım Kuruş 60, Rubu 30, Zolota 90, Yıldız Altını 375, Macar Altını 360, 27,2595 gr. (8,5 dirhem) veznindeki Esedî Kuruş 144, 27,3616 gr. (8,5 dirhem 1 denk) veznindeki Sevilla Riyali 186, 28,8630 gr (7 dirhem 2,5 kırat) veznindeki Kara Kuruş 181 akçe olarak belirlenmiştir. 18. yüzyılda piyasadaki altınların vezinleri şöyleydi: Fındık altını 3,513, Zincirli İstanbul 3,513, İstanbul Zer-i Mahbubu 2,617, Mısır Zincirlisi 3,326, Mısır Tuğralı 3,419, Yıldız ve Macar altınları da 3,513'er gramdı²⁹.

Kıtlıklar ve salgınlar tabii olarak ziraî ve sosyal hayatı etkileyen önemli bir husustur. Şubat Başları 1758 tarihinde Antep Kadısının İstanbul'a yazdığı arzda, bu sene kıtlık meydana geldiğini, Antep etrafında münbit ovaların bulunmadığından dolayı Suruc ve Ruha taraflarından zahiresinin geldiğini ancak o taraflarda da kıtlık olduğunu belirterek, Antep halkının çok sıkıntıda olduğunu, hatta her gün köşe başlarında on beş-yirmi kişinin bir araya geldiğini, çoğunun leş (dem-i mesfuh) yiyerek hayatlarını idame ettirdiklerini, Antep halkının bazı yardımlarda bulunduğunu ifade etmektedir. Kadı devamla, Trablus ve Lazkiye taraflarından pirinç ve sair zahirenin fukaranın tesellisine medar olacağını, ancak gelen pirinç yüklerinin Halep'e çevrildiği haberinin yayılması halk arasında büyük üzüntüye sebep olmuştur. Bunun için Halep taraflarından Antep'e gelecek zahireye kimsenin müdahale etmemesi hususunda emir rica etmiştir³⁰.

15 Ağustos 1822 (27 Zilkade 1237) tarihinde gece saat 2,5-3 sıralarında Antep'te şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Antep kadısının ilamından ve halkın merkeze gönderdikleri mahzarlardan anlaşıldığına göre, şehirde çok büyük yıkıntı meydana gelmiş, pek çok ev, cami, çarşı, hamam yıkılmış ve kalede de büyük hasar olmuştur. Kadın-erkek otuzdan fazla insan enkaz altında ölmüş, çoğu da yaralanmıştır. Depremler devam ettiğinden halk evlerine girememiş, açık yerlerde çadırlarda yaşamaya başlamıştır. Deprem Halep ve Antakya taraflarında da hissedilmiş, pek çok insan telef olmuştur. Daha önce Şam tarafına 2.000 kile un, 15.000 kile arpa ve 2.000 koyun satın alınması hususunda emir gönderilmişti. Halk

²⁸ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler X*, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara 2002, s. 802-822

²⁹ Mustafa Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 814-815

³⁰ *Antep Şer. Sic.*, No: 116, s. 29

gönderdikleri mahzarlarda, buna güçlerinin yetmediği gerekçesiyle affedilmeleri talep etmiş, arz üzerine dercedilen hatt-ı hümayun ile Antep halkı bu hususta affedilmiştir³¹.

Ziraî üretimi tabii afetlerden başka savaş ve eşkıyalık hareketleri de olumsuz etkilerdi. Antep'in 59 köyünün ileri gelenleri 25 Haziran 1712 tarihinde mahkemeye verdikleri bir mahzarda, Kılıçlı Ekradının beş seneden beri köylerine yerleştiklerini, evlerini işgal ve ekinlerini davarlarına yedirdiklerini, köylerinin harap ve perişan olduklarını beyan ederek, toplam zararlarının 26.350 kuruş olduğunu, bu zararlarının Kılıçlı Ekradından tahsilini talep etmişlerdir. Mahkeme gereğini ekrad taifesine tenbih etmiş ve kethüdarları Şaban ve Muslu, bundan böyle Antep civarına uğramayacaklarına, hiçbir ferde zulmetmeyeceklerine yemin etmişler ve eğer bir ferde zararları dokunursa Tersane-i Amireye 20.000 kuruş nezretmişler ve kırk nefer reislerinin kanlarının ve demm u diyetlerinin mübah olduğunu, cezalarının tertip edilmesi ve kesik başlarının İstanbul'a gönderilmesini ifade etmişlerdir³².

Antep çevresinde Kılıçlı, Reşi, Okçu İzzeddinli, Bozkoyunlu, Bahadırlı, Tecirli ve Pehlivanlı Türkmen ve Ekrad aşiretleri yaşamaktaydı. Bu aşiretlerin eşkıyalıkları, büyük hasar sebep olmuş, zaman zaman köyleri basıp harmanları yakıyor, karşı gelenleri katlediyorlardı. Hatta öyle ki, eşkıyanın yolları kesmesinden dolayı Maraş-Antep, Antep-Halep, Adana-Antakya yolları kapanıyordu³³.

Öte yandan resmi görevlilerin ve yeniçerilerin halka yaptıkları baskı ve zulümler de Antep'in iktisadî ve sosyal vechesini derinden etkileyebilecek niteliktedir. Bu bağlamda 1792 tarihinde gönderilen bir fermanda; Battaloğlu Mehmet Sadık³⁴ ve avaneleri Abdülmennan, firari Kamalakoğlu Mehmet, Behisnili Mehmet oğlu Mehmet, Kanalıoğlu Deli Mehmet ve Feyyazoğlu Sadık'ın Antep'te yaptıkları zulüm bütün ayrıntıları ile anlatılmaktadır.

Nihayet 1823'te Antep'te bir Yeniçeri isyanı meydana gelmişti. İsyancılar Maraş Valisi Fevzi Paşa'nın sarayına hücum ederek eşyalarını gaspetmişlerdi. Paşa'nın Antep'e gelmesi üzerine şehir dışına firar etmişlerdi³⁵. Bütün bu hadiseler elbette Antep ekonomisini etkileyecektir.

Bu kısa izahlardan da anlaşılacağı gibi Antep, her ne kadar ticarî yönüyle daha çok ön plana çıkartılıyorsa da ziraî bakımdan da önemli bir merkezdir.

III. Ticaret ve Ticaret Mekânları

³¹ BOA *Hatt-ı Hümayun 753/35560-j, 534/26272, 534/272-A, 534/25272-B, 534/26272-C*. Bu deprem ve tesirleri hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Ümit Ekin, "1822 Halep-Antep Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi 17*, İstanbul 2007, s. 29-50

³² Ökkeş Narinç, *a.g.tez*, belge. 205, Başka köyler de aynı mealde mahzar sunmuşlardır. Bkz. *a.g.tez*, belge: 255, 257, 261, 262, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 301, 302, 304

³³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Büyükşehir Belediyesi- *Tarihten Günümüze Ayıntap-Gaziantep*, Gaziantep 2018, s. 185-214

³⁴ Battaloğlu hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılda Ayntap'da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battazadeler (Battaloğulları), TTK - XIV. *Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt I. Kısım*, (Ankara, 9-13 Eylül 2002), Ankara 2005, s. 431-452

³⁵ Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap", s. 523-524

Antep coğrafi konumu itibariyle önemli ticaret yollarının kavşağındadır. Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yolları Antep'ten geçer. Keza meşhur İpek Yolu Antep'e uluslararası bir ün kazandırır. Anadolu'dan Halep'e giden yollar Antep'ten geçer. Doğu'dan Diyarbakır, Van ve İran'dan Halep'e, oradan da Avrupa'ya giden yollar Antep'ten geçer. Tarih boyunca bölgenin en önemli ticaret merkezi olan Halep'in en önemli ve en yakın komşusu olması itibariyle Antep, pek çok alanda Halep'e benzemektedir. Kuzey-Doğu Akdeniz'de tarih boyunca büyük bir ticarî potansiyel vardır. Bu potansiyelin en önemli merkezi Halep ve çevresiydi. İşte Antep, Doğu Akdeniz'deki bu ticarî potansiyelden payını almıştır ve günümüzde de almaktadır.

Bir şehrin iktisadî vaziyetini tespit etmek için bazı temel değerleri incelemek gerekmektedir. Bunlar o şehirdeki ticarî mekânlar, yani han, bedesten, çarşı gibi mekânlardır. Gümrük gelirleri, o şehrin ticarî hareketliliğini gösterir. Vergi gelirleri üretimin kemiyetini belirlemede önemli bir veridir.

Bu yönlerden incelendiğinde Antep'te pek çok han ve çarşının varlığı ön plana çıkmaktadır. Osmanlı öncesi dönemlerde de önemli bir ticarî güzergâh olan Antep, bu özelliğini Osmanlı döneminde de korumuştur. Fakat her yönden Halep'in gerisinde gölgesinde kalmaktadır. Buna rağmen yakın çevresinde önemli bir ticarî merkezdir. Çeşitli kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı döneminde faal olan hanlar şunlardır: Anadolu, Bayaz, Beldes, Budeyri, Buğday, Gümrük, Güven, Hacı Ömer, Halep, Havşe, Kumru, Kürkcü, Mecidiye (Nakip), Millet, Müftü, Pürsefa, Sabuncu, Şeker, Şire, Tuz, Tütün, Yemiş (Eski Maarif), Yeni Bedesten ve Yüzükçü Han, Zincirli Bedesteni.

Çarşılar ise şunlardır: Arasa, Attar, Debbaghâne, Eblehân, Eyüb, Fadlacı, Kalealtı, Karagöz, Keçehâne, Mecidiye, Uzun Çarşı, Fazıl çarşısı. Ayrıca pazarlar da Antep'in ticarî hayatının önemli bir unsuruydu. Pazarlar da şunlardır: Arasa, Buğday, Çancı, Demirci, Elmacı, Güceli, Harâd, Helvacı, Kapucu, Kazancı, Küçük Pazar, Oturakçı ve Tuz pazarı³⁶.

Esnaf teşekkülleri bir şehrin iktisadî vaziyetinde önemli bir yer tutar, adeta iktisadî hayat esnafın kemiyet ve keyfiyetiyle doğru orantılıdır. Osmanlı döneminde Antep esnaf teşekkülleri bakımından zengin bir veri tabanına sahiptir. Her esnaf sıkı kurallara bağlıydı. Meselâ; 22 Aralık 1560 (3 R. Ahir 968) tarihli bir hüccette, 17 ekmekçi esnafı birbirlerine kefil olarak daima dükkânlarında ekmek eksik etmeyeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır³⁷. Siciller bu yönüyle bize çok önemli bilgiler vermektedir. Özellikle salyâne tevzi ve taksim defterleri zengin bilgiler ihtiva etmektedir.

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı il idaresinde önemli bir değişiklik meydana geldi, vilayetler iltizama verilmeye başlandı. Buna bağlı olarak vergilerin tevziinde de bir değişim görülmektedir. Taşradaki mîrî/devlete ait harcamalar (bunlar; vali, sancakbeyi, voyvoda, muhtar gibi görevlilerin maaşları, ikramiyeleri, devlete ait, binaların yapım ve tamiri, su yolları ile umumî ve askerî yolların yapımı ve bakımı, o sancağa gelen, resmî vazife ile misafir olan

³⁶ Ayşe Erkmen, *156 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1312-1314, Sayfa 167-250, 193,1-8)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2005, s. 467- 468

³⁷ "... daima etmecilik idüb Ayntab'da her vakit dükkânlarında etmek eksük olmaya bu minvâl üzere olmuştur..." *Antep Şer. Sic. 2*, s. 55

görevlilere yapılan bütün masraflar, fermanları getiren tatar varıncaya kadar bütün mîrî harcamalar) mahallindeki halk tarafından örfî vergilerine mahsuben harcanmakta, yıl boyunca Kadı tarafından ve şehir ileri gelenlerinin nezaretinde yapılan bu harcamalar bir deftere kaydedilirdi. Daha sonra bu defter Merkeze gönderilir, yapılan kontrollerden sonra üzerine Sah (صح) çekilerek tasdik edildikten sonra mahalline iade edilirdi. Merkezden tasdik edilerek gelen meblağ iki taksitte sancak halkına avarız hanesi esasına göre tevzi edilirdi. Önce şehirde mahallelerden başlayarak esnafa ve en sonunda köylere tevzi edilirdi. Elbette bu tevzide mahallenin, esnafın veya köyün nüfus, dükkân sayıları ve ödeme kabiliyetleri göz önünde bulundurulurdu. İşte bu tevzi defterlerinden esnafın kemiyet ve keyfiyetini tespit etmek mümkün olmaktadır.

Antep'in 1804 yılı Eylül'ü itibariyle salyane vergisi 10.070 kuruştur ki, bunun esnafa dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. 1804 Tarihinde Antep Esnafı ve Kendilerine İsbet Eden Salyane Miktarı³⁸

Esna	Salyane Miktarı (Krş)	Esna	Salyane Miktarı (Krş)	Esna	Salyane Miktarı (Krş)
Bedestenciyan maa Oturakçıyan	450	Haffafan	300	Fatlacı	125
Attaran maa Çıbıkçıyan		Gazzazan	120	Abacıyan maa Alacacıyan	350
Demirciyan	220	Kazgancıyan	120	Muytafan	100
Helvacıyan	165	Keçeciyan	100	Debbağan	350
Kassaban	300	Etmekçiyan	110	Boyacı maa Basmacıyan	350
Tütüncüyan	165	Tüfenkçiyan	110	Berber ve Hamamcıyan	275
Nalbancıyan	165	Semerciyan ve Çulcuyan	275	Neccaran maa Bıçkıcıyan	300
Merkebcıyan	220	Katırcıyan	350	Deveciyan	800
Değirmenciyan	375	Kendirciyan	110	Tacir-i Ağnam	600
Kebabcıyan ve Kâhkeciyan	130	Leblebiciyan	150	Hişveciyan	150
Arıcıyan	350	Kuyumcuyan	350	Bostancı ve Hudarcıyan	600
Tuzcu maa Hasırcıyan	120	Hallac ve Kaşarcıyan	110	Yapıcı maa Taşcıyan	115
Ma'saracıyan	275	Arpacıyan	275	Kirişciyan	100
Sarracan maa Sırıkcıyan	-				
Toplam	10.070				

³⁸ Antep Şer. Sic. No: 136, s. 135-136

Tablo 1’de görüldüğü gibi, toplam 53 esnaf görülmekte ve birbirleriyle alakalı olan bazı esnaf birlikte vergilendirilmiştir. Bu listedeki bazı esnaf da daha sonraki listelerde görülmemektedir. Mesela; bu listedeki oturakçı, koyun tüccarı, kâhkeci, yapıcı, taşçı ve merkepçi esnafı sonraki listelerde zikredilmemektedir. Bu esnafın alakalı olan diğer esnaf içinde değerlendirildikleri muhtemeldir.

17 Temmuz 1829 (15 Muharrem 1245) tarihli salyâne tevziatına göre Antep esnafına 104.755,5 kuruş isabet etmiş ve aşağıda görüldüğü şekilde tevzi edilmiştir.

Tablo 2. 1829 Tarihinde Antep Esnafı ve Kendilerine İsbet Eden Salyane Miktarı³⁹.

Esnaf	Salyane Miktarı (Kırş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Kırş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Kırş)
Etmekciyan	1.842	Değirmenciyan	2.538	Neccaran	5.000
Haffafan	3.780	Kuyumcuyan	1.840	Kassaban	5.000
Katırcıyan	1.940	Kazgancıyan	1.447	Bakkalan	6.500
Cullahan	3.911	Kendirciyan	596	Attaran	2.812
Bostancıyan	4.400	Basmacıyan	1.500	Temürçiyan	2.578
Tüfenkciyan	2.045	Arpacıyan	3.036	Debbağan	4.811
Tütüncüyan	2.598	Kefşkeran*	3.300	Berber ve Hamamcıyan	2.578
Kebapçıyan	2.578	Leblebiciyan	800	Ma’saracıyan**	900
Semerciyan	1.600	Deveciyan	4.390	Abacıyan	6.640
Bedestenciyan	5.371	Hammalan	100	Kasarcıyan	624
Hişveciyan***	461	Keçeciyan	461	Muytafan	440
Çıbıkçıyan	200	Tuzcuyan	1.273	Helvacıyan	1.622,5
Gazzazan	540	Fatlacıyan****	766		
Toplam	104.755,5				

Kasım 1832 tarihli Recep tevziatına göre 42 Antep esnafına isabet eden meblağ 121.910,5 kuruştur. Bu meblağın esnafa kuruş olarak dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 3. 1832 Tarihinde Antep Esnafı ve Kendilerine İsbet Eden Salyane Miktarı⁴⁰

³⁹ *Antep Şer. Sic. No: 142*, s. 258

* Ayakkabı tamircisi, köşker

** Klasik zeytinyağı atölyesi

*** Kozasından çıkarılmayan pamuk, kozalı pamuk alıp satan esnaf

**** Debbağların işledikleri çeşitli deriyi satan esnaf. Fatlacılar, şimdiki Tahtani Camiinin önünde bulunan ve Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan bedestende iş yaparlardı. Buna Karanlık Bedesten de denirdi.

⁴⁰ *Antep Şer. Sic. No: 142*, Belge: 65

Esnaf	Salyane Miktarı (Kırş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Kırş)	Esnaf	Salyane Miktarı (Kırş)
Etmekciyan	2.127	Neccaran	5.775	Nalbandan	2.425,5
Sarracan	2.772	Haffafan	4.366	Kuyumcuyan	2.125
Kassaban	5.775	Katirciyan	2.240	Kazgancıyan	1.670
Bakkalan	7.507,5	Cullahan	4.517	Kendirciyan	690
Attaran	3.250	Bostancıyan	8.085	Boyacıyan	4.735
Basmacıyan	1.732,5	Demirciyan	2.977	Tüfenkciyan	2.362,5
Arpacıyan	3.495	Debbağan	5.557	Tütüncüyan	3.000
Kefşkeran	3.810	Taşçıyan	1.134	Berber ve Hamamcıyan	1.977
Kebabcıyan	2.977	Leblebiciyan	924	Ma'saracıyan	2.195
Semerciyan	1.848	Deveciyan	4.620	Abacıyan	7.670
Bedestenciyan	6.203,5	Hammalan	115	Kasarıcıyan	721
Hişveciyan	532	Keçeçiyan	462	Muytafan	508
Çıbıkçıyan	231	Tuzcuyan	1.470	Helvacıyan	1.875
Kazzazan	624	Fatlacıyan	1.231		
Toplam	121.910,5				

Bu vergilerin oranlarına bakıldığında 1827-1828 döneminde esnafa tarhedilen salyâne toplamı miktarın %38'i iken, bu 1829-1830 döneminde %45'e ve 1831-1832'de ise %51'e ulaşmıştır. Yani Antep'te esnafın yükü sürekli olarak artmıştır⁴¹.

Dikkat edilirse çeyrek asırda esnafa isabet eden miktar çok yükselmiştir. Bir yandan Kuruş büyük ölçüde değer kaybederken öte yandan piyasadaki altınların fiyatı da ciddi ölçüde artmıştır. Elbette buna bağlı olarak vergiler de güncellenmiştir. 1801-1826 yılları arasında İstanbul Zer-i Mahbubunda %60, Fındık altınında %57,14, Yıldızda %160, Macar da %178,51, Mısır Zer-i Mahbubunda ise %75 oranlarında artışlar meydana gelmiştir. Bu beş altın cinsinde ortalama artış oranı %104,11'dir. Buna karşılık 1807'de 12.681 gr. olan Kuruş, 1823'te 6.414 grama düşerek %100'ü geçen oranda değer kaybına uğramıştır⁴².

Yukarıdaki üç tabloda 19. yüzyılın ilk yarısında Antep esnafının genel durumu görülmektedir. İlk bakışta 4.000 kuruşun üzerinde yüksek vergi veren esnafın bostancı, abacı, cullah, boyacı, neccar, haffaf, kasap, debbağ, bakkal, bedestenci ve deveci esnafı oldukları göze çarpmaktadır. İkinci derecede ekmekçi, kuyumcu, arpacı, ma'saracı gibi esnaf gelmektedir. Buna göre abacı, cullah, boyacı ve haffaf esnafının yüksek vergi verdiklerine bakılırsa Antep'te dokuma iş kolunun daha gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

⁴¹ Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", Gaziantep Valiliği-Gaziantep Üniversitesi-*Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, (Gaziantep, 22 Ekim 1999), Gaziantep 2000, s. 89

⁴² Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 816

Salyane konusunda esnaf arasında bazı anlaşmazlıklara da rastlanmaktadır. 1 Kasım 1733 (23 Cemaziye'l-Evvel 1146) tarihinde Attarların şeyhleri mahkemeye başvurarak Kendirci esnafı aleyhine açtıkları davada özetle; attarlardan bazılarının kendir sattıklarını, kendircilerden bazılarının da attarlara ait emtiayı sattıklarını, bunun kadim geleneğe aykırı olduğunu, birinin diğerinin sanatına taarruz ettiğini ifade ile birinin diğerinin sanatına mahsus emtiaya taarruz eylemeyin diye ahd ü misak eylediklerini, aralarında salyane masrafı olduğunda aralarında anlaşmazlık çıktığını beyan etmişlerdir. Neticede attarlara ait emtiayı kendircilerin, kendircilere ait olan emtiayı attarların satmaları ve gelecek salyane vergisinin de birlikte ödemek hususunda anlaşmışlardır⁴³.

Esnaf nizamının bozulmaması, geleneğin sürdürülmesi çok önemliydi. Herkes istediği gibi esnaflık yapamazdı, bir esnafın dükkân açması gedik usulüne göre beratla mümkündü. 16 Nisan 1783 tarihli bir hüccette, Antep'te kahve alıp satan esnaf, mahkemeye başvurarak, Yemen kahvesi ile Frenk kahvesinin birbirine karıştırılarak ve herkesin kendi dükkânında kahve sattığından bahisle, bunun esnaf nizamına uymadığı, kendilerinin de bundan zarar gördüklerini, herkesin kendi işiyle meşgul olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Kadı, 2'si Yahudi olmak üzere 25 kişinin kahve alıp satmasına izin vermiştir⁴⁴.

Maraş Valisi Süleyman Paşa'nın 30 Mayıs 1735 tarihli buyrulduşunda, tamga resminin Antep'te cullah esnafının ayaklanmasına sebep olduğu görülmektedir. Bu tarihte Antep sancağının resm-i tamga-yı kirpas mukataası Mustafa Efendi ve Mehmet Kutsî'nin müşterek uhdesindedir. Paşa buyrulduşunda özetle; Antep'te dokunan kirpasın her topundan birer akçe tamga resmi alınması beratla tescil edilmiş, cullah esnafı bu miktara itiraz etmez iken yeni gelen emir ile her topu üçer donluk itibariyle her donluktan bir bir-buçuk akçe tamga alınıp buna göre her donundan dörder buçuk akçe vermek gerektiği, cullahların fermana itaat etmemelerinden dolayı "*bizler ol mikdar resm-i tamgayı eda etmeyüb ve bu sanatı işlemeyüz*" diyerek etraflarına pek çok kimse toplayarak büyük bir kalabalıkla mütesellimin sarayına hücum ve kapısını kırarak büyük bir fesada yol açtıklarını ifade etmekte, bunun önlenmesi için kendisine iki adet ferman geldiğini, bu fitnenin önünün alınması ve sorumlular hakkında gereğinin yapılması emretmektedir⁴⁵.

Ertesi gün 31 Mayıs 1735 (8 Muharrem 1148) tarihli bir keşif hüccetinde, mahkeme tarafından keşif amacıyla görevlendirilen Hacı Hasan Ağa, cullah esnafının kadın ve çocuklarıyla başlarına bin kadar adam ile mütesellimin sarayını bastıkları ve taşladıkları yerinde tespit etmiştir. Yapılan keşif sonunda, kalabalığın sarayı bastığı, önce dışarıdan taş atıldığı, daha sonra dış kapıyı kırarak içeri girip sarayda hapsedilmiş bulunan on kadar adamı serbest bıraktıkları beyan edilmiştir. Bu sırada sarayda bulunmayan mütesellimin odasına girildiği, dolap, pencere ve bütün eşyalarının kırıldığı görülmüştür. Söz konusu keşfe muhtelif şahıslardan başka kazzaz, sarraç, tahmisçi, nalçacı, kuyumcu, keçeci, nalbant ve daha başka esnaf temsilcileri de katılmışlardır⁴⁶.

⁴³ *Antep Şer. Sic. No: 85*, s. 132

⁴⁴ *Antep Şer. Sic. No: 132*, s. 175

⁴⁵ *Antep Şer. Sic. No: 87*, s. 313-314

⁴⁶ *Antep Şer. Sic. No: 87*, s. 124

Antep'te özellikle abacılık alanında önemli bir yere sahipti. Tablo 3'te görüldüğü gibi, 7.670 kuruşla en yüksek vergiyi abacı esnafı ödemektedir. Bundan başka Antep kirpas mukataası önemliydi. Nitekim 4 Mayıs 1800 (9 Zilhicce 1214) tarihinde Antep, Kars-ı Maraş, Darende ve Küre kazalarının kadı ve naibleri ile Antep Voyvodasına gönderilen bir fermanda⁴⁷; malikâne üzere Antep, Kars-ı Maraş, Divriği sancağında bulunan Darende ve Küre kazalarının kirpas tamgası mukataasının bir müddetten beri Efreñç taifesinin vukubulan ihtilali sebebiyle Antep'te imal olunan bezi, havalilerine götürüp tamgalatmadan aba yaparak aralarında alıp sattıkları için adı geçen mukataanın ve dolayısıyla devletin gelirinin düştüğü beyaniyle, bunun önlenmesi için Antep ve civarında imal olunan kirpasa tamga konduğu gibi abaya da tamga konması hakkında kayıtların incelendiği belirtilmiş, zikrolunan kazaların kirpas tamgası mukataasının yarım hissesinin vezir Abdullah Paşa'nın uhdesinde olduğu tespit edilmiştir. Kirpasın her topuna birer akçe tamga resmi konduğu, ancak abaya tamga konması hakkında hiçbir kimseye berat verilmediği anlaşılmıştır. Neticede kirpas mukataası bedeline 30 kuruş zammedilerek abanın da tamga resmine dahil edilmesi emredilmiştir.

Antep'te dokunan bezin topu üzerinde de ihtilaflar meydana gelebiliyordu. Cullah esnafından Mehmed bin Cafer ve Ömer bir Ebu Bekir adlı kimseler vekaleten Bazargân taifesinden el-Hac Ömer bin Mahmud, Mehmed bin Hüseyin, Mehmed bin Yakub ile Serayun, Manas ve Simon adlı kimseler aleyhinde açtıkları davada, Antep'te alınıp satılan bez 24 zira olmalıdır diye dava ettiklerinden dolayı büyük anlaşmazlık çıktığını beyan etmişlerdi. Kendi aralarında varılan anlaşmaya göre sicil-i mahfuza kaydedilmek üzere bezin topunun 23,5 zira olmasında ittifak eylediklerini ifade ve sicile kaydettirmişlerdir⁴⁸.

IV. Vergiler

Antep klasik sancak statüsünde olduğu için Osmanlı vergi sisteminin bütün hususiyetleri görülmektedir. Bunlar, öşür, çift, bennâk, avarız, nüzul, sürsat ve cizye vergileridir. Bu vergiler timar ve iltizam düzeni dahilinde tahsil edildiği için genel toplamı yıllar itibariyle tespit etmek şimdilik mümkün olamamıştır, zira bu ayrı bir çalışma konusu olup bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ama elimizde avarız haneleri ve avarız vergisinin mahalle ve köylere dağılımına ait örnekler vardır.

1. Avarız

Avarız, kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere arızî yani olağanüstü hallerde avarız hanesi üzerinden merkez adına halktan alınan nakit vergi olup, asla timara kaynak olmazdı, doğrudan hazineye aitti. Avarız hanesi itibarî bir hanedir⁴⁹. Bir avarız hanesi 3, 5, 10 gerçek haneden teşkil edilmiş olabilir. Kazanın, mahalle veya köyün nüfus ve iktisadî gücüne göre tespit edilen bir hanedir. Bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden müteşekkil olduğu kesin

⁴⁷ *Antep Şer. Sic. No: 136*, s. 25

⁴⁸ Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Bel. 221

⁴⁹ "Vergi terimi olarak yerine ve vergisine göre, sayım birimi olan gerçek avarız hanesinin dört ilâ elli hanesi bir avarız hanesini oluştururdu. Donanma için kürekçi istendiği zaman elli hane başına bir kürekçi çıkarılıyordu. Diğer haneler de çıkardıkları kürekçinin harçlığını verirdi. Kürekçi ihtiyacı karşılandıktan sonra kürekçi yerine bedel olarak para istenebilirdi. Avarız adı altında toplanan vergide ise dört beş gerçek hane bir avarız hanesi sayılırdı." Halil Sahillioğlu, "Avarız", TDV. *İA 4*, İstanbul 1991, s. 108

olarak bilinmeden nüfus hesaplamalarında kullanılması doğru değildir. Avarız hanesi ile halka düşen vergi miktarı ters orantılıdır. Yani avarız hanesi miktarı arttıkça halka düşen vergi miktarı azalır. Onun için halk mümkün olduğu kadar kazalarının avarız hanelerinin yüksek tutulmasını talep eder. Devlet bu hususta çok titiz davranır halkın şikâyetlerini dinler zulüm ve teaddiye müsaade etmezdi. Askerîler, ehl-i şer mensupları, menzilci, derbent ve su yolcuları avarız vergisinden muafı.

1653 tarihinde Antep'e gönderilen bir fermanla, avarız vergisinin zamanında toplanması ve hazineye intikalinin sağlanması için gereğinin yapılması ve her avarız hanesine 100 akçe tarhedildiği, mübaşir için ayrıca akçe aldırılmaması istenmiştir. Bu fermanda dönemin para rayıcı de açıklanmış, verginin bu rayice göre tahsili istenmiştir. Bu tarihte Altın 118, Kâmil Kuruş 78, Esedî Kuruş 68, Zloti (Zolota) 38 olarak tespit edilmiştir⁵⁰.

Tablo 4- Eylül 1619 Tarihinde Mahallelerin Avarız Haneleri⁵¹

Mahallenin Adı	Avarız Hanesi	Mahallenin Adı	Avarız Hanesi
Akyol	9	Bey	4
Hayik-i Müslüman	8	Hayik-i Zımmiyan	2
Eblehan	7	Kayacık	4
Eyüb	21 ve 3 Rubu'	Ammu	23
Tevbe	6	Ali Neccar	12
Taşlaki	7 ve 3 Rubu'	Kastel	5
Kayser	4,5	İbni Şeker	10
Kızılca Mescid	6	İbni Kör	5
Yahni	9	Boyacı	6
Kürtüncüyan	9,25	Kanalıcı	8
Kürkciyan	11	Cabi	6
Bostancıyan	7	Ehli Cefa	3
Çukur	8	Tarla-yı Atik	11
Seng-i Hoşkadem	5	Seng-i Tavil	4
Nakkaş	3	Tarla-yı Cedid	4
Şhreküstü	23	Cevizlice	4
Şarkıyan	2,5	Seng-i Karasakal	6
Toplam			264,75

1646 yılında şehirdeki mahallelerin avarız hane sayısı 269, 1676 yılında 239,75 ve 1700 yılında da 197,5 hanedir. Avarız hanesi sayısında sürekli azalma olmuştur⁵².

⁵⁰ Nalan Özel. *23 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1063-1064/1653-1654)*, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006, s. 268

⁵¹ *Antep Şer. Sic. 13*, s. 7

⁵² İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", Gaziantep Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1), 2009, s. 237

1689'da 241,5 avarız hanesi olan Antep'in avarız hanesi 264,75 olmuştur. Bu durum bir taraftan Antep'in iktisadî bakımdan gelişmesine diğer taraftan da halkın talepleri doğrultusunda avarız hanelerinin yükseltildiğine delalet etmektedir. 1619'da Şehreküstü mahallesi 23 hane iken, 1688-89 tarihinde 19 hane idi. Akyol mahallesi 9 hane ile aynı kalmıştır. 1619'da 23 hane olan Ammu mahallesi de 1688-89'da 18 haneye düşmüştür. Buna benze değişimler her kazada ve her dönemde görülmektedir.

4 Ağustos 1687 (25 Ramazan 1098) tarihinde Antep'e gönderilen fermana göre Telbaşar ve Burç Nahiyeleri dahil Antep'in 503,25 avarız hanesi olduğu görülmektedir. 1099 (1687-1688) tarihinde her haneden 400 akçe tahsil edilmesi, ayrıca mübaşirin maişeti için her haneden 50'şer akçe alınması bundan fazla kimseden para talep edilmemesi emredilmiştir⁵³. 2 Mayıs 1688 (1 Receb 1099) tarihli fermana göre Antep'in avarız haneleri aşağıda görüldüğü gibidir:

Tablo 5. 1688-1689 Tarihlerinde Antep'in Avarız Hanelerinin Mahallelere Dağılımı⁵⁴

Mahalle	Hane	Mahalle	Hane	Mahalle	Hane
Boyacı	2,5	Seng-i Nakkaş	2,5	Karasakal	1,5
Cevizlice	4	Kürtüncüyan	9	Ehli Cefa	3
Şehreküstü	19	Çukur	8	Taşlaki	4
Şarkiyan	3	Kızılca Mescid	6	Ali Nacar	13
İbni Şeker	9	Hayik-i Müslüman	8	Bostancı	5
Kurbü Bostancı	3	Ammu	18	Kanalıcı	18
Seng-i Hoşkadem	4	Akyol	9	Hayik-i Zımmiyan	3
Tarla-yı Atik	11	Tarla-yı Cedid	4	Tevbe	6,5
Eblehan	4	Kastel	3	Seng-i Taviil	4
Kurb-ü Zincirli	3,5	Molla Ahmed	1	Kozanlı	1,5
Kayacık	0,5	Tarla-yı Cedid	0,5	Hayik Baba	0,5
Cevizlice	1	Şehreküstü	1	Hızır Çavuş Bostanı	1
Hanaltı	0,25	Saray	0,25	Hacı Baba	1
Civar-ı Kozanlı	1	Beg	3	Nefs-i Kozanlı	2
Kayacık	3	Cabi	6		
Toplam	212				

Bilindiği gibi, avarız haneleri ve vergi miktarı yıllara ve halkın iktisadi durumuna göre değişiklik göstermektedir. Eylül 1619'da (Şevval 1028) Antep merkezin mahalleleri ve avarız haneleri şu şekilde tespit edilmiştir⁵⁵.

⁵³ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 47

⁵⁴ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 48-49

⁵⁵ *Antep Şer. Sic. 13*, s. 7

9 Ağustos 1768 (25 Rebiü'l-Evvel 1182) tarihinde gelen bir fermanla Antep'in 321,5, Telbaşar'ın 51,5 avarız hanesi olduğu ve her haneden 400 akçe hesabıyla toplam 149.066 akçe yani 1.355 kuruş 16 para olduğu görülmektedir. Aynı haneler bedel-i nüzul için de geçerli kabul edilmiştir⁵⁶.

1811 yılında 372,5 olan Antep'in avarız hanesi miktarı 1839 yılına kadar aynı kalmıştır. 1811'de Antep'te avarız akçesi avarız hanesi başına 400, nüzul bedeli ise 600 akçedir⁵⁷. Bu tarihte avarız akçesi, biri haneye bedel diğeri hane gösterilmeksizin maktu olarak iki şekilde kaydedilmiştir. Buna göre haneye bedel avarız akçesi 1.355 kuruş 16 para, maktu ise 63 kuruş 35 para olmak üzere 1.419 kuruş 11 paradır. Nüzul bedeli ise avarız akçesinin ½ nisbetinden daha fazla olmak üzere 2.032,25 kuruştur. İkisinin toplamı 3.452 kuruş 1 paradır. Bu miktarlar 1839 yılına kadar devam etmiş ancak bu tarihte Matbah-ı Amirenin masraflarına karşılık olmak üzere 3.662,5 kuruş zam yapılarak 7.325 akçeye ulaşmıştır. Böylece avarız hanesi başına düşen avarız akçesi 800, nüzul bedeli ise 1.200 akçeye ulaşmıştır. Oysa 1811 yılında Halep Eyaletinde toplam 2.756,65 avarız hanesi vardır. Bunun 2.327 hanesi Halep kazasında olup, kalan 429'u diğerkazalardadır⁵⁸.

2. Cizye

Cizye İslam devletlerinde yaşayan Gayr-i Müslimlerden alınan şer'î bir vergidir. Aynı uygulamayı Osmanlı Devleti de sürdürmüştür. Osmanlı vergi düzeninde kaynağı Kitap ve Sünnetten alan iki vergi vardır, bunlar Cizye ve Öşürdür. Diğer vergilerin tamamı şer'îleştirilmiş vergilerdir. Kanunnâmeye göre cizye; hayat ve mematları yani hayatlarının, din ve ırzlarının korunması ile askere gitmemeleri karşılığında, harbe-darbe kâr u kisbe kadir yani savaşmaya, vuruşmağa ve iş gücü yapmaya gücü yeten gayr-i müslim erkeklerden yılda bir defa kişi başına hazine adına alınan nakdî bir vergidir. Cizye verecek kişilerin yaşları rakamla belirtilmemiş *harbe-darbe kâr u kisbe kadir* tabiri ile belirtilmiştir ki, bu 12-65 yaş arası olarak kabul edilmektedir. Cizye alınacak kişinin bütün mal varlığının en az 300 akçe olması lazımdır. Hıristiyan ve Yahudi din adamları, kilise, manastır ve havralardaki bütün görevliler, kadınlar, mefluç (felçli), âmâ, pîr-i fâniler, yani çok yaşlılar ve ülkedeki yabancı devlet elçi ve konsoloslar ve tüccarlar cizyeden muafı.

Cizye alınacak gayr-i müslimler, zengin (âlâ), orta (evsat) ve ednâ (fakir) olmak üzere üç tabakaya ayrılmıştır. Cizye gelirleri doğrudan merkez hazineye ait olup, bir iki istisnanın dışında timara kaynak olmamıştır. Cizye toplanırken halka zulmedilmemesi, fazla para talep edilmemesi hemen bütün fermanlarla sıkıca tembih ediliyordu. Osmanlı Devleti'nin her döneminde uygulanan cizye, nihayet 19. yüzyılda kaldırıldı ve bunun yerine bedel-i askerî vergisi getirildi.

⁵⁶ Hasan Karakuş, *121 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili H.1179-1200/M.1765-1785*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ 2006, s. 189-190, 196

⁵⁷ Her ne kadar akçe tabiri kullanılıyor ise de bu dönemde akçe devrini tamamlamıştır. Devletin resmi para birimi Kuruş/Para'dır. Akçe ise halâ hesaplamalarda kullanılan bir birimdir. 1 Para 3 akçe, Kuruş 40 paradır. Buna göre 120 akçe 1 kuruştur.

⁵⁸ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 86-87

Adana, Payas, Belan, Antakya, Kilis, Antep, Hama ve Humus kadılarına 1688 tarihinde gönderilen bir ferman ile cizye miktarı şer'î dirhem hesabı üzere âlâsından 816 akçe, evsatından 408 akçe ve ednasından 204 akçe tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁹. 120 akçe 1 kuruş olduğuna göre alâ statüsündeki 806 akçe yani 6,8, evsat 3,4 ve edna 1,7 kuruş eder.

Bazı hallerde kişiler cizyeden muafiyet talebinde bulunabiliyorlardı. Meselâ; Antep'in Kurb-ü Molla Ahmet mahallesinden Koca veled-i Kızıl adlı yaşlı gayr-i müslim 26 Eylül 1712 (24 Şaban 1124) tarihinde mahkemeye müracaat ederek, kendisinin çok yaşlı olduğundan dolayı iş güç yapmaktan aciz olduğunu ifade ile mahkemeye sunduğu bir fetva ile cizyeden muafiyetini talep etmiştir. Kadı da yaptığı inceleme sonunda adı geçen Koca veled-i Kızıl'ın cizyeden muaf olduğuna karar vermiştir⁶⁰.

8 Nisan 1768 (20 Zilkade 1181) tarihinde yayımlanan bir fermanla Maraş, Antep ve Malatya sancaklarında sakin gayr-i Müslimlerin 1181 yılının Muharremi (30 Mayıs 1767) itibarıyla 7.510 cizye evrakı tespit edilmiştir. Bunun 601'i alâ, 5.508 evsat ve geriye kalanı yani 1.401'i de edna statüsündedir. İstanbul Zer-i Mahbub altını hesabı üzere alâdan 11, evsattan 5,5 ve ednadan 2,5 kuruş 1 rubu üzerinden hesap edilecektir. Bu tarihte piyasada tedavül eden sikkelerin fiyatları da şöyleydi: Müdevver Cedit İstanbul Altını 465 akçeye, Zer-i Mahbub ve Zircirli Mısır Altını 330, Tuğralı sağ paranın 40 adedi 1 kuruş idi. Bu rayiçlere göre cizyenin tahsili, kimseye zulmedilmemesi, haddin aşılmaması sıkı bir şekilde tenbih edilmiştir. Ayrıca cizye işlemleri için alâdan 12, evsattan 9 ve ednadan 6 para alınması ve her cizye evrakının düzenlenmesi için de her evraktan 1 para muhasebeci ve kâtiplerin ücretleri karşılığı alınması kararlaştırılmıştır⁶¹.

19. yüzyıla gelindiğinde Antep'te cizye evrakı miktarında önemli bir artış görülmektedir. 8 Nisan 1804 (27 Zilhicce 1218) tarihteki bir temessükten 8 Mayıs 1804 tarihinden itibaren (1 Muharrem 1219) Antep'in 120 alâ, 926 evsat ve 302 edna cizye evrakı vardır ve toplam cizye geliri de 1.348 kuruştur⁶². Bu rakam 1843 yılına kadar değişmemiştir.

1843 senesinde Antep'te cizye evrakı toplamı 1.348 iken 1852'de %105'lik artış ile 2.769 olmuştur. Yani bu dönemdi Antep'e yoğun bir gayr-i müslim göçü olduğu söz konusudur. Zira Antep Naib ve Mütessellimine gönderilen Kasım 1830 tarihli bir buyruğunda, Ermeni Katoliği reayasının "*milel-i ahara karıştırılmamak ve ırz edebleriyle oturmak kaydıyla*" Halep'ten Antep'e göç etmelerine izin verilmiştir⁶³.

Antep'teki cizye gelinine gelince; 1843 senesinde 48.902 kuruş iken 1852'de 54.725 kuruşa yükselmiştir. 1843'te 150 adet olan alâ evrak 1852'de 35, 2000 adet olan evsat evrak sayısı 781'e düşerken, 1.021 adet olan edna evrak ise 1953'e yükselmiştir⁶⁴.

⁵⁹ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, Bel. 231

⁶⁰ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, Bel. 96

⁶¹ Hasan Karakuş, *121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 212-215

⁶² Serpil Acioğlu, *137 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin (1216-1220/1801-1806) Transkripsiyunu ve Değerlendirilmesi*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2012, s. 343

⁶³ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 88

⁶⁴ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 88

Bu hesaplardan dikkati çeken önemli bir husus vardır. Cizye evrak sınıflandırmasında alâ ile edna yani zengin ile fakirin daha az, evsat yani orta sınıfın daha fazla olduğu görülmektedir. Bunu Halep de dahil olmaz üzere aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 6- Halep Antep ve Malatya Cizye Haneleri

Malatya- Antep- Maraş	1767	Alâ 601	Evsat 5.508	Edna 1.401	Toplam 7.510
Antep	1843	120	926	302	1.348
Halep	1843	1.256	9.528	1.726	12.510

Görüldüğü gibi her üç bölgede de orta sınıf olarak kabul edeceğimiz evsat evrakı daima fazladır. Hatta evsat ve edna oran olarak büyük bir yekün tutmaktadır. Bu durum sadece gayr-i Müslimlerde değil Müslüman halk için de geçerlidir. Yani günümüz tabiriyle söylersek, Osmanlı toplumunda orta sınıf çok güçlüydü, çok zengin ve çok fakir azdı. *Osmanlı döneminde iktisadî ve sosyal yapı bir kavanoza benzer, orta sınıf daha güçlüdür. Kapitalist ekonomilerde ise toplumsal yapı bir kum saatine benzer, alt ve üst kısımlar geniş, orta kısım çok dardır, yani zengin ve fakir daha fazla, orta sınıf ise zayıftır.* Aslında bütün modern ekonomilerin nihai hedefi de orta sınıfın güçlendirilmesi değil midir?

3. Diğer Vergiler

Bir şehrin bölgeler ve milletlerarası ticaretteki yeri, o şehirde tahsil olunan gümrük gelirleri ile doğru orantılıdır. Bu itibarla gümrük gelirleri bize Antep'in bölgesindeki ticaret kapasitesini verecektir. Ancak Tanzimat'a kadarki gümrük gelirleri doğrudan hazineye girmediğinden (iltizamla işletiliyordu) tespiti mümkün olamamıştır. Bununla birlikte 1842 ve 1843 yılında Halep Eyaleti gümrük gelirlerini gösteren bir belge, bize Antep'in bölgeler ve milletlerarası ticaretteki yeri noktasında ipuçları verecek niteliktedir. Buna göre 1842 yılında Halep Eyaleti gümrük gelirleri emaneten idare edilmektedir. Bu dönemde eyaletin gümrük gelirleri toplamı 1.437.585 kuruştur. Bunun ancak 9.002 kuruşu Kilis, 69.399 kuruşu Antep, 51.153 kuruşu Antakya ve 83.765 kuruşu İdlib gümrüğüne aittir. O halde Antep'in Halep gümrük gelirleri içindeki payı %4,82'dir. %5,82'lik payı ile İdlib Antep'in önünde görünmektedir⁶⁵.

1843 senesinde Halep Eyaleti gümrükleri müzayede ile iltizama verilmiş ve bu dönemde toplam 2.118.000 kuruş gelir elde edilmiştir. Buna göre eyaletin gümrük gelirleri %47 oranında artmıştır. Aynı dönemde Antep'in gümrük gelirleri %22'lik bir artışla 85.000 kuruşa yükselmiştir. Kilis gümrükleri %300'lük bir artışla 36.000 kuruş olmuştur. Yani bölgede şehirler ve milletlerarası ticarete Antep'in yeri oldukça gerilerde seyretmektedir⁶⁶. Antep'in gümrük gelirleri artış göstermiştir ama oran olarak 1842 yılının da gerisinde kalmış 1843 yılında Antep gümrük gelirlerinin Halep Eyaleti gümrük gelirleri içindeki payı %4,01'e düşmüştür.

⁶⁵ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 89-90

⁶⁶ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 90

Şehiriçi perakende ticaret hacminin önemli göstergelerinden biri de bu alana ait bâc vergileridir. Şehiriçi perakende ticaretten alınan “*bâc-ı bâzâr*” ve “*bâc-ı hayvan*” vergileri, şehrin ticarî durumunu ortaya koyan önemli verilerdir. Buna göre 1850/1851 döneminde Antep kazasında bâc-ı bâzâr ve bâc-ı hayvan vergileri beraber iltizâma verilmiştir. Bu dönemde Antep kazasının bâc-ı bâzâr ve bâc-ı hayvan mukataası 14.600, Antakya kazasınınki 14.310 kuruşa iltizâma verilmiştir. Oysa 1851/1852 döneminde Halep’in yalnız bâc-ı ağnâm mukataası bedeli 151.000 kuruştur⁶⁷.

Ziraî mahsulden onda bir alınan öşür vergisi de devletin önemli vergi kalemlerindendi. 1854/1855 döneminde Antep kazasının aşar geliri 198.668 kuruştur. Aynı dönemde Kilis kazasınınki 1.089.199; Reyhaniye kazasınınki 134.900; Antakya kazasınınki ise 566.552 kuruştur. Halep Eyaleti’ne bağlı diğer kazalarla karşılaştırıldığında Antep kazasına ait aşar gelirininkinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni Antep’in coğrafi yapısıdır. Zira Antep’in coğrafi yapısı ziraat alanları itibariyle diğer bölgelere göre çok verimli değildir.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’ın ilk dönemlerine ait gelirlerin önemli bir kısmı “*rüsûmî varidat*” adı altında toplanmıştır. Tanzimat’ın uygulandığı yerlerde daha önceden beri alınagelen değişik nitelikteki vergiler, Tanzimat’ın uygulanması ile birlikte “*rüsûm-ı müteferrika*” veya “*rüsûmât-ı mütenevvia*” adı altında alınmaya başlanmıştır. Bu başlık altında verilen gelirler tek bir tür olmayıp, birçok kalemden oluşmaktadır.

1850/1851 döneminde Halep Eyaleti’nde toplam 1.457.335 kuruşluk rüsûmî varidat vardır. Bunun en önemli kısmı 1.139.970 kuruşla Halep kazasında bulunmaktadır. Kalan 136.780 kuruşu Antakya, 97.980 kuruşu Antep, 82.625 kuruşu da Kilis kazasındadır.

Bu döneme ait rüsûmî gelirlerin önemli kalemlerinden biri duhan (tütün) resmidir. Halep Eyaleti’nde 1850/51 senesinde toplam 101.960 kuruş dönüm-ü duhan resmi alınmıştır. Bunun 25.000 kuruşu Kilis’ten alınırken, 22.000 kuruşu Antep’ten alındığı görülmektedir⁶⁸.

19. yüzyılın sonlarında Antep’in daha da geliştiği aşağıdaki rakamlardan anlaşılmaktadır. Şöyle ki; 1898 tarihinde 2.299 dükkân, 13 hamam, 4 bedesten, 5 han, 30 fırın 2.210 alaca, baz ve aba tezgâhı, 6 debbaghane, 45 boyahane, 10 ma’sara, biri ateş değirmeni (motorlu olsa gerektir) olmak üzere 12 değirmen, 8 içki fabrikası ve 5 sabunhane vardı. Özellikle 2.210 dokuma tezgâhı ve 45 boyahanenin bulunması, Antep’in bu alanda önemli bir merkez olduğuna delalet etmektedir⁶⁹. Nüfusun arttığı da gözlenmektedir, Aynı tarihte 68.013 Müslüman, 329 Ermeni Katolik, 11.533 Ermeni, 3.528 Protestan, 587 Yahudi olmak üzere toplam 83.190 nüfusu vardı⁷⁰.

1900 tarihinde dükkân ve tezgâh sayıları aynı kalmakla beraber⁷¹, nüfusu yükselmiştir. Buna göre; 68.531 Müslüman, 383 Ermeni Katolik, 12.342 Ermeni, 3.788 Protestan, 69 Latin, 83 Kıpti Müslim ve 714 Yahudi olmak üzere toplam 85.888 nüfus olmuştur⁷². Burada Müslüman nüfusta 500 kişilik bir artış olurken özellikle Protestan nüfusunda önemli bir artış

⁶⁷ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 90

⁶⁸ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 91-92

⁶⁹ 1314 Tarihli Haleb Salnamesi, s. 187

⁷⁰ 1314 Tarihli Haleb Salnamesi, s. 206

⁷¹ 1318 H. Senesi Haleb Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Haleb 1318, s. 219

⁷² 1318 H. Tarihli Haleb Salnamesi, s. 222

gözlenmektedir ki, bunun da sebebi Antep'te Protestan Misyoner Mektebi/Koleji ve Tıp Fakültesi ile hastahanesinin olması dolayısıyla göç eden nüfus olmalıdır.

V. Fiyatlar⁷³

Ekonominin en önemli göstergesi fiyat hareketleridir. Üretim, tüketim ve ticaret dengeleri, arz ve talep ilişkisinin seyri fiyatlardan takip edilebilir. Osmanlı ekonomisinde de fiyatlar çok önemli bir yer tutar. Fiyatları narh, tereke, mîrî mübaya, ferman ve satış hüccetlerinden takip etmek mümkündür. Ferman, mîrî mübaya ve narhlar devletin resmî fiyatlarıdır. Tereke ve satış hüccetlerindeki fiyatlar serbest piyasa fiyatlarıdır⁷⁴.

Bütün dönem içinde Antep'te fiyat hareketlerini takip etmek müstakil bir çalışma konusu olduğundan, burada ilk sicillerden başlayarak örnekleme yoluyla temel gıda ve bazı ihtiyaç maddelerinin fiyatları ele alınacaktır. 16. yüzyıla ait olmak üzere aşağıda bir narh örneği verilmiştir

Tablo 9- 25 Haziran 1541 (Gurre- R. Evvel 948) Tarihli Narh⁷⁵

Milh Rıtl ⁷⁶ Akçe ⁷⁷ : 20	Acur Rıtl Akçe: 4	Mişmiş Rıtl Akçe: 3	Dut Rıtl Akçe 1	Simid-i Has Batman Akçe:1
Dukak-ı Has Rıtl Akçe: 4,5	Has Ekmek Rıtl 4,5	Semsek Rıtl Akçe: 8,5	Pirinç Kıyye Akçe: 14	Zerdali Kıyye Akçe: 2,5
Sabun-ı Alâ Kıyye Akçe: 22	Sabun-ı Ednâ Kıyye Akçe: 20	Sabun-ı Has Kuru Kıyye Akçe: 22	Zeyt-i Alâ Kıyye Akçe: 22	Erük-i Siyah Kıyye Akçe: 3
Ak Helva Rıtl Akçe: 9	Kâke-i Has Rıtl Akçe: 12	Behisni Üzüümü Rıtl Akçe: 8	Kuyruk Yağı Kıyye Akçe: 11	Koyun Eti Rıtl Akçe: 9

⁷³ Bu bölümün 19. yüzyıla ait kısmı, daha önceki bir çalışmamızdan özetlenmiştir. Diyarbakır ve Mardin ile mukayese imkânı da sağlayan bu çalışmamız için bkz. Mustafa Öztürk, "Güney Doğu Anadolu'da Fiyatlar", V. Milletlerarası Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), TTK Yay., Ankara 1990

⁷⁴ Osmanlı fiyat politikası hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", TTK-Belleten LV/212, Ankara 1991, s. 87-100

⁷⁵ Antep Şer. Sic. 2, s. 19

⁷⁶ Osmanlı Devleti, 928 Cemâziyelevvelinde (Nisan 1522) Mısır ölçülerini yeniden ayarladı; buna göre her 100 dirhem 96 dirheme, her 100 rıtl 95,5 rıtlı eşitlendi. XVIII. yüzyılda Kahire'de tahıl ölçümüne mahsus kapan rıtlı 12, yağ, peynir, bal, et ve sebze ölçümünde kullanılan yağcı rıtlı 14, Mansûre rıtlı 16 kıyyeye eşitti. 1802'de Yusuf Paşa'nın kullanımını zorunlu kıldığı 144 dirhemlik rıtl 1835 yılında standart rıtl ilân edildi. Alfred von Kremer, 1850'lerde Mısır rıtlının metrik karşılığını 450 gr. (= 144 × 3,125 gr.) olarak verir. Mahmud Bey'e göre Mısır hükümetinin bulguları 144 dirhemlik Mısır rıtlının metrik değerini 444,9312 gr. göstermiş, ancak dirhem karşılığı 3,12 gr. olarak ayarlandığı için XIX. yüzyılın sonlarında resmen 449,28 grama sabitlenmiştir. Yani Rıtl 450 gramdır. Cengiz Kallek, "Rıtl", TDV, İA 35, 2008, s. 53

⁷⁷ Kanuni döneminde akçe ortalama 100 dirhemden 457 adet kesilecek vezindeydi. Buna göre akçe 85 ayarında ve 0,70 gr. ağırlığındaydı. 1514-1517 tarihleri arasında akçe 3,5 kırat yani 0,7014 gramdır. Öztürk, Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi, s. 805

Keçi Eti Rıtl Akçe: 7	İç Yağı Kıyye Akçe 9			
-----------------------------	----------------------------	--	--	--

Tablo 10- 5 Temmuz 1617 (1 Receb 1026) Tarihli Narh⁷⁸

Koyun eti Batman: 1 Akçe: 16	Keçi eti Batman: 1 Akçe 12	Kuyruk Batman: 5 Guruş: 1	Çağıl ekmeği Batman: 1 Akçe: 6	Yağlı ekmek Batman: 1 Akçe: 12
Pirinç Batman: 1 Akçe: 23	Sadeyağ Batman: 2 Guruş: 1	Mahlut yağ Nügi: 1 Akçe: 3	Sabun Nügi: 1 Akçe: 3,5	Ceceli yoğurdu Batman: 1 Akçe: 3

1126 senesi Şevvalinin on üçüncü (14 Ekim 1617) Pazartesi günü ekmeğe 6 akçe narh verildi. (aynı yer)

Tablo 11- 1 Haziran 1635 (Muharrem 1045) Tarihli Narh⁷⁹

Sadeyağ Kıyye: 1 Osmanî: 50*	Asel Kıyye: 1 Osmanî: 40	Pirinç Kıyye: 1 Osmanî: 15	Pekmez Kıyye: 1 Osmanî: 12	Sabun Kıyye: 1 Osmanî: 48
Zeyt Yağı Kıyye: 1 Osmanî: 40	Nohut Kıyye: 1 Osmanî: 5	Soğan Kıyye: 1 Osmanî: 3	Yağ Mumu Kıyye: 1 Osmanî: 40	Koyun eti Kıyye: 1 Osmanî: 26
Keçi Eti Kıyye: 1 Osmanî: 14	Kuyruk Kıyye: 5 Guruş: 1	Fındık Kıyye: 1 Osmanî: 73		

Tablo 12- 1736 (1149) Tarihli Narh⁸⁰

Ekmek Batman: 1 Akçe: 7	Koyun Eti Batman: 1 Akçe: 26	Keçi Eti Batman: 1 Akçe: 20	Kuyruk Batman: 2 Guruş: 1	Tahin Helvası Batman: 1 Guruş: 1
Ham Helva Kıyye: 2 Akçe: 3	Yağ Mumu Batman: 1,5 Guruş: 1	Kebir Mum Pare: 1	Sadeyağ Batman: 1 Guruş: 1	Bal Batman: 2 Guruş: 1
Beher Gem-i Bargir ve At Para: 16	Beher Gem-i Merkeb Pare: 8			

⁷⁸ Antep Şer. Sic. 65, s. 2

⁷⁹ Antep Şer. Sic.14, s. 215

* Osmanî'den kasıt Osmanlı akçesidir. Bölgede bir de Halebî akçesi tedavüdedir. Bundan dolayı bu ayırım yapılmıştır. 1 Osmanî 2,5 Halebî akçeye eşittir.

⁸⁰ Antep Şer. Sic. 90, s. 282

1794 yılında Antep’te bir Antep kilesi buğday 6, arpa da 5 kuruştur⁸¹. Antep kilesi 4 İstanbul kilesi olduğuna göre⁸² bu tarihte bir İstanbul kilesi buğday 1,5 ve arpa da 1,25 kuruştur. 1802 yılında⁸³ da aynı rayiçte kalan buğday 1820 yılında olağanüstü bir şekilde yükselmiş ve kilesi 10 kuruş olmuştur⁸⁴. Arpa da 3,25 kuruşa yükselmiştir. Bu tabii bir artış olmayıp aynı tarihte Antep ve çevresinde meydana gelen kıtlığın bir sonucudur⁸⁵. 1834’te buğday 10,8, arpa 10, darı 8,75 kuruş oldu⁸⁶. 1850 yılına gelindiğinde hububat fiyatlarında düşme gözlenmektedir. Bu tarihte buğdayın kilesi ortalama olarak 7,5 kuruş olmuştur⁸⁷.

1- Hububat Fiyatları

Tablo 13. Antep’te Hububat Fiyatları (Yıllık Ortalama, İstanbul Kilesi/Kuruş)

Sene	Buğday (kile)	Arpa (kile)
1794	1,50	1,25
1802	1,50	1,25
1805	-	3,25
1819	-	6
1820	10*	5
1825	4,5	2,5
1829	4,5	2,5
1831	10,8	10
1836	10,8	10
1841	23,75	7,5
1848	11,87	-
1850	7,5	-
1851	12,9	-
*Kıtlık (Cev. İktisat 637)		

⁸¹ *Antep Şer. Sic., No. 132, s. 276-280*

⁸² *Antep Şer. Sic., No. 137, s. 126*

⁸³ *Antep Şer. Sic., No. 137, s. 133*

⁸⁴ *Antep Şer. Sic., No. 140, s. 2*

⁸⁵ *Antep Şer. Sic., No. 140, s. 207, 285*

⁸⁶ *Antep Şer. Sic., No. 142, s. 231*

⁸⁷ *Antep Şer. Sic., No. 144, s. 9, 23, 60*

Antep'te 1805 yılında ekmeğin okkası⁸⁸ (1 okka = 400 dirhem = 1282 gr.) para⁸⁹ iken kıtlık yılları olan 1819'da 13,7⁹⁰ ve 1820'de de 18,2 paraya yükselmiştir⁹¹. 1833 yılında da 20,7 para olmuştur⁹². 1800 yılında 20 para olan koyun eti⁹³ 1820'de 28,5⁹⁴ paraya ve sonunda 1839 yılında ise 110 paraya yükselmiştir⁹⁵.

Antep'te gıda maddelerinin yıllık fiyatları aşağıdaki tablolarda görüldüğü gibidir.

2- Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları⁹⁶

Tablo 14. Temel Gıda Maddelerinin Fiyatları (Yıllık Ortalama, Kıyye/Para)

Yıl	Ekmek	Koyun Eti	Sade Yağ	Bal	Pekmez
1800		20	100		
1801		14,4			
1805	7,3	16,6			
1816	8,8	20	88,8	24	17,7
1818	8,2	35,5	28,1		17,7
1819	13,7	33,8	28,1	12	
1820	18,22			140	
1830		66			
1831	36	85,6			
1832	30	66,6	31	160	
1833	20,7		40		
1839		110	280		

3- Bakliyat Fiyatları⁹⁷

Tablo 15. Bakliyat Fiyatları (Yıllık Ortalama İstanbul kilesi/kuruş)

⁸⁸ Antep'te narh defterlerinde çoklukta "batman" kullanılmaktadır. 1 Antep batmanı 720 dirheme 1,8 kıyyeye karşılıktır. Bu da 2,309 kg yapmaktadır. Yüz batman da 1 kantara denktir. Buna göre kantar 230,9 kg'dır. (bkz. *Antep Şer. Sic., No. 139*, s. 70, 71 "Kanunnâme-i Livâ-yı Ayıntâb"). Ayrıca Cengiz Kallek de Halep, Hama ve Şam kantarını 72.000 dirhemlik 100 ritla yani 230,9 kg. eşit olduğunu tespit etmiştir. (bkz Cengiz Kallek, "Kantar" maddesi, TDV *İA 24*, İstanbul 2001, s. 318) Bu dönemin fiyatları arasında birliğin sağlanması amacıyla batmanla ifade edilen rakamlar kıyyeye çevrilmiştir. Okka-Vukıyye-Kıyye aynı manada kullanılan ağırlık birimi olup 400 dirhemdir. 1 dirhem 3,207 gram olduğuna göre 1 kıyye de 1,282 kg'dır.

⁸⁹ *Antep Şer. Sic., No. 141*, s. 92

⁹⁰ *Antep Şer. Sic., No. 141*, s. 151

⁹¹ *Antep Şer. Sic., No. 142*, s. 226

⁹² *Antep Şer. Sic., No. 136*, s. 15

⁹³ *Antep Şer. Sic., No. 140*, s. 203

⁹⁴ *Antep Şer. Sic., No. 143*, s. 28

⁹⁵ *Antep Şer. Sic., No. 140*, s. 203; *No. 143*, s.28

⁹⁶ *Antep Şer. Sic. 136*, s. 15, 163; *No. 139*, s. 153; *No. 140*, s. 203, 207, 285; *No. 141*, s. 33, 92, 119, 151, 152; *No. 142*, s. 168; *No. 143*, s. 28, 140'taki narh, tereke ve masraf defterleri.

⁹⁷ *Antep Şer. Sic. No. 134*, s. 50, 316, 318; *No. 136*, s. 15; *No. 137*, s. 125, 126, 127; *No. 138*, s. 362; *No. 139*, s. 153; *No. 142*, s. 193, 227, 231; *No. 144*, s.129, 137, 266'daki muhtelif narh, tereke ve masraf defterleri.

Yıl	Bulgur	Nohut	Mercimek	Darı
1794		2	2	
1800	7,5			
1802			1	3
1806	2,7			
1819		20		
1820		15,2		
1829			1,2	
1832	26			
1834				8,7
1841	20			10,8
1842	10			
1848			10	
1850	5			
1851	5,3			

4- Öteki Bazı Gıda Maddelerinin Fiyatı⁹⁸

Tablo 16. Diğer Gıda Maddelerinin Fiyatı (Yıllık Ortalama Kıyye/Para)

Yıl	Pirinç	Un	Şeker	Yemen Kahvesi	Kadayıf	Kuru Üzüm
1800	36					
1806						22,2
1816	24,4	7,7	32	480		16,6
1818		11,1			11,1	
1819	50		43			
1821		23,3				27,7
1830		27,7			25,5	
1831	40				33,3	
1832	80	31,1				
1833	132	32,2			31,1	
1839	160		720	840		
1843		40	540	600		
1851	88					32

⁹⁸ *Antep Şer. Sic. No. 136, s. 15; No. 138, s. 362; No. 139, s. 153; No. 140, s. 2, 203, 285; No. 141, s. 33, 92, 151; No. 142, s. 168, 226, 227, 238, 237, 437, 438; No. 143, s.28; No. 144, s. 9, 299, 137 ve 260'taki muhtelif narh, tereke ve masraf defterleri.*

5- Yağ Fiyatları

Tablo 17. Antep'te Yağ Fiyatları

Yıl	Sade Yağ
1800	100
1816	26,6
1818	28,1
1832	30
1833	40

Dönem içinde Antep'te ekmek fiyatları sürekli bir artış göstermiş, 7,3-20,7 para arasında seyrederek %64,73'lük bir oranda yükselmiştir. Bunun sebebi Antep'in coğrafi durumudur. Zira Antep'in tarıma elverişli toprakları Diyarbakır ve Mardin'e oranla daha dardır. Nitekim bu husus dönemin belgelerinde de dile getirilmiştir. 1758 yılında Antep'te meydana gelen kıtlık yüzünden, Kadının divana yazdığı bir arzuhalde⁹⁹ (Şubat başları 1758-Evâhir-i Cemaziyelevvel 1171) "...hususan Ayıntâb etrafında münbit ova olmamağla kadimden zahiresi Suruç ve Ruhâ taraflarından gelir iken..." ifadesi yer almaktadır ki, söylediklerimizi doğrulamaktadır.

Et fiyatları da aynı şekilde sürekli bir artış göstererek 20 ilâ 110 para arasında seyretmiştir. Bu da %81'lik bir artış demektir.

Bilindiği gibi mahallî üretim, tabii şartlar ve ticaret, fiyatların seyri bu şartlar uygun olduğu zamanlarda fiyatlarda da tabii olarak düşme görülecektir. Ancak olağanüstü hallerde (veba, çekirge salgını ve kıtlık gibi) fiyatlar hemen gözle görülebilecek şekilde yükselmektedir. Meselâ Antep'te 1819-1820 yıllarındaki kıtlık ekmek ve et fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur.

6- Ekmek ve Et Fiyatları

Tablo 18. Ekmek ve Et Fiyatları (Kıyye/Para)

Yıl	Ekmek ¹⁰⁰	Et
1800		20
1801		14,4
1805	7,3	16,6
1816	8,8	20
1818	8,2	35,5
1819	13,7	33,8
1820	18,2	

⁹⁹ Antep Şer. Sic., No. 116, s. 29

¹⁰⁰ Ekmeğin kıyye ile satılması geleneği bugün halâ Antep'te devam etmekte, ekmek halâ kilo ile satılmaktadır. Bu husus kültür unsurlarının farkında olunmasa da ne kadar güçlü olarak yaşandığının önemli bir göstergesidir.

1831	36	85,6
1832	30	68
1833	20,7	16,6
1839		110

7- Diğer Eşya Fiyatları

Antep'te 1813 yılında verilen narha göre hem çivi çeşitleri ve hem de fiyatları aşağıda verilmiştir¹⁰¹.

Tablo 19. Diğer Bazı Eşya Fiyatları

Cinsi	Birimi	Eski Para ile	Yeni Para ile
Cercer Mıhı	100 adet	35	40
Şebeke Mıhı	100 adet	16	20
Halidi Mıhı	100 adet	80	90
Culadi Mıhı	100 adet	150	175
Nalin Mıhı	100 adet	8	10
Külek Mıhı	100 adet	10	12

Burada çivi çeşitlerinin fiyatları verilirken, eski ve yeni para ile ifade edilmesi dikkati çekmektedir. Gerçekten de 1807 yılında 1,50 kırat (0,306 gr.) vezninde olan Para, 1810 yılında 1,25 kırata (0,255 gr.) düşmüştür. Vezin itibarıyla Para %1,66 oranında değer kaybetmiştir. Bu değer yeni para ile ifade edilirken %12,5-20 oranında fark ilave edilmiştir.

1816 yılında Antep'te eski sabunun batmanı 5,5, yeni sabunun da 4,5 kuruştur. Yani eski sabunun kıyyesi 3,05, yeni sabunun da 2,5 kuruştur. Kömürün batmanı 2 para (kıyyesi 1,11 para) idi¹⁰².

Antep'te 1819'da bal mumunun kıyyesi 47,8, yağ mumunun 19,3 para iken odunun yükü 58,4, kömürün yükü 83,3, samanın yükü de 128 para idi. Bu tarihte sabunun kıyyesi 200 para yani 5 kuruş olmuştur¹⁰³.

Antep'te çeşitli narh ve tereke kayıtlarına göre sabun ve mum fiyatları aşağıda verilmiştir: (Kıyye/Para olarak)

Tablo 20. Sabun ve Mum Fiyatları

Yıl	Sabun	Mum
1816	110	
1819	220	19,3
1820		4,7

¹⁰¹ Antep Şer. Sic., No. 139, s. 53

¹⁰² Antep Şer. Sic., No. 139, s. 1

¹⁰³ Antep Şer. Sic., No. 141, s. 151

1832	45	
1836	352	
1839	720	
1843	360	

Gene tereke kayıtlarına göre, Antep'te giyim eşyasının fiyatı şu şekilde tespit edilmiştir¹⁰⁴:

Tablo 21. 1843 Yılında Bazı Giyim-Kuşam ve Dokuma Fiyatları

Cinsi	Birimi	Fiyatı (Krş. Olarak)
İplik Kuşak	Adet	3
Bağdat Şalı	Adet	5,17
Al Kuşak	Adet	1
Kutni	Zira	0,40
Kemha Alaca	Zira	2,4
Halep Alacası	Zira	2
Bez Astar	Zira	0,72
Fes	Adet	6
Ayntab Alacası	Top	9,68
Astar	Zira	0,79
Maraş Alacası	Top	15,12
Frenk Çiti	Adet	1,69

Çeşitli cins ve kalitedeki dokuma ve ayakkabı gibi sanayi ürünlerinin fiyatlarına bakılırsa, bunların hayli pahalı olduğu söylenebilir. Meselâ, Antep'te 1830 yılında 1 iplik kuşağın fiyatı 3, 1 Bağdat şalının 5,71, Halep alacasının ziraı 2 ve fes de 6 kuruştur. Aynı tarihte 1 dirhem (3,207 gr.) veznindeki Fındık altını 19 kuruştur. Demek ki 1 Fındık altını 6,3 iplik kuşak veya 8,5 zira Halep alacası veyahut da 3,16 fes alınabiliyordu.

Antep'te canlı hayvan fiyatları çeşitli tereke defterlerinden yararlanılarak aşağıda topluca verilmiştir.

8- Canlı Hayvan Fiyatları

Tablo 22. Canlı Hayvan Fiyatları (Yıllık ortalama adet / kuruş)¹⁰⁵

Yıl	Koyun	Keçi	Öküz	İnek	Merkep
1805	8				
1834	40	30	190		50

¹⁰⁴ Antep Şer. Sic., No. 141, s. 143, No: 144, s. 142

¹⁰⁵ Antep Şer. Sic., No. 136, s. 163; No. 142, s. 231; No. 143, s. 88, 89; No: 144, s. 23, 60, 304

1839		30	190		
1846		25	120	50	
1847				125	125
1851	50	28,5		80	

Antep'te 1839 yılında Şehreküstü mahallesinde bir eve 1500 ve Kayacık mahallesinde bir eve 4500 kuruş değer takdir edilmiştir¹⁰⁶. 1842 yılında bir Debbâğ dükkânının ¼ hissesi 150 kuruştan hesaplandığına göre tamamı 600 kuruş demektir¹⁰⁷. Gene aynı tarihte Bey mahallesinde bir eve ise 4800 kuruş değer biçilmiştir¹⁰⁸. 1851 yılında Eyyüboğlu mahallesinde bir ev ise 3000 kuruştur¹⁰⁹. Antep'te 1841 yılında bir marangoz ustasının günlüğü 4,5 kuruştur¹¹⁰.

Dönem içinde gayr-i menkul fiyatları serbest piyasa fiyatlarına göre değerlendirilirdi. Gayr-i menkul bir ev ise elbette mahallesine semtine ve müştemilatına, dükkân ise işlerliğine, bağ-bahçe veya tarla ise mevki ve alanına ve verimliliğine göre değerlendiriliyordu. Bu fiyatlar ve kiralar alan ile satanın o andaki durumları ile de yakından ilgilidir. Satış hüccetlerinden Antep evlerinin genel özellikleri şöyle tespit edilmektedir. Çok basit bir iki odalı olan evler olduğu gibi, genellikle müstakil, birkaç odalı, mutfak, kiler, meyve ağaçlarının bulunduğu bir avlu, su kuyusu veya akarsuyu ve kenefi olan evler Antep evlerinin özelliklerini taşır. Bölgenin sıcak olmasından dolayı bazı evlerde zîr-zemin yani soğukluk kısmı da bulunurdu. Evler en fazla iki katlıydı. Dönem içinde evlerin fiyat aralığı da 30-2.000 kuruş arasında seyrediyordu.

VI. Vakıflar¹¹¹

Sanayi İnkılabı öncesi bütün klâsik dönem devletlerinde, devletin görevi dahilî ve haricî güvenliği sağlamaktı. Eğitim, sağlık, sosyal ve dinî hizmetlere merkezî bütçelerinden para ayırmazlardı. Eğer devletin güvenliğini ilgilendiren bir ihtiyaç varsa onu para ayırırdı. Osmanlı bütçelerinde söz konusu hizmetlere tahsis edilen bir meblağ görünmez. Bu bütün devletlerde aynı idi. Ama söz konusu hizmetlerin de yapılması gerekiyordu. İşte bu noktada devletler vakıf hayrî hizmetler aracılığıyla bu görevi yerine getirmiştir. Bütün mülk devletin olduğuna göre, devletin millî hasılasından belli bir dilimi, vakıf hukuku dahilinde bu hizmetlerin yapılmasına tahsis etmiştir. Başka bir ifade ile devlet bu hizmetlerle uğraşmaz, memur görevlendirmez ve para ayırmazdı. Bunu vakıflara havale etmiştir. Klasik çağ devletlerinde vakıfların bu kadar

¹⁰⁶ *Antep Şer. Sic., No. 143*, s. 140, 141

¹⁰⁷ *Antep Şer. Sic., No. 144*, s. 129

¹⁰⁸ *Antep Şer. Sic., No. 144*, s. 142

¹⁰⁹ *Antep Şer. Sic., No. 144*, s. 27

¹¹⁰ *Antep Şer. Sic., No. 144*, s. 260

¹¹¹ Antep vakıfları hakkında en geniş çalışma Hilmi Bayraktar tarafından yapılmış olup, bu çalışmada bütün vakıfların çevirisi, şartnameleri, gelir ve giderleri tespit edilmiştir. Bkz. Hilmi Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları*, Palet Yay., Konya 2014; ayrıca bkz. Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü- *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri I-III*, (Editör: İsmail Altınöz), İstanbul 2014. Bunun dışında Antep vakıfları üzerinde Hüseyin Çınar'ın kıymetli çalışmaları bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Çınar, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medrese ve Vakıfları", *Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan*, (Ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 173-186, aynı müellif, "Vakıflar ve Bânîleri: Ayntab (Gaziantep) Şehri Örneği", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, (06-12 Mayıs 2013), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 147-167

yaygın olmasının sebebi budur. Yukarıda değinildiği gibi, bu halkın da işine gelmekte, hayrî-dinî nitelik kazandırılan vakıf hukukunda, vakfî kuran şartlarını koyuyor, malını hangi şartlarla vakfedeceğini ve kimi mütevellî tayin edeceğini belirliyordu. Çoğunlukla kurulan vakıflara kendi neslini kuşaktan kuşağa mütevellî olarak tayin ediyordu.

Cami, mescit, medrese, kervansaray, han, hamam, türbe, zaviye, aşhane, şehirlerin aydınlatılması, su yolları gibi daha pek çok hizmetler vakıflar marifetiyle yerine getiriliyordu. Antep'te dönem içinde tespit edilen vakıflar şunlardır: Ahmet Kethüda, Hacı Nasır Camii, Battal Ağa, Ayşe Bacı, Keyvan Bey, Molla Gücek Mescidi, Mihaliye Medresesi, Şemseddin ve Hüsameddin, İsbatırın Köyü Camii, Zülkadriye Mescid ve Medresesi, Seninoğlu, Fahreddin Beğ, Fethullah Beğ, Fethullah Camii, Bostancı, Kınıkçı, Keyvan Bey Hamamı ve Debbağ Hamamı, Halit Çelebi, Demirci-zâde, Hacı Ahmet, Molla Torun, Celilî, Hancı Osman Ağa, Gerçekni-zâde, Harameyn-i Muhteremeyn, Hansebil, vakıfları¹¹². Elbette Antep'in vakıfları bunlarla sınırlı değildir. Ne kadar cami, mescit, türbe, zaviye varsa hepsi vakıftır. Yukarıda zikredilen vakıflar ve bunların dışında daha pek çok vakıf bilinmektedir. Hilmi Bayraktar'a göre Antep'te 147 vakıf bulunmaktadır¹¹³.

Bayraktar başka bir eserinde Antep'te toplam 241 vakfiye veya vakfiye niteliğinde ilam tespit etmiştir. Bu vakfiyelerin 165'i erkek, 76'sı kadınlar tarafından kurulmuştur. Erkekler tarafından kurulan vakfiyelerin 52 tanesi "*Fazlası Hayrata Meşrut*", 113 tanesi de "*Fazlası evlada meşrut*" vakfiyelerdir. Bayanlar tarafından kurulan vakfiyelerin de 36 tanesi "hayrî", 40 tanesi "evlada" şart vakfiyelerdir. Diğer bir ifadeyle erkek vakfiyelerin yaklaşık %32'si hayrî, %68'i evlada meşrut vakfiyeler iken bu durum kadınlarda yarı yarıyadır. Mehmet Selim Efendi bin Mehmet Faik ile Refiki ve Musa bin Ahmet ile Zevcesi Ayşe bint-i Mahmut Hatun'da olduğu gibi bazı vakıflar ise eşler tarafından müstereken kurulmuşlardır¹¹⁴.

Hüseyin Çınar ise mevcut ve yok olmuş vakıfların toplamını 339 olarak vermektedir. Vakıfların hizmet alanlarına göre şöyledir: Cami, mektep, medrese¹¹⁵, türbe, han, bedesten, hamam ve çeşmedir¹¹⁶. Çınar'ın tespitine göre, Antep'te 15. yüzyıldan başlayarak her yüzyılda daha da yükselen sayılarda vakıflar kurulmuştur. 15. yüzyılda 2, 16. yüzyılda 14 olan vakıflar, en fazla 80 vakıf ile 19. yüzyılda tesis edilmiştir. 20. yüzyılda ise 28 vakıf kurulmuştur¹¹⁷. Paşa, müftü, kadı, şeyh, çavuş, voyvoda, mütesellim ve ağa ünvanlı kişilerin dışında toplumun bütün kesimlerinden insanlar kaynakları farklı büyüklükte olan vakıflar kurmuşlardır. Hatta gayr-i müslim kişiler de vakıf ihdas etmişlerdir¹¹⁸. Diğer vakıf kurucuları arasında 28 ağa, 1 tüccar, 1 haffaf, 1 sarraç, 1 kâtip, 2 molla, 1 imam, 1 hoca, 12 seyyid ve 60 hacı ünvanlı kişi bulunmaktadır. Vakıfların hizmet alanları da dönemin ihtiyaçlarına uygundu. Cami, mescit,

¹¹² Zeynel Özlü, *Gaziantep'in 120 No'lu Şer'iyye Sicili -Transkripsiyon ve Değerlendirme-* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 16-17

¹¹³ Hilmi Bayraktar'ın 24 Eylül 2013 tarihinde Anadolu Düşünce Grubunda (Gaziantep) verdiği konferans, www.adg.org.tr. Erişim tarihi: 23.06.2016

¹¹⁴ Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları* s. 280-281

¹¹⁵ Osmanlı döneminde 18 medrese vakfî tespit edilmiştir. Bkz. Hüseyin Çınar, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıfları", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep Üniversitesi Vakfı Yay., Gaziantep 1999, s. 173-186

¹¹⁶ Çınar, *Vakıflar ve Bânileri*, s. 160

¹¹⁷ Çınar, *Vakıflar ve Bânileri*, s. 162-164

¹¹⁸ Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları*, s. 279

medrese, tekke, zaviye, mevlevihane, hamam, bedesten, han, kastel (çeşme) inşa etmek suretiyle hizmet sunmuşlardır¹¹⁹.

Vakıfların büyük çoğunluğu aile vakıflarıdır. Vakıf hukukuna göre, vakfin şartnamesinin tespiti yetkisi vâkıfa havale edilmiştir. İdarenin buna müdahalesi söz konusu değildi. Bu itibarlar vâkıflar çoğunlukla kurdukları vakıfların mütevelliliğine, hayatta olduğu müddetçe kendisi, öldükten sonra ekber ve erşed erkek evladına, o da ölürse kız çocuklarına havale etmişlerdir. Hatta kendisi öldüğünde vakfin mütevelliliğini eşine, kızlarına ve kız kardeşlerine bırakan vâkıflar da vardır¹²⁰.

Medine Kadısı olan Kutb İbrahim Efendi ibni Üveys, 15-25 Haziran 1655 (Evâsıt-ı Şaban 1065) tarihinde bir vakıf kurmuştur. Buna göre; Eblehan mahallesinde hudutlarını verdiği üç ev, bir fırın, divan, matbah, samanlık, bir fevkanî bir tahtanî kiler, gene bir fırın ve üç konak ve bir kebaphane, tahtanî iki oda ve sulu mülkünü, Telbeşar'a bağlı Kilisecik mezrada bulunan ve halk tarafından bilinen yarı hissesi kendisinin, diğer yarısı da eşi Fatma hatununu hissesi olan değirmeni vakfetmiştir. Hayatta iken kendisi, öldükten sonra eşi ve cariyelerinden olan evlatları sakın olacak. “*Fatma hatun âhara tezvic ettikce mâ-dâme ki hayattadır kendi sâkine olsun*” diyerek şart koşmuştur. Böylece bütün mülkünün ailesinde kalmasını sağladığı gibi, kendisi öldükten sonra başkası ile evlenen hanımının dahi aynı evde oturmasını vakfiyeye kaydetmiştir¹²¹.

Geleneksel vakıf hukukuna göre vakfedilecek malın gayr-i menkul olması gerekir, nakit para vakfedilmezdi. İslam fıkında bu konuda tartışmalar halâ devam etmektedir. Osmanlı döneminde de Avarız Vakfı adı altında vakıflar tescil edilmiştir. Bunun hukukî tartışmaları bizi asıl konudan uzaklaştıracağı için bu konuya girmiyoruz. Avarız vakıfları incelendiğinde kuruluş tarzı ve usulü aynı olup, hile-i şer'îye sezilmektedir. Şöyle ki; vakfi kuracak kişi, önce ne kadar akçeyi hangi şartlarla vakfettiğini klasik ifadelerle arzeder. Ondan sonra bunun sahih olmadığı gerekçesiyle rücu eder yani vazgeçer. Ama Kadı vakfin İmameyn yani İmam Yusuf ve İmam Muhammed'e göre sahih olduğunu ifade ederek vakfi tescil eder. İlginçtir diğer pek çok vakıfta olduğu gibi vâkıf, vakfin mütevelliliğine *ekber ve erşed* oğlunu *neslen ba'de nesl, batnen ba'de batn* yani nesilden nesile göbekten göbeğe geçmek üzere müteveli tayin eder. Başka bir ifade ile servetin neslinde kalmasını hukukî teminat altına almış olur. Avarız vakıflarının paraları muamele-i şer'îyye ile rıbha verilir. Yani faizle işletilir. Bunun oranı dönemin ifadesiyle onu on bir, onu on bir buçuk en nihayet onu on ikiye, yani %10-20 arasında faize verilirdi.

Mesela; Nisan sonları 1653 tarihinde Şhreküstü mahallesinden Hüseyin Ağa bin İsmail 200 Esedî kuruş vakfettiğini ve bu 200 kuruşu yıllık onu ikiye yani %20'ye muamele-i şer'îyye ile muamele edip yani faizle işletip, hâsıl olan meblağ ile Şhreküstü mahallesinin avarız vergisini ödemek üzere vakfettiğini, mütevellinin de bunu kabul ettiğini, ancak İmam-ı Azam'a göre vakfin sahih olmadığı için vakıftan rücu ettiğini beyan etmiştir. Ancak Kadı vakfin sahih

¹¹⁹ *Vakıflar ve Bânileri*, s.148-150

¹²⁰ Bayraktar, *Ayntâb Vakıfları*, s. 45, 47-48

¹²¹ Antep Şer. Sic. 5, s. 151-152

olduğunu ve rücuun, vazgeçmenin mümkün olmadığını beyan ile vakfı tescil etmiştir¹²². Mayıs sonları 1654 tarihli başka bir hüccette de Kürtünciyan Mahallesinden Mehmed Bey ibni Maksud, ekmekçi şeyhi Halil zimmetinde olan 70 Esedî kuruşunu şer'î kadim gereği es-Seyyid Mustafa'ya havale ederek vakfetmiş ve senede onu on ikiye (%20) muamale-i şer'iyye ile işleterek hâsıl olan para ile mahallenin avarızını ödemesini şart koşturmuştur. Aynı şekilde önce vakfin sahih olmadığı gerekçesiyle reddedilmiş, sonra İmam Züfer'in kavline göre vakfin sahih olduğuna karar verilerek tescil edilmiştir¹²³.

Ammu Mahallesinde Gazzaz hanesi demekle meşhur hanede oturanlardan el-Hac Hasan Efendi bin Abdullah adındaki şahıs, 3 Haziran 1713 (9 Cemaziyye'l-Evvel 1125) tarihinde mahkemeye müracaat ederek, oturduğu evin her sene avarız hanesi talep olunmamak şartıyla 15 kuruş vakfettiğini ve mütevellisi Mustafa'ya teslim ettiğini, işletilerek hasıl olan rıbhını (faizini) kendisinin sakin olduğu evin avarız vergisine vermesini, bundan başka aynı mahallede bulunan Develi kastelinden evine gelen suyun kanallarını temizlemek üzere 6 kuruş daha vakfettiğini ifade etmiştir. Ama aynı evdeki ahali aralarında her sene evlerine düşen avarız hanesi salyanesini istemek üzere aralarında ahsettiklerini, bunun üzerine aralarında ayrılığa sebep olacağı düşüncesi ile el-Hasan Efendi vakıftan rücu etmiş, ancak vakfin tesciline hükmetmiştir¹²⁴.

Faizle alış-veriş sadece avarız vakıflarında görülmüyordu. Halk arasında da faizle alış-veriş yapılıyordu. Mesela; Mayıs Ortaları 1653 (Evasıt-ı Cemaziye'l-Âhir 1063) tarihli bir hüccet böyle bir davaya aittir. Tevbe mahallesinde vefat eden Selhan adlı bir kişinin küçük kızının vasisi olan el-Hac Ali bin Behar, mahkemede Hüseyin Çelebi ibni Nuh Çavuş aleyhinde açtığı davada, vasisi olduğu küçük kızın 150 nakit akçesini, o tarihten beş yıl önce senede onu on bir (%10) kuruşa olmak üzere muamele-i şer'iyye ile verdiğini, bu ana gelinceye kadar beş sene içinde asıl mal ve ile beraber 510 kuruş alacağı olduğunu ve gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Hüseyin Çelebi de asıl mal ile zimmetinde 510 kuruş hakkı olduğunu ve bunun borcu olduğunu ikrar etmiştir¹²⁵.

Vakıflar genellikle kadılar, şikâyet durumunda da merkezden gönderilen müfettişler tarafından kontrol ediliyordu. Vakıf mütevellileri yıllık veya birkaç yıllık muhasebelerini ibra etmek zorundaydı. Boyacı Camii ve Kara Yusuf Kastelinin evkafına nazır olan Mehmet Bey, müftü ve cemaat huzurunda müteveli olan Ahmet Efendi'nin ibra ettiği muhasebe defterine göre; 9 Haziran 1614-18 Ocak 1619 (1 C. evvel 1023-1 Safer 1028) tarihleri arasında Boyacı Camiinin 20'şer akçeden 140 akçe, kuruş hesabıyla 71 kuruş dükkân kiralaları ve bağdan toplam 135 kuruş ki toplam 206 kuruş gelir tespit edilmiştir. Müteveli ücreti, kandil yağları, hizmet, hasır ve bakım onarım gibi masraflar düşüldükten sonra zikredilen tarihler arasında müteveli Ahmet Efendi'nin zimmetinde 368 kuruş olduğu tespit edilmiş, mütevellinin masrafı

¹²² Nalan Özel, *23 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 85

¹²³ Nalan Özel, *23 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, s. 227, Bel. 3

¹²⁴ Mehmet Can, *61 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1124-1125/1712-1713, s. 101-200)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014, Bel. 224

¹²⁵ Nalan Özel, *23 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili*, Bel. 2

Müslümanların huzurunda hesap edilince 348 kuruş, Kastel vakfından da 20 kuruş kaldığı 18 Ocak 1619 (1 Safer 1028) tarihinde tescil edilmiştir¹²⁶.

Çok geniş bir alanda hizmet veren vakıfların (aile vakfı olması bir tarafa) çok geniş bir istihdam sağladığı açıktır. Özellikle cami, medrese, han, hamam vakıflarında müteveli, imam, hatip, vaiz, müezzin, cüzhan, vekilharç, türbedar, loğkeş, kapıcı, ferraş, bekçi, aşçı, hademe gibi pek çok görevli istihdam ediliyordu. Belki de esnaf nüfusundan sonra en kalabalık nüfusu vakıf görevlileri oluşturmaktaydı. Öte yandan vakıflar, hizmetleri itibariyle önemli bir tüketici veya pazar niteliğindedi. Vakıfta her tüketilen gıda ve ihtiyaç maddeleri ile tüketici başka bir ifade ile müşteri idi. Bu yönüyle şehir ekonomisine, esnafa büyük katkıları vardı. Kısacası her yönüyle vakıflar önemli iktisadî, sosyal ve kültürel hizmetleri yerine getiriyordu.

VII. Terekeler Üzerinde Gözlemler

Tereke; ölen bir şahsın geride bıraktığı menkul, gayr-i menkul bütün hak ve borçlarının ifade eder. Bunların Kadı tarafından tutulan defterlerine de Tereke Defteri veya Muhallefat defteri denir. Kişiler kendi aralarında mahallenin ileri gelenlerinin huzurunda anlaşmış olabilirler, bu durumda mahkemeye gitmeye gerek kalmaz. Ölen kişinin varisleri, terekelerini resmîyete geçirmek isterlerse sicile kaydedilirdi. Yani bir sicildeki terekeler, o yıl o kazadaki bütün ölümleri göstermez. Kadın erkek ve isterlerse gayr-i müslimler de Kadının nezaretinde terekelerini tescil ettirebilirlerdi.

Terekelerin formu şöyleydi: Önce ölen kişinin mahalle veya köyü, ünvanı, lakabı, daha sonra varisleri, eş ve çocukları ismen zikredilir ve tarih atılır. Daha sonra müteveffanın bütün mal varlığı, menkul, gayr-i menkul mülk veya hisseleri, alacakları, canlı hayvan, nakit altın gümüş, mücevherat, halı kilim, her türlü ev eşyası, bu meyanda yatak, yorgan, döşek, mutfak eşyaları, tüfek, kılıç ve varsa kitapları ile alacakları, tahrir heyeti tarafından günün piyasa fiyatları üzerinden değerlendirilir ve toplam gelir olarak kaydedilir. Daha sonra eşinin mihri, teçhiz, tekfin ve kaydiyye adıyla masrafları düşülür. En sonunda sahhü'l-baki yani kalan meblağ şer'î esasları göre varisleri arasında paylaşılır.

Bu haliyle terekeler iktisadî, sosyal ve kültürel bakımdan pek çok bilgi ihtiva etmektedir. Buradan dönemin lakap ve isimlerini, kullanılan her türlü etnografik malzemeyi, kişilerin iktisadî varlıklarını, kaç ešli ve kaç çocuklu olduklarını tespit etmek mümkündür. Terekelerde geçen fiyatlar da bu konuda önemli kaynaklardır. Her ne kadar tereke fiyatlarının güvenilir olmadığı yolunda bazı kanaatler varsa da bunun kanaatlerin yersiz olduğu kanaatindeyiz¹²⁷.

Şimdi tarihî dönemlerde Antep terekelerinden örneklerle bir değerlendirme yapalım. Eylül Sonları-Ekim Başları 1587 (Evâhir-i Şevval 995) tarihli Arapça bir tereke dikkat çekici olup istisna olmalıdır. El-Hac Halil bin el-Hac Mezid'in terekesi eşi Fatma, oğlu İbrahim ile dört kızı İsmihan, Elif, Emine ve Halime'ye intikal eden tereke toplamı 18.000 altındır. Bunun tamamı şahıslardan alacağıdır. Bazı alacakları "*ber-vech-i mudaraba*" olarak kaydedilmiştir.

¹²⁶ Antep Şer. Sic. 12, s. 188-189

¹²⁷ Bu husustaki tartışmalar için bizim şu makalemize bakılabilir: Bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", TTK-Belâten LV/212, Ankara 1991, s. 87-100

40-1.000 altın arasında değişen miktarlarda 45 kişiden alacaktır¹²⁸. Görüldüğü gibi, bu normal bir durum değildir. Bu kişinin Antep'in büyük tefecilerinden olduğu düşünülebilir.

Başka terekelere bakılınca terekelerin dönemin şartlarına uygun olduğu görülmektedir. Ammu Mahallesinden Ahmet bir Mehmed'in Ekim 1688 tarihli tereke toplamı 288 kuruştur. Bir eşli olup bir erkek bir kız çocuğu bulunmaktadır¹²⁹. Gene Ammu Mahallesinde Mehmet Çelebi bin Ferhad Beşe'nin 29 Ocak 1689 tarihli terekesinden 200 kuruş nakit kaydedilmiştir¹³⁰. Toplam 550 kuruş olan terekesinde aynı mahalledeki evin 1/3 hissesi 200 kuruş olarak takdir edilmiştir. Terekelerde nadir de olsa kitaplar çıkmaktadır. Ferhad Beşe'nin terekesi buna bir örnek teşkil eder. 17. yüzyılda Antep'te bir okur-yazarın kitaplığında bulunan kitaplara örnek teşkil ettiğinden bu kitap listesini aynen vermek yerinde olacaktır.

Tablo 7. 1689 Tarihli Bir Terekede Kayıtlı Kitaplar ve Fiyatlar

Kitab-1 Hadika Cilt 1, Krş: 1	Kitab-1 Marzubannâme Cilt 1, Krş:1	Kelam-1 İzzet Cilt 1, Krş: 3	Def'a Kelam-1 İzzet Cilt 1, Krş: 3
İmadü'l-İslam Cilt 1, Krş: 2	Tevarih-i Taberi Cilt 1, Krş: 10	Tevarih-i âl-i Osman Cil 1, Krş: 1	Kitab-1 Muhammediye Cilt 1, Krş: 3
Kitab-1 Hüsrev ü Şirin Cilt 1, Krş: 0,5	Kitab-1 Hoca Hafız Cilt 1, Krş: 0,5	Kitab-1 Şirnâme Cilt 1, Krş: 0,5	Leyla vü Mecnun Cilt 1, Krş: 1
En'am-1 Şerif Krş: 1	Mühr ü Müşteri Krş: 5	En'am-1 Şerif Krş: 1	Mecmua Rubu 1, Krş: 1
Divan-1 Necati Rubu 1, Krş: 1	Kitab-1 Gülistan Rubu 1, Krş: 1	Sure-i Kehf Sümün 1, Krş: 1	Kitab-1 Şifa Rubu 1, Krş: 1
Divan-1 Hafız Rubu 1, Krş: 1	Avamil ve Sarf Rubu 1, Krş: 2	Ruznâme Sümün 1, Krş: 1	

Toplam 23 adet kitap kaydı tespit edilmektedir. Bu kitapların tamamı dinî ve edebî niteliklidir. Çoğu kitap da tam cilt değil çeyrek (rubu) veya sekizde bir (sümün) halinde parçalardan ibarettir. Her halükârda bu kitap listesi dönemin Antep'inde okunan kitaplar hakkında bir fikir vermektedir.

Şubat Başları 1696 tarihinde Hayik-i Müslim Mahallesinden Mikail veled-i Hızır adlı gayr-i Müslim terekesini mahkemede tescil ettirmiştir. Mikail'in terekesinin toplamı 35 kuruştur. Bir eşi ile Allahvirdi ve Sarkis adlı iki oğlu vardır¹³¹. Antep'in Beğ Mahallesinden El-Hac Hüseyin'in 27 Ağustos 1712 tarihli terekesinin¹³² toplamı 2.076,5 kuruş olarak zengin bir tereke olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacı Hüseyin tek eşli ve 3 çocuklu olup, terekesinde kitap bulunmamaktadır.

¹²⁸ *Antep Şer. Sic. 7, s. 175-176*

¹²⁹ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili*, s. 116-117

¹³⁰ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili*, s. 136-141

¹³¹ Ahmet Yarşı, *45 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili*, s. 52

¹³² Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili*, Bel: 150

Kadın terekesine örnek olmak üzere, Tarla-yı Atik mahallesinden Fatma binti Yakub'un terekesi gösterilebilir. 11 Ekim 1697 (25 Rebiülevvel 1109) tarihli terekesinin toplamı 122,5 kuruş, teçhiz tekfin ve diğer masraflar* düşüldükten sonra 98 kuruş kalmış ve eşi, annesi ve dört kızı arasında paylaştırılmıştır¹³³.

Kürtünciyan Mahallesinde el-Hac Abidin'in karısının 6 Haziran 1712 tarihli terekesi 161 kuruştur. Çocuk ve kitapları yoktur. Terekesindeki bazı taşınmaz malların fiyatları da şöyle tespit edilmiştir: Aynı mahalledeki ev 80, zerdali bahçesi 25, nar bahçesi 15, 200 teğek bağ 10, cullah dükkânı 20, berber dükkânı da 15 kuruştur¹³⁴. 9 Şubat 1712 tarihli Seng-Nakkaş Mahallesinden Fatma binti Kubad Beşe'nin terekesini şöyle özetleyebiliriz: Fatma Hanım'ın terekesi toplamı 1.009 kuruş olup, 3 çocuğu vardır, terekesinde kitap bulunmamaktadır. 2 adet ev ve Kale Altında ekmekçi dükkânının yarım hissesi 150 kuruş, şehir yakınlarındaki Hızır bostanı 450, Sam köyünde yarım hisse tarla 250, 30 teğek bağ da 600 kuruş üzerinden değerlendirilmiştir. Fatma Hanım mahallenin avarız vergisinin ödenmesi için 300 kuruş ve kendisi ile daha önce ölen kız kardeşi adına hac yaptırılması için 300 kuruş vasiyet etmiştir. Ayrıca Kahraman adlı cariyeye 30, Ferah adlı cariyenin ıtaknamesi (hürriyet belgesi) için de 30 kuruş vasiyet etmiştir¹³⁵.

Hızır Çavuş Bostancı Mahallesinden el-Hac Mehmed bin Hamza'nın Nisan Başları 1713 (Evasıt- Rebiü'l-Evvel 1125) tarihli tereke özeti de şöyledir¹³⁶: Tereke toplamı 350 kuruş, müteveffa tek ešli, 4 çocukludur, terekesinde kitap yoktur. Aynı mahalledeki ev 90, Atabey köyünde 650 teğek bağ 8, Bedir köyünde 1.200 teğek bağ 15, 6 ceviz ağacı 8, 10 adet arı kovanı 10, bir katır 26 kuruş olarak kaydedilmiştir.

Kurb-ü Zincirli Mahallesinden Mehmet Ağa bin Türkmen Mehmet Ağa'nın 25 Haziran 1766 tarihli terekesinin özeti şöyledir: Toplam terekesi 550 kuruştur. 2 evli ve 2 çocukludur. Aynı mahalledeki evi 350 kuruştur¹³⁷. 5 Temmuz 1765 (16 Muharrem 1179) tarihli Kurb-ü Zincirli Mahallesinden Mehmet bin Ahmet Semercioğlu'nun terekesi şöyle özetlenebilir: Tereke toplamı 1211,75 kuruş 34 paradır. Bir ešli ve iki oğlu vardır. Terekedeki bazı mülkün fiyatı şu şekilde değerlendirilmiştir: Aynı mahallede ev 160 kuruş, Leylekçi'de bostan 150, Mazmahor'da 3000 teğek bağ 100, Çağırğan'da 730 teğek bağ 130, Katba toprağında sulu tarla 80, Mazmahor'da keçi sürüsü 6, merkeb 15, ma'sara kazanı 12 kuruştur¹³⁸.

* Antep'te yaygın olmakla beraber diğer şehirlerde de terekelerin masraf kısmında *ıskat*, *ıskat-ı salat* ve *kefare-i yemin* kalemleri görülmektedir. İskat, ölen kişinin hayatta iken kılmadığı namazların veya oruçların hesaplanması sonunda elde edilen bir sayının, dönemin şartlarına göre tahmini para karşılığı olarak elden ele devredilerek (bu devir çıkarma denir) bir fakire-çoğunlukla imama- bağışlanması usulüdür. Bunun bir bid'at olduğu açıktır. Fatma hanımın terekesinde de 5 kuruş ıskat-ı salat kaydedilmiştir.

¹³³ Antep Şer. Sic. 47, s. 121

¹³⁴ Ökkeş Narinç, 64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, Bel: 30

¹³⁵ Ökkeş Narinç, 64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, Bel: 351

¹³⁶ Mehmet Can, 61 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, Bel. 148

¹³⁷ Hasan Karakuş, 121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili, s. 28-32

¹³⁸ Hasan Karakuş, 121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili, s. 33-35. Antep'te mülk satışları üzerine müstakil bir çalışma için bkz. Rabia Sultan Timbil, 19 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Siciline Göre Mülk Satışları (1647-1648), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2003

Genel bir değerlendirme yapılırsa; Antep halkının çok büyük mal varlığına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. 10.000 kuruşu geçen tereke yoktur. En düşük tereke miktarı da 30 kuruştur. *Yani Osmanlı döneminde Antep halkının büyük çoğunluğu orta sınıf olup çok zengin ve çok fakir halk nadirdir.* Aynı sonuç yukarıda cizye üzerinde değerlendirme yapılırken görülmüştür. Cizye-güzâr halkın da büyük çoğunluğu orta halli idi. Terekelerin mahiyeti itibarıyla Müslim ile gayr-i Müslim halk arasında önemli bir fark görülmemektedir. İki toplum arasında da kullanılan giyim-kuşak ve mutfak eşyası arasında da bir fark yoktur. Aynı mahallelerde oturdukları gibi, karışık halde de yaşıyorlardı. Öyle ki, birbirlerine ev satışı yapmaktaydılar. Mesela, Kürtüncüyan Mahallesinden Cafer bin Abdullah, aynı mahalledeki evini Narsis veled-i Bağdasar'a 200 kuruşa satmıştır¹³⁹.

Antep halkı arasında diğer şehirlerde olduğu gibi daha çok tek eşli evlilikler mevcuttur. 2 ve 3 hanımla evli olanların sayısı çok azdır. 1871-1874 tarihli sicili değerlendiren Enver Demir'in verdiği tablodan bu husus açıkça anlaşılmaktadır¹⁴⁰. Buna göre, 84 kişiden 2 hanımla evli olanları sayısı 11, 3 hanımla evli olanların sayısı 2'dir. Gayr-i Müslimlerde 2 hanımla evli olan yoktur. Ailelerin çocuk sayıları da ortalama 2-4 arasında seyretmektedir. Anadolu'nun diğer şehirlerinde de benzer durum vardır, genellikle tek eşlilikler yoğundur, aile başına çocuk sayısı da 2-3 arasındadır¹⁴¹.

19. yüzyılda piyasada tedavül eden sikkelerin vezin ve fiyatlarını hatırlamak yerinde olacaktır. 1844 yılına kadar piyasadaki paraların çeşitliliği devam etmektedir ve halâ darphane birliği sağlanamamıştır. 1812'de İstanbul ve Mısır Zer-i Mahbubları 6,5, Fındık 10, Macar 11,5, Yıldız 12 kuruşa yükselmişti. 1826'da 17 kırat olan Macar ve Yıldız altınları 19,5 Fındık ve İstanbul 15,5, Atik Sultan Mustafa altını 16,5, Mısır altını 13, Tam Rumî 28, Cedid Kuruş, Riyal 9 kuruş olmuştur¹⁴².

19 Ağustos 1843 (23 Receb 1259) tarihli fermana göre piyasadaki sikkelerin darphaneye alınması için ilan edilen fiyatlar şöyledi:

Tablo 8. 1843 Tarihinde Piyasadaki Sikkelerin Rayicleri¹⁴³

Sikkenin Cinsi	Kuruş	Para
Atik Sultan Ahmed, Mahmud ve Mustafa Altınlarının Fındık Altını	45	10
Atik Sultan Mahmud'un tam altınları	44	30
Atik Sultan Mustafa, Sultan Hamid yedinci tarihine kadar tam ve nisfiye altınları	42	30
Fındık-ı İstanbul Rub'iyye ve Cedid Rumî altınları	37	20
Atik Rumî	45	5

¹³⁹ Mehmet Can, 61 Numaralı *Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Bel. 90

¹⁴⁰ Enver Demir, *148 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-135) (H. 1288-1291/M. 1871-1874)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2003, s. 330-333

¹⁴¹ Karşılaştırma için bkz. Rifat Özdemir, "Harput ve Çemişgezek'te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919), TTK- *Bulleten* LIX/226, Ankara 1995, aynı müellif, Tokat'ta ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810), Ankara 1991

¹⁴² Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 816-818

¹⁴³ *Antep Şer. Sic. No: 144*, s. 103

Atik Adlı	39	5
Cedid Adlı	35	10
Hayriye	41	5
Mısır Barbut altını	31	10
Yüzlük, İkili, Altmışlık, Zolota ve Dane Kuruş	1	13
Cihadiye	2	7
Mısır Parası	-	32
Sahibkıran	2	36
Yaldız	47	-
Macar	46	10
Lira, İzyal (?) ve Lizbon	43	10
Napolyon ve Beç altınları	42	20
İspanya altını	41	-
Direkli Riyal ve Nısfı	22	33
Kuşlu Riyal ve Nısfı	21	36
Frank	21	10
Mora Riyali	18	38
Kabdar-Kaydar (?)	4	10
Yazılı Karbon	15	37
Kuşlu Karbon	16	10
Yirmi Rakamlı Suvansk	1	29
On rakamlı Çeyrek	1	17
Üç ve Beş Rakamlı tabir olunan	35	-
Soldo	1	38
Raguza ve Gâvur Altmışlığı	1	25

Meşhur 1844 Tashih-i Ayar Fermanıyla Osmanlı para sisteminde köklü bir değişim sağlandı. İlk defa para ve darphane birliği sağlandı, Mecidiye esasına geçildi. Buna göre 22 ayarında altından 34,082 gr. vezninde 500'lük, bunun yarısı olan 250'lik ve çeyreği olan 100 kuruş değerinde 22 ayarında ve 7,216 gr. vezninde Lira-yi Osmanî bastırıldı. Gümüşten de 90 ayarında ve 24,055 gr.lık 20 kuruş değerinde Mecidiye, 10 kuruş değerinde Yarım Mecidiye, 5 Kuruşluk Çeyrek Mecidiye, 2 kuruş değerinde İkilik ve 1 kuruş değerinde Kuruş piyasaya sürüldü¹⁴⁴. Kısaca bu tarihten sonraki değerler 100 kuruş değerindeki altın ve Kuruş/Para esasına göre değerlendirilmelidir.

Ülkedeki genel gelişmeye paralel olarak 19. yüzyılın sonlarında Antep'te de gelişmeler meydana gelmiş, nüfus hayli artmıştır. 1881'de Halep Vilayet Salnamesine göre Antep Kazasında 9.742 hanede 47.599'u Müslüman, 9.833'ü Hıristiyan, 544'ü Musevi olmak üzere 57.976 kişi yaşıyordu. 1889'da bu nüfus 81.040, 1899'da ise 85.053 oldu. Cuinet, XIX. yüzyılın sonunda Antep Kazasının nüfusunu 65.085'i Müslüman olmak üzere 86.988 olarak verir. XIX. yüzyılda da Antep bölgesinin en önemli geçim vasıtasını ziraat teşkil etmekteydi. Özellikle üzüm bağları oldukça önemli yer tutuyor, fıstık ve zeytin üretimi de önem kazanmış bulunuyordu. Ancak en fazla üretimi hububat oluşturmaktaydı¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Öztürk, *Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi*, s. 818 vd.

¹⁴⁵ Hüseyin Özdeğer, *Gaziantep* mad. s. 469

Bu gelişmeler bütçe rakamlarında da açıkça görülmektedir. 1889-1890 tarihli Halep bütçesinde Antep kazasının gelir kalemleri şöyleydi: Emlak, akarat 537.624, Temettü 557.646, iltizam usulüyle tahsil edilen aşar 1.800.133, bedel-i askerî 299.895, ağnam 273.024 olmak üzere toplam 3.468.322 kuruştur. 48.244.336 kuruş olan Halep bütçesi içindeki payı da %7,18'dir¹⁴⁶.

Sonuç

Antep Osmanlı mîrî rejimine dahil olarak önce Halep'e sonra da Maraş'a bağlanan bir sancaktır. İktisadî ve sosyal vaziyet itibarıyla diğer klâsik sancaklardan hiçbir farkı yoktur. Çok eski bir tarihe sahip olmasının getirdiği büyük bir kültürel birikimi vardır. Son bin yıllık dönemde İslam, Selçuklu, Memluklu hâkimiyetlerini yaşayan Antep, farkında olunmadan bazı iktisadî gelenekleri de Osmanlı dönemine taşımıştır. İlk Osmanlı tahrir sistemi Memluk sistemiyle tutulmuştur. Eyyübî, Selçuklu ve Memluklu dönemde verilen vakıf ve mülk beratlarını Osmanlı dönemine ait Antep tahrir ve vakfiyelerinde görmek mümkündür. Coğrafi konumu bakımında Mısır-Suriye-Anadolu ve Irak-Anadolu ile İran-Halep güzergâhındadır. Yüzlerce yıl Antep, Anadolu ile bu kıtalar arasında bir köprü görevi görmüştür.

Osmanlı dönemi Antep'ini günümüz Antep'i ile mukayese etmemek gerekir. Zira o tarihlerde mütevazî orta ölçekli bir sancaktır. Timar, mukataa, vakıf sisteminin olduğu, Kadının atandığı Halep'e bağlı bir sancaktır. Halkın büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta, tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. Geleneksel ziraî mahsuller yetiştirilmektedir. Ama ilginçtir, ismiyle müsemma Antep fıstığı ziraatinin varlığı tespit edilememiştir. Fıstık ağacının satıldığına, terekelerde zikredildiğine ve fiyatlarına rastlanmamıştır. Antep'ilerin en erken 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıldan itibaren fıstığı keşfettiklerine inanıyoruz.

Yoğun bir nüfusa sahip değildir. Daha önce zikredildiği gibi geniş ovalar ile bol su kaynaklarından mahrumdur. Çevresinde Kılıçlı, Okçu İzzeddinli ve Reşi gibi daha pek çok konar-göçer Türkmen ve Ekrad cemaatleri vardı, zaman zaman bu cemaatlerin eşkıyalıklarına, yağma ve talanlarına maruz kalmaktaydı.

Özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda devletin idarî, iktisadî ve sosyal düzeninin bozulması, merkezî otoritenin yetersiz kalması sonucunda mahallî zorbalara ortaya çıkmıştır. Battal-zâde Mehmet Paşa bunların başında gelir. Keza Kanalı ve Teymurlar ve daha başkaları gibi mahallî güçler yükselmiş, malikâneleri satın alarak devlet kaynakları ile zenginleşen bir taşra aristokrasisi oluşturmuşlardır.

Sıkça tekrarladığımız gibi, Antep'in bir iktisadî alt yapısı vardır. Tarihî dönemlerde her türlü işgali, yokluğu gördü. Çünkü gerçekten çok önemli bir mevkideydi ve iktisadî kapasitesi güçlüydü. Bunun pratik sonuçlarını son araştırmalarda bile halâ sayısını ve adlarını tespit edemediğimiz hanlar, çarşılar, bedestenler ortaya koymaktadır. Bu mekânların toplamı 26 han, 12 Çarşı ve 14 Pazar olmak üzere 52'dir. Halep hariç bölgede bu kadar han ve çarşının olduğu başka bir şehir yoktur. Gerçekten şu tablo klâsik dönemlerden beri Antep'in çok önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁶ Hilmi Bayraktar, *Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, s. 254

Şehirler de tarihî gelişim süreçleri üzerinde gelişirler. Geçmişte bölgelerinde önemli olan şehirler, Osmanlı ve günümüzde de bölgesel merkezî şehirler haline geldiler. Meselâ, tarih boyunca merkezî olan şehirler, bu meyanda Bağdat, Tebriz, Diyarbakır, Trabzon, Erzurum, Kayseri, Urfa, Antakya, Halep, Konya, Bursa gibi şehirler tarihî şehirlerdir. Geçmişte de önemli şehirlerdi. İşte Antep de geçmişte bölgesel bir şehir olduğu için bu tarihî zemin üzerine gelişerek günümüzdeki kapasitesine kavuşmuştur. Ama geçmişte bu iktisadî zemine sahip olmayan, birkaç hanı, çarşısı olan mütevazî kasabalar bugün orta ölçekli şehirlerdir. Başka bir ifade ile Antep'in bugünkü gelişmesini, değişik yönlerden özetlediğimiz tarihî zemininde aramak gerekir.

Tarih boyunca Kuzey Doğu Akdeniz'de büyük bir iktisadî havza vardır, Halep de bu havzanın merkezindedir. Mısır'dan Anadolu'ya, Irak ve İran'dan Doğu Akdeniz'e oradan Avrupa'ya giden yolların kavşağı Halep'tir. Halep, daima bölgenin cazibe merkezi olmuştur. İşte bu tarihî süreç dikkatle takip edilir ve incelenirse, Antep'in tarih boyunca daima Halep'in gölgesinde kaldığı ama iktisadî gelişmesinin de bu havzaya borçlu olduğu görülecektir. Gerçekten Halep üzerinde yaptığımız başka bir çalışmada, Diyarbakır, Harput, Malatya, Adana, Kilis, Antep, Hama, Humus gibi şehirlerden pek çok ailenin Halep'e göçtüğünü tespit ettik. Sermaye ve nüfus Halep'e akmaktaydı, bölgenin en meşhur medreseleri Halep'teydi. Halep'in çevresindeki diğer şehirler, meselâ Antakya ve İdlib'te de benzer gelişmeler izlenmektedir.

Ankara Antlaşması ile ulusal sınırlar değişmiş; Halep Türk idaresinden çıkmış ve bu durum Gaziantep'in gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu arada şunu da belirtmekte fayda vardır: Bir ülkenin merkezî idaresinin göstereceği gelişim çizgisinden, milletlerarası başarılarından o ülkenin vilayetlerini ayrı tutmak mümkün değildir. Bu itibarla, siyasî sınırın yeniden çizilmesiyle birlikte, iki ayrı ülkenin topraklarında kalan Gaziantep ve Halep vilayetlerinin gelişimi de kendi ülkelerinin gelişimine paralel olmuştur. Bir taraftan gelişen dünya ile entegre olma yolunda önemli mesafeler katetmiş demokratik, çağdaş ve laik bir ülkenin ili, diğer tarafta büyük dış ticaret hacminin yanı sıra devasa iç ticaret hacmi olan bir ülkeye bağlı iken, sınırları küçülmüş, kendi içine kapanmış Suriye Devleti'ne bağlı bir Halep vardır¹⁴⁷.

Gerçekten Antep'in kaderi Suriye'nin ayrılması ve iki ülke arasına sınır çekilmesiyle değişmiştir. Suriye Türkiye'den ayrılmıştır ama Antep de Halep'in gölgesinden kurtulmuştur. Artık Anadolu'dan Halep'e akan nüfus ve servet Antep'e akmaktadır. Türk-Suriye sınırı, adeta Anadolu'dan akan nehirlerin önüne bent olmuş, bu sefer Antep, bölgesinin cazibe merkezi olmuş, nüfus ve servet Antep'te yoğunlaşmış ve bugünkü konumuna yükselmiştir

¹⁴⁷ Hilmi Bayraktar, "Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değişimin Halep ve Gaziantep'e Etkileri", *Tarih ve Toplum* c. 35, S. 206, (Şubat 2001), s. 21

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

1. Antep Şer'iyeye Sicilleri: 2, 5, 7, 12, 13, 14, 47, 65, 85, 87, 116, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144
2. BOA *Hatt-ı Hümayun* 753/35560-j, 534/26272, 534/272-A, 534/25272-B, 534/26272-C

Araştırmalar

- *1314 Tarihli Haleb Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Haleb 1314
- *1318 H. Senesi Haleb Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Haleb 1318

- Acioglu Serpil, *137 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin (1216-1220/1801-1806) Transkripsiyunu ve Değerlendirilmesi*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2012
- Akdağ Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri (1730-1839)", Ankara Üniv. DTCF- *Tarih Araştırmaları Dergisi VIII-14*, Ankara 1963, s. 51-61
- Baykara Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, 3. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2000
- Bayraktar Hilmi, "Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değişimin Halep ve Gaziantep'e Etkileri", *Tarih ve Toplum*, c. 35, S. 206, (Şubat 2001), s. 15-21
- Bayraktar Hilmi, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", Gaziantep Valiliği-Gaziantep üniversitesi-Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu, (Gaziantep, 22 Ekim 1999), Gaziantep 2000, s. 83-96
- Bayraktar Hilmi, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2004
- Can Mehmet, *61 Numaralı Antep Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1124-1125/1712-1713, s. 101-200)*, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014
- Çakar Enver, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi XIII/1*, Elâzığ 2003, s. 351-374
- Çakar Enver, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elâzığ 2003
- Çınar Hüseyin, "18. Yüzyılda Ayntab'da Bir Yerel Gücün Yükselişi ve Düşüşü: Battazadeler (Battaloğulları), TTK-XIV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler II. Cilt I. Kısım, (Ankara, 9-13 Eylül 2002), Ankara 2005, s. 431-452
- Çınar Hüseyin, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medrese ve Vakıfları", *Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan*, (Ed. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 173-186
- Çınar Hüseyin, "Vakıflar ve Bânîleri: Ayntab (Gaziantep) Şehri Örneği", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, (06-12 Mayıs 2013), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 147-167
- Doğan Hakan-Demir Ahmet, "Ayntab (Antep) Sancağında Malikâne Sisteminin İşleyişi: Dimosât-ı Ayntab Mukataası Örneği (1711-1730)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 27*, (Bahar 2021), s. 233-256
- Ekin Ümit, "1822 Halep-Antep Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi 17*, İstanbul 2007, s. 29-50
- Emecen Feridun-Şahin İlhan, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I, TTK Belgeler XIX/23 (Ocak 1998), s. 53-98
- Erkmén Ayşe, *156 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1312-1314, Sayfa 167-250, 193,1-8)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Gaziantep 2005
- Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü- *Uluslararası Antep-Halep Vakıfları Sempozyumu Bildirileri I-III*, (Editör: İsmail Altınöz), İstanbul 2014
- Genç Mehmet, "Malikâne", *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 516-518

- Hasan Karakuş, *121 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili H.1179-1200/M.1765-1785*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ 2006
- Kallek Cengiz, "Rıtl", TDV, *İA 35*, 2008, 52-55
- Kallek Cengiz, "Kantar" maddesi, TDV *İA 24*, İstanbul 2001, s. 317-320
- Kaya Leyla, *37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100 (1686-1689)*, s. 1-97, (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2014
- Kılıç Orhan, "16. Yüzyılda Ayntâb Sancak Beyleri", *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*, İdeal Kültür Yay. İstanbul 2021, s. 165-179
- Kılıç Orhan, "18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi- *Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri*, (Elâzığ, 11-13 Ekim 2012) (Ed. Mustafa Öztürk-Enver Çakar), Elâzığ 2017, s. 275-301
- Kıvrım İsmail, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi- Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009 8(1), s. 231-255
- Kunt Metin, *Sancaktan Eyalete (1550-1650) Arasına Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniv. Yay. İstanbul 1978
- Kurt Aylın, *99 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicilinin (H. 1139-1159)/1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2013
- Narinç Ökkeş, *64 Numaralı Antep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1123-1124/1711-1712)*, (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2010
- Özdeğer Hüseyin, "Antep" maddesi TDV *İA 13*, İstanbul 1996, s. 466-469
- Özdeğer Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası I*, İstanbul 1988
- Özdemir Rifat, "Harput ve Çemişgezek'te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)", *TTK- Belleten LIX/226*, Ankara 1995, s. 739-836
- Özdemir Rifat, Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810), Ankara 1991
- Özel Nalan, *23 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1063-1064/1653-1654)*, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2006
- Özlü Zeynel, *Gaziantep'in 120 No'lu Şer'iyye Sicili -Transkripsiyon ve Değerlendirme-* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999
- Öztürk Mustafa, "1616 Tarihli Halep Avarız Hane Defteri", Ankara Üniversitesi *OTAM* 8, Ankara 1997, s. 249-293
- Öztürk Mustafa, "18. Yüzyılda Antep ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep Büyükşehir Belediyesi- *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Gaziantep 2018, s. 185-214
- Öztürk Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler X*, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara 2002, s. 802-822
- Öztürk Mustafa, "Güney Doğu Anadolu'da Fiyatlar", *V. Milletlerarası Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), TTK Yay. Ankara 1990, s. 99-121

- Öztürk Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *TTK-Belleten LV/212*, Ankara 1991, s. 87-100
- Öztürk Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *TTK-Belleten LV/212*, Ankara 1991, s. 87-100
- Sahillioğlu Halil, “Avarız”, TDV. *İA 4*, İstanbul 1991, s. 108-109
- Şıvgın Hale, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap”, Ankara Üniversitesi- *OTAM 11*, Ankara 2000, s. 503-553
- Timbil Rabia Sultan, *19 Numaralı Antep Şer’iye Siciline Göre Mülk Satışları (1647-1648)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2003
- Yarşı Ahmet, *45 Numaralı Antep Şer’iye Sicilinin İlk Yüz Sayfasının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1107/1696)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 2014

**OSMANLI'DA KORUMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLAR VE VESAYET KURUMU:
AYINTÂB'DAKİ UYGULAMASI (1750-1806)**

Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR*

Melahat ARIKAN**

ÖZET

Osmanlı Devletinde “Vesâyet Kurumu” sayesinde, kimsesiz çocukların himayeleri sağlanmıştır. Anne ve babasını kaybeden veya terk edilen çocukların bakım ve terbiyesi için görevlendirilen kişilere “vasî” denirdi. Vasîler, aileden ve yakın akrabadan olacağı gibi akraba olmayanlardan da tayin edilebilirdi. Kimsesiz kalan çocukların hepsine tek bir vasî atandığı gibi her birine farklı vasîler de tayin edilebilirdi. Vasî atama işlemleri, kadılar tarafından gerçekleştirilirdi. Mahkemelerce atanan vasîlerin belirli niteliklere sahip, güvenilir kişiler olması gerekirdi. Vasîler vesayeti altındaki kişilerin haklarını en iyi şekilde temsil etmekle yükümlüydü. Vasînin görevini layıkıyla yapıp yapmadığını denetlemek için “nazır” adı verilen görevliler tayin edilmekteydi. Görevini suiistimal eden vasîler azledilirdi. Azledilen, görevinden feragat eden veya vefat eden vasîlerin yerine yenileri atanırdı. Vasîlerin görevi, çocuklar reşid olunca sona erer; mallar eksiksiz olarak teslim edilirdi.

Bu çalışma ile Osmanlı Devletinde korumaya muhtaç çocuklar ve vesayet kurumunun Ayıntab'daki (Gaziantep) uygulamaları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayıntâb, vesâyet, vasî, hidâne, tebenni, lakît.

**ORPHANED AND ABANDANED CHILDREN IN OTTOMAN STATE AND
CUSTODY INSTITUTION:
PRACTICES IN AINTAB (1750-1806)**

ABSTRACT

Protection of orphaned and abandoned children was ensured in Ottoman State thanks to custody institution. The person who was tasked with the care and nurture of orphaned and abandoned children was called custodian. Custodians were appointed from among not only family members and close relatives but nonfamily members as well. Besides this, only one custodian would be appointed for all of the abandoned children as well as different custodians would be appointed for them separately. Custodian appointment process was carried out by qadis. The custodians appointed by courts had to be confidential persons having certain qualifications. Custodians were responsible for representing the rights of wards in the best

*Doç.Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, celikdemir@gantep.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7556-1043>

**Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi,
mrl_mhpr_1903@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0003-4797-565X>

manner. Officials called “nazir” were used to be appointed for examining whether the custodians were doing their duties thoroughly or not. Misconducting custodians were used to be discharged. New custodians would be appointed instead of the custodians who misconducted, resigned or died. The mission of custodians was used to end when the children came of age, assets were used to be delivered completely.

In this work, children under protection and custody institution in Ottoman State were evaluated with regard to the practices in Aintab.

Key Words: Aintab, Custody, Custodian, Hidane (Wardship), Tebenni (Adoption), Lakit (Abandoned)

Giriş

Sosyal bir varlık olan insanın tek başına yaşayarak ihtiyaçlarını karşılaması ve neslini devam ettirmesi mümkün değildir¹⁴⁸ ve bu durum insanın yaratılış gayesine de ters düşmektedir. İnsanın yaratılış gayesine uygun olarak, neslini devam ettirmesi için bir aileye ihtiyaç vardır. Aile ise evlilik yoluyla ortaya çıkan bir müessesedir¹⁴⁹.

İslâm’da aile kişi için bir huzur ortamı, çocuk sahibi olarak neslini devam ettirmesine ve insanın kötü ahlâk ve davranışlardan uzaklaşmasına bir vesile olarak görülmüş ve insanlar evlilik yolu ile aile kurmaya teşvik edilmiştir¹⁵⁰. Ayrıca İslâm, evlilik sonucu dünyaya gelen ve ailenin vazgeçilmez unsuru olan çocuğun yetiştirilmesinde anne ve babaya çok önemli görevler yüklemiştir. Anne ve babası ölen ya da boşanma veya terkedilme nedeniyle ortada kalan korumaya muhtaç ve savunmasız çocukların korunup gözetilmesinde toplumu sorumlu tutmuştur¹⁵¹. İslâm’ın çocuklara şefkat ile yaklaşıp iyilik yapmaya, yetim ve kimsesizleri koruma altına alarak hukukî haklarını gözetmeye dair çağrılarına, Müslüman toplumlar

¹⁴⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, sayfa (s.) 177.

¹⁴⁹ Evlilik: Kadın ve erkeğin nikâh yoluyla hayatlarını birleştirip beraber yaşamaya, yardımlaşmaya izin veren, taraflara karşılıklı hak ve sorumluluklar yükleyen bir akittir. Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2010, s.264.

¹⁵⁰ Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, Cilt (C.) 48, Sayı (S) 1, Ankara 2007, s.3.

¹⁵¹ Yazıcı, *adı geçen makale (a.g.m.)*, s.4.

duyarsız kalmamış ve korumaya muhtaç ve yetim çocuklar ile ilgilenip onları, bireysel yardımlarla ya da vakıflar aracılığıyla koruyup himaye etmeye çalışmışlardır¹⁵².

Normal şartlarda kendi ebeveynlerinin himayesi ve velâyetinde hayatlarını sürdüren çocuklar, ebeveynlerin ölümü, boşanma ve terk etme/edilme gibi durumlarla karşılaşabiliyorlardı. Bu durumda çocuklar, başkaları tarafından himaye ve korunmaya muhtaç olduklarından, bu ihtiyaçları vesâyet yolu ile karşılanırdı¹⁵³. Osmanlı Devleti de bu durumdaki çocuklar konusunda duyarsız kalmayarak, Osmanlı aile hukukunu şekillendiren İslâm Hukuku çerçevesinde önemli işler yapmıştır. Vesâyet kurumu kapsamında ebeveynlerinden biri ya da her ikisi ölen veya boşanmış olan çocuklar ile lakitleri¹⁵⁴, koruma altına alarak bunlara vasîler tayin etmiştir. Böylece çocukların bakım, eğitim ve terbiyelerinin sağlanması ve mali işlerinin yürütülmesi sağlanmış ve topluma yararlı bireyler olarak yetişmeleri amaçlanmıştır¹⁵⁵.

Bu çalışmayla XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ayıntâb'da, korumaya muhtaç çocuklar ve bunların hukukî durumları ele alınmıştır. Bu bakımdan Ayıntab özelindeki bu çalışma, Osmanlı Devletinde Vesayet Kurumu ve Vasilik ile ilgili araştırmalara önemli katkılar sağlayacaktır.

Çocuk ve Çocukluk Kavramı Üzerine

Çocuk, adından da anlaşılacağı üzere bebek, küçük, sabî, fiziken ve ruhen olgunluğa erişmemiş ve ebeveyn yardımıyla hayatını idame ettiren bireydir. İnsan hayatının ilk evresini oluşturan döneme çocukluk dönemi denir ve bu dönem bireyin ergenliğe girmesiyle sona erer. İslâm hukuk literatüründe geçen “sabî, tıfl, ve sağîr” kavramları Türkçede çocuk karşılığı olan küçüklük anlamına gelir ve bülûğ yaşına girmemiş kişileri ifade eder¹⁵⁶. Yine bundan başka “ibn, veled, gulâm, sagîr, zürriyet, hafede, yetim, rebâib gibi kelimeler de başka anlamları yanı sıra “çocuk” manasında da kullanılmaktadır¹⁵⁷. Şer‘iyye Sicillerinde geçen “*sagîr*” ifadesi ile

¹⁵² Şevket Topal, “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslam Hukukunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.6, S.2, Elektronik Yayın 2006, s.254.

¹⁵³ Ahmet Gündüz, “Osmanlı’da Kimsesiz Çocukların Himaye ve Korunması: Antakya Örneği (1860-1900)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk 2*, Kültür Yayınları, Samsun 2016, s.790.

¹⁵⁴ Lakît: Bakımını sağlamaktan aciz kalacağı düşüncesiyle ya da şüphe edilerek itham altında kalmaktan kurtulmak veya zina suçlamasından kaçmak için veyahut başka bir nedenle bir yerde bırakılmış kimsesiz çocuk. Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, C.7, Risale Yayınları, İstanbul 2018, s.251-252.

¹⁵⁵ Ahmet Gündüz, *a.g.m.*, s.790.

¹⁵⁶ Topal, *a.g.m.*, s.255.

¹⁵⁷ Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.8, İstanbul 1993, s. 355.

bülûğ çağına girmemiş vasî korumasına muhtaç erkek çocuklar, “*sagîre*” ifadesi ile de kız çocuklar kastedilmektedir¹⁵⁸.

İslâm Hukukunda, kişinin doğumundan bülûğ çağına kadar devam eden çocukluk dönemi, iki evreye ayrılır: İlki, gayri mümeyyizlik (0-7 yaş arası) evresi olup, doğumdan temyiz dönemi başlangıcına kadar devam eder. Diğeri ise mümeyyizlik (7-15 yaş arası) evresi olup, temyiz dönemi başlangıcından bülûğ yaşına kadar geçen süreçtir. Gayri mümeyyiz çocuk, hayatın akışının zarar ya da menfaatinin bilincinde değildir. Mümeyyiz çocuk ise iyi ile kötüyü, fayda ile zararı ayırt etmeye başlar¹⁵⁹. Çocukluk dönemi, bireyin bülûğ yaşına gelmesi ile sona erer. Bülûğ yaşına gelen çocuk, fizikî olgunluğa ulaşır ve kendi işlerini kontrol edebilme yeteneğini elde eder. Bülûğ yaşına girme zamanı, fizikî ve coğrafi özelliklere bağlı olarak kişiden kişiye değişir¹⁶⁰.

Vesâyet Kurumu ve Ayıntâb (Gaziantep)’da Vasî Tayinleri

İslâm Hukukunda edâ ehliyeti olmayan (gayri mümeyyiz küçükler veya akıl hastaları) ya da ehliyeti eksik (sefih ve mümeyyiz) olan şahıslara kâsır (mahcur) denir. Kâsırlar, tek başına hayatlarını devam ettiremezler ve bunların şahsî ve malî işlerini idare edecek tam ehliyetli kişilere ihtiyaçları vardır. İşte bu kâsırların (mahcur şahısların) ihtiyaçlarının karşılanıp işlerinin yürütülmesine velâyet, bu işi yürüten kişiye ise velî denir¹⁶¹. Velî (baba-dede) kâsırların terbiye, eğitim ve evlendirilme gibi şahsî haklarıyla alakalı hukukî işleriyle uğraşır ve onu temsil ederdi. Kâsırların malî hakları ve işlerinin hukuken temsil edilmesine ise vesâyet denir¹⁶².

Vasy kökünden türeyen vesâyet sözlükte; eklemek, bitişmek, birinden bir işi üzerine almasını istemek” anlamlarına gelirken; fıkıhta ise, eda ehliyeti bulunmayan ya da eksik ehliyetliler ile ehliyeti sonradan kısıtlanan şahısların mallarını muhafaza, yetki ve sorumluluğunun velî (baba ve dede) ya da hâkim tarafından bir kimseye verilmesidir. Bu yetki ve görevlerin verildiği kişiye vasî, yetkiyi veren kişiye ise mûsî denir¹⁶³. Velinin (baba-dede) hayatta iken, malının tasarrufu ve kâsır durumundaki çocuklarının malî işlerini yürütmek üzere

¹⁵⁸ Ayıntâb Şer‘iyye Sicili (AŞS), Numara (No) 108/ s.62- Belge(b.) 1 ; Fuat Yıldırım, *108 Numaralı Gaziantep Şer‘iyye Sicili Hicri (H).1164-1165, (Miladi (M.) 1750-1752)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (S.B.E.), Elazığ 1995, b. 97, s.200.

¹⁵⁹ Topal, a.g.m., s.256-257.

¹⁶⁰ Gündüz, a.g.m., s.789.

¹⁶¹ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*, C. 10, Risale yayınları, İstanbul 2018, s.71; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.2, Timaş Yayınları, İstanbul 1990, s.29.

¹⁶² Cin- Akgündüz, adı geçen eser (a.g.e.), s. 29.

¹⁶³ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet” *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s.66.

atadığı kişiye vasî-i muhtar (seçilmiş vasî), velinin ölümünden sonra mahkemece tayin edilen kişiye ise vasî-i mansûb (tayin edilmiş vasî) denir¹⁶⁴. Vasî tayin edilen kişide: Teklif (bülûğ ve akıl), hürriyet, malî reşitlik, emanet (güvenilir olmak), ve kâsır ile aynı dinden (kâsır Müslüman ise vasî de Müslüman) olma şartları aranır¹⁶⁵. Bu şartları taşımayan kişiler, çocuğa yakınlık derecesi ne olursa olsun kesinlikle vasî tayin edilmezlerdi.

Şer‘iyye Sicilleri’ne yansıyan çeşitli belgeler (miras, nafaka, vasî, evlenme, boşanma vs. gibi) Osmanlı Devleti’nde aile hayatı ve çocukların hukukî durumu hakkında önemli veriler içermektedir. Bu belgelerde, vesâyet kurumunun nasıl tatbik edildiğine, yetim çocukların devlet tarafından nasıl himaye ve koruma altına alındığına dair önemli bilgiler mevcuttur.

Hâkim Tarafından Yapılan Vasî (Vasî-i Mansub) Tayinleri

Vesayet kurumu sayesinde, anne-babasından biri ya da her ikisi vefat etmiş olan yetim çocukların bakım ve terbiyelerinin yanı sıra, ebeveynlerinden intikal etmiş olan miras mallarının muhafazası ve işletilmesi sağlanıyordu. Bunun için tayin edilen vasîler, topluma sağlıklı bireyler kazandırılmasında oldukça önemli bir görevi üstlenmiş oluyorlardı¹⁶⁶. Mahkemece ya da veli tarafından ölmeden önce tayin edilmiş olan vasînin, belirli niteliklere sahip güvenilir bir kişi olması gerekirdi. Tayin edilen vasi çocuğun babası, annesi, amcası, dayısı gibi yakın akrabadan biri olabileceği gibi hiçbir akrabalık bağı bulunmayan yabancı bir kişi de olabilirdi. Burada önemli olan vesâyeti verilen çocuğun her türlü bakım ve terbiyesi ile mirasının layıkıyla korunup idare edilmesiydi¹⁶⁷.

Sicillerde, vasîler iki şekilde tayin edilmişlerdir: Birincisi, vasî-i muhtar denilen ve velî tarafından tayin edilen vasîler¹⁶⁸; diğeri, vasî-i mansûb denilen ve hakim tarafından tayin edilen vasîlerdir¹⁶⁹. Eksik ehliyetli ve ehliyetsiz çocuklara vasî olarak hayatta ise babaları öncelikli olarak tayin edilirdi. Baba yoksa ve tayin ettiği bir vasî de (vasî-i muhtar) bulunmuyorsa o zaman kadı, uygun bir kişiyi vasî olarak (vasî-i mansûb) görevlendirirdi. Bu vasî, günün

¹⁶⁴ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.31; Bardakoğlu, “Vesâyet”, s.66.

¹⁶⁵ Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.225.

¹⁶⁶ AŞS, No: 107 / s.71 –b.1.

¹⁶⁷ Yazıcı, a.g.m., s.13; AŞS, No: 107/ s.71- b.1-3, s. 97- b.1, s.109- b.2; Mine Kartal-Durmuş Volkan Karaboğa, “Osmanlı Devleti’nde Korunmaya Muhtaç Çocukların Karşılaştıkları Problemlerin Osmanlı Hukuku Bağlamında Analizi (XVIII. Yüzyıl Ayıntab Örneği)”, History Studies International Journal of History, C.13, S.6, Yıl 2021, s. 1865.

¹⁶⁸ AŞS, No: 107/ s.105- b.2, s.113- b.1.

¹⁶⁹ AŞS, No: 107/ s.71- b.3, s.77- b.1.

şartlarına göre amca, dede, nine, dayı, genellikle de anne oluyordu¹⁷⁰. 29 Mart 1773 (5 Muharrem 1187) tarihli bir belgeye göre; Seng-i Tavîl Mahallesinde iken vefat eden es-Seyyid Mustafa ibn Hasan Çelebinin küçük oğulları es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid Ahmet ile küçük kızı Zeyneb'e, anneleri el-Hac Mehmed kızı Emine mahkeme tarafından vasî tayin edilmiştir. Yine 6 Eylül 1771 (26 Cemâziye'l-evvel 1185) tarihli belgede de Ayıntâb Beğ Mahallesinde ikamet etmekte iken vefat eden İbrahim Efendi oğlu Hatib Mehmed Efendi'nin yetim kalan oğlu es-Seyyid Mahmud'a, mahkemece annesi Seyyid Ali kızı Zeynep vasî olarak tayin edilmiştir¹⁷¹.

Bazen anne hayatta olmasına rağmen babası vefat eden çocuklara anne ve baba tarafından dedeleri vasî tayin edilebilmekteydi. Örneğin; 6 Temmuz 1761 (3 Zilhicce 1174) tarihli bir belgeye göre, Yahni Mahallesinde ikamet etmekte iken vefat eden Abdurrahman oğlu es-Seyyid el-Hac Mehmed'in küçük oğulları es-Seyyid Mehmed, es-Seyyid Abdurrahman ile küçük kızı Fatıma'ya anne tarafından dedeleri Mehmed mahkemece vasî tayin edilmiştir¹⁷². Aynı şekilde 17 Haziran 1771 (4 Rebiyü'l-evvel 1185) tarihli belgede, Kastel Mahallesinde ikamet etmekte iken vefat eden Süleyman oğlu Ramazan isimli şahsın yetim kalan küçük oğlu Hüseyin'e, müteveffanın babası ve küçük çocuğun dedesi Süleyman, mahkemece vasî tayin edilmiştir¹⁷³.

Anne veya babası ya da her ikisi ölen yetim ve öksüzler için baba ve anne tarafından nineleri de vasî tayin edilebilirdi ¹⁷⁴. Ayrıca babanın kız kardeşi olan ve sicillerde *ammete* olarak geçen halalar da vesâyet görevini üstlenebilirlerdi. 21 Kasım 1751 (2 Muharrem 1165) tarihli bir belgede Kurb-ı Molla Ahmet Mahallesinde ikamet etmekte iken vefat eden Abdullah oğlu es-Seyyid Mustafa Ahmet'in küçük kızları Fatıma, Aîşe ve Emine'ye halaları Fatıma vasî tayin edilmiştir¹⁷⁵.

Sicillerden elde edilen verilere göre babası vefat eden çocuklar için amca, dayı, amca oğlu gibi yakın akrabalar da vasî olarak görevlendirilmiştir. Meselâ; 22 Şubat 1751 (26 Rebiyü'l-evvel 1164) tarihli bir belgeye göre; Ayıntâb Tarla-yı Atîk Mahallesi sakinlerinden

¹⁷⁰ Mehmet Akif Aydın, Osmanlı Aile Hukuku, Klasik Yayınları, İstanbul 2020, s.84.

¹⁷¹ AŞS, No: 127/ s.10- b.2, s.27- b.1.

¹⁷² AŞS, No: 119/ s.169- b.2. Benzer örnek için bakınız (bk.) AŞS, No: 127/ s.38- b.2; No: 132/ s.299- b.1.

¹⁷³ AŞS, No: 127/ s.152b- b.3; konu ile ilgili benzer belge için bk. AŞS, No: 107/ s.244- b.1.

¹⁷⁴ AŞS, No: 109/ s.13- b.1, s.77 b.3 (Mehmet Karasakal, *109 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1165/M.1752)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E. Gaziantep 2010, b.29- s.98, b.148- s.234.

¹⁷⁵ AŞS, No: 108/ s.106- b.3.

iken vefat eden Mehmed oğlu el-Hac İbrahim'in küçük oğulları Ömer ve Halil ile küçük kızını Elife'ye amcaları (*ammi*) Mehmed oğlu el-Hac Ali, mahkemece vasî tayin edilmiştir¹⁷⁶. 7 Haziran 1782 (25 Cemaziye'l-ahir 1196) tarihli bir başka belgede ise: Ayıntâb'ın İsbatrın köyünde vefat eden Bölükbaşı oğlu Hasan'ın küçük oğulları Mehmed, Hasan ve Hüseyin ile küçük kızını Aişe'ye dayıları Ali oğlu Ahmet vasî tayin edilmiştir¹⁷⁷. Burada çocukların annelerinin sağ veya ölmüş olduğu hususunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Babası vefat eden çocuklara amcaoğulları da vasî tayin edilebilmekteydi¹⁷⁸.

Baba ya da anneleri vefat eden çocuklara, büyük kardeşler de vasî olarak görevlendirilebilmekteydi. Mesala, Ehl-i Cefa Mahallesi'nde ikamet etmekte iken vefat eden Ömer oğlu Ali'nin küçük kızını Zeneb'e, küçük kızının abisi es-Seyyid Mehmed vasî olarak tayin edilmiştir. Körkün köyünden olup vefat eden Ahmet kızını Hatice'nin küçük oğlu Mehmed'e de küçük çocuğun abisi Halil oğlu Ahmet, vasî olarak atanmıştır¹⁷⁹.

Vasî tayin edilen kardeşler sicillere bazen "*li-ebb karındaş*" baba bir anne ayrı veya "*li-üm karındaş*" anne bir baba ayrı şeklinde kaydedilmiştir. Bu durum, erkekler aynı anda birden fazla kadınla evli olduklarında; eşi vefat eden veya boşanan bir erkek, başka bir kadınla evlendiğinde; eşi vefat eden ya da boşanan bazı kadınların ise yeniden evlenmeleri durumunda ortaya çıkmaktaydı. 5 Kasım 1777 (4 Şevval 1191) tarihli bir belgeye göre, Ehl-i Cefa Mahallesi'nde Kürd Muradzâde diye bilinen el-Hac Ebubekir Ağa vefat etmiş, veraseti zevcesi ve çocukları arasında paylaştırılmıştı. El-Hac Ebubekir'in ölümünden sonra küçük oğlu Ahmet ile küçük yaşta olan kızını Fatma'ya baba bir kardeşleri olan Ebubekir Ağa vasi tayin edilmiştir¹⁸⁰. Şehreküstü Mahallesi'nde sâkin iken vefat eden Osman oğlu Mustafa Beşe'nin küçük oğlu Abdullah ile küçük kızını Fatıma'ya, çocukların anne bir kardeşleri, Ali oğlu Mehmed vasî olarak atanmıştır¹⁸¹.

¹⁷⁶ AŞS, No: 107/ s.101- b.2. Konu ile ilgili benzer belgeler için bk.AŞS, No: 132/ s.115- b.2; AŞS, No: 119/ s.287- b.1.

¹⁷⁷ AŞS, No: 132/ s.161- b.2. Dayının vesâyeti ile ilgili diğer örnekler: AŞS, No: 125/ s.128- b.1 (Makbule Ekinci, *1761-1762 Tarihleri Arasında Ayntab'da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (125 Numaralı Gaziantep Şer'îye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, (Basılmış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E., Gaziantep 2015, hüküm (h).172- s.244).

¹⁷⁸ "*Medine-i Ayıntâba tâbi' Gücüğe nam karyede fevt olan Hüsnü oğlu Mehmed ibn-i Osmanın sulbî sagîr oğlu Mustafaya babasından isâbet iden mâl-ı mevrûsumı hıfza kibel-i şer'den bir vasî lazım olmağla sagîr-i mezbûrun ammizâdesi Ahmet ibn Ömer vasî talebiyle külli yevm beş akça nafaka takdir şod fi 25 Şabânü'l-mu'azzam sene 1175*" AŞS, No: 125/ s.88- b.1 (Ekinci, h.122- s.184).

¹⁷⁹ AŞS, No: 132/ s.153- b.2; AŞS, No: 119/ s.372- b.1.

¹⁸⁰ AŞS, No: 127/ s.186- b.1. Benzer belge örneği için bk. AŞS, No: 109/ s.76- b.2 (Karasakal, b.145- s.232).

¹⁸¹ Belgede geçen "... sağîrân-ı mezbûrânın karındaşı Mehmed bin Ali vasî nasb ve ta'yîn..." ifadesinden tayin edilen vasî ile küçük çocukların anne bir kardeş oldukları anlaşılmaktadır. AŞS, No: 107/ s.233- b.2; Benzer

Babasını kaybetmiş yetim çocuklar için anne, vesâyet için tercih edilirken, annesini kaybetmiş öksüz çocuklar için ise öncelikle babanın vasî olarak tercih edildiği görülmektedir. 28 Nisan 1752 (13 Cemaziye'l-ahir 1165) tarihli belgeye göre Tövbe mahallesinden ikamet etmekte iken vefat eden Mehmed kızı Zeyneb'in küçük kızı Aişe'ye, çocuğun babası Mustafa oğlu Abdullah, mahkeme tarafından vasî tayin edilmiştir¹⁸².

Vesayet sisteminde, dikkat çeken vasîliklerden biri de üvey babalardır. Eşi vefat eden veya eşinden boşanan bir kadın, iddet¹⁸³ süresini bekledikten sonra tekrar evlenebilirdi. Bu kadın çocuklu ise evlendiği yeni kocası bu çocuk veya çocukların üvey babası (babalığı) olurdu. Şubat 1791 (1205 Cemaziye'l-ahir) tarihli bir belgeye göre: Kanalcı Mahallesi ahalisinden olup vefat eden Aişe binti Mehmed'in küçük kızı Hatice'ye annesinden ve öz babasından intikal eden mallarının korunması ve işletilmesi için üvey babası (babalığı) ve aynı zamanda amcaoğlu olan Bakkal Ömer vasî tayin edilmiştir¹⁸⁴. 24 Ekim 1752 (15 Zilhicce 1165) tarihli başka bir belgeye göre ise: Ayıntâb'ın Hacer köyünde ikamet etmekte iken vefat eden Mehmed oğlu Ebuderda'nın küçük oğlu Ahmet'e, çocuğun üvey babası Şerefeddin ibn Ali vasî olarak atanmıştır¹⁸⁵.

Annesi ya da babasını veya her ikisini kaybeden çocuklara anne, baba, dede, nene, kardeş, amca, dayı, hala gibi yakınlarının haricindeki akrabaları (akrabalık derecesi belirtilmemiş)¹⁸⁶ veya hiçbir akrabalık bağı bulunmayan yabancı kişiler¹⁸⁷de vasî olarak görevlendirilebilirdi.

örnek için bk. AŞS, No: 131/ s.34- b.4 (Kemal Kubat, *131 Numaralı Ayntâb Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1182-1195/M.1768-1780, S.1-96)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E. Gaziantep 2012, h. 62-s.118).

¹⁸² AŞS, No: 109/ s.125- b.2(Karasakal, b.228-s.331). Annesini kaybeden küçük çocuklara Babanın vasî olarak atandığına dair örnek belgeler: AŞS, No: 107/s.242- b.1; AŞS, No: 108/ s.9- b.1 (Yıldırım, b.19- s.77); AŞS, No: 119/ s.275- b.1.

¹⁸³ İddet: Talâk, fesih ve ölüm gibi bir nedenle evliliği sona eren bir kadının başka biriyle evlenmeden önce beklemek zorunda olduğu süredir. Ölüm iddetinde kadın eğer hamile ise iddet doğum ile sona erer, hamile değil ise dört ay on gün beklemek zorundadır. Fesih ya da talâk iddetinde de yine kadın hamile ise doğuma kadar beklemek zorundadır. Hamile değil ise üç hayz dönemi geçirmek zorundadır. Bu hususta Hanifi, Şafî ve Malikîler farklı görüştedirler. Cin-Akgündüz, a.g.e., s.116-117; Aydın, a.g.e., s.295-296.

¹⁸⁴ AŞS, No: 135/s.34- b.1 (Abdullah Bilici, *135 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1205-1207/M.1790-1792. s.1-204)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E. Gaziantep 2018, hüküm(=h) 66,67- s.114). Üvey babanın vasîliği ile ilgili diğer örnek belgeler: AŞS, No: 108/ s.62- b.1, s.79- b1 (Yıldırım, b.97- s.200, b.128- s.241).

¹⁸⁵ (vesâyetin üvey babaya vermesi çocuğun anne ve babsının boşandıklarını göstermektedir. Annedden bahsedilmemiştir.) AŞS, No: 108/ s.83- b.3 (Yıldırım, b.138- s.254); Kartal-Karaboğa, a.g.m., s. 1861.

¹⁸⁶ (Açık kimliğin yanısıra belgede geçen "akrabadan" ifadesi vasînin akraba olduğunu gösteriyor.) AŞS, No: 125/ s.120- b.1, s.192- b.1, s.213- b.3, s.243- b.2 (Ekinci, h.270-348, h.309- s.386, h.359, s.437-438).

¹⁸⁷ (Vasînin açık kimliği dışında korumasına verilen çocuk ya da çocuklar ile bir yakınlığını belirten ifadeler yoktur. Bazen aynı mahalleden olduğu belirtilmiştir.) AŞS, No: 125/ s.164- b.1 (Ekinci, h.162-s.232, h.205- s.283); AŞS, No: 127/ s.150- b.2, s.176- b.2; AŞS, No: 132/ s.126- b.3.

Babasını ya da annesini kaybeden çocukların her birine farklı vasîlerin tayin edildiği de olmuştur. Meselâ; İbn-i Şeker mahallesinde vefat eden Molla Abdullah'ın küçük oğulları Mustafa ve Mehmed'e es-Seyyid Ali ibn Mehmed adlı bir kişi vasî tayin edilirken, küçük kızını Fatıma'ya, anne tarafından dedesi Mehmed Ağa vasî olarak atanmıştır¹⁸⁸. 1 Mart 1782 (16 Rebiyü'l-evvel 1196) tarihli başka bir belgeye göre ise: İbn-i Eyyüb mahallesinden olup vefat eden Fellahoğlu lakaplı Ali oğlu Abdi'nin küçük oğulları Mustafa ve Mehmed'e amcaları Kara Mustafa vasî tayin edilirken; müteveffanın oğlu Abdurrahman ile kızını Emişt'e ise dayıları vasî olarak tayin edilmiştir¹⁸⁹.

Veli Tarafından Yapılan Vasî (Vasî-i Muhtar) Tayinleri

Ayıntâb Şer'iyeye Sicillerine yansıyan dava örnekleri incelendiğinde mahkemece tayin edilenler kadar olmasa da veli tarafından da vasî tayin edildiği ve bu kişilerin çocuklarla ilgili hukukî işleri yürüttüğü görülmektedir. Vasî-i muhtarlar, velinin, ölümünden sonra kâsır durumundaki çocukların ve torunların bakım terbiye ve mallarını koruyup işletmesi için hayatta iken seçtiği kişilerdir¹⁹⁰. Bu kişilerin vasî-i muhtar oldukları belgelerde geçen: "... *bâ-hüccet-i şer'iyeye vasî-i muhtarları olan ammeteleri Safiye bint-i el-mezbûr Mehmed nam hatun...*"¹⁹¹ gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Veli tarafından "*seçilmiş kişiler*" olan bu vasîler, küçük çocuğun (*kâsır*) en yakınları olabileceği gibi kâsırla hiçbir akrabalık bağı bulunmayan yabancılardan kimseler de olabilirdi. Meselâ, 4 Mayıs 1762 (10 Şevval 1175) tarihli bir belgeye göre: Cabi Mahallesi ahalisinden iken vefat eden Bostancı zâde Mustafa Ağa oğlu Mehmed Ağa, daha hayatta iken küçük oğlu Mehmed Emin'in malını koruması için diğer oğlu Mustafa Ağayı vasî-i muhtar tayin etmiştir. Durumun mahkemeye bildirilmesi üzerine, Mustafa Ağanın vesayeti uygun görülerek vasîliği onaylanmıştır¹⁹².

Veli, kâsır üzerine bir kişiyi vasî-i muhtar seçecekse, bunu şahitler huzurunda yapardı. Çünkü ileride vasî-i muhtarın vesayetine karşı bir itiraz olabilir veya vasî, kâsır için yapacağı hukuki işlemlerde vesayetinin inkârıyla karşılaşabilirdi. Böyle bir durumda şahitler vasıtasıyla kişinin vesâyetinin ispatı yoluna gidilirdi. 14 Nisan 1752 (29 Cemaziye'l-evvel 1165) tarihli bir dava örneğinde: Akyol mahallesinden olup vefat eden İbrahim oğlu el-Hac İlyas, küçük oğlu Mehmed için zevcesi el-Hac Süleyman kızını Rukiye'yi vasî seçmiş, çocuğun amcası Mustafa

¹⁸⁸ AŞS, No: 125/ s.245- b.1 (Ekinci, h. 361- s.440).

¹⁸⁹ AŞS, No: 131/ s.33- b.2, s.33- b.3 (Kubat, h.57- s.115).

¹⁹⁰ Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.227.

¹⁹¹ AŞS, No:107/ s.105- b.2;

¹⁹² AŞS, No: 125/ s.111- b.1 (Ekinci, h.152- s.220); Kartal- Karaboğa, a.g.m., s. 1866-1867.

Beşe buna itiraz edip vesâyetin kendisine verilmesini mahkemeden talep etmiştir. Rukiye Hanım mahkemede eşinin ölmeden beş gün önce kendisini vasî-i muhtar seçtiğini şahitler ile ispat etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Beşe davadan men edilerek vesâyet görevi Rukiye Hanımda bırakılmış ve çocuğun hissesi kendisine teslim edilmiştir¹⁹³. 31 Temmuz 1750 (26 Şabân 1163) tarihli başka bir belgede: Tarla-yı Atîk mahallesinden Basmacı zâde demekle bilinen el-Hac Mehmed Efendi oğlu Seydî Molla Mehmed, baba bir kardeşi Mehmed Ali tarafından küçük kızları Aişe ve Fatıma üzerine vasî-i muhtar seçilmiştir. Seydî Molla Mehmed kardeşinin ölümünden sonra müteveffanın İbn-i Eyyüb mahallesinden es-Seyyid Ömer Çelebi zimmetinde olan bir buçuk kuruş hakkını vesâyeten talep etmiştir. Borcu kabul eden Ömer Çelebi'nin vesâyeti inkâr etmesi üzerine, şahitlerle vasilik ispat edilmiştir. Bunun üzerine Ömer Çelebi'nin bir buçuk kuruş borcunu vasî-i muhtar Seydi Molla Mehmed'e ödemesine karar verilmiştir¹⁹⁴.

Hanefilere göre Vasî tayin etme (Vasî-i muhtar) hakkı, öncelikli olarak en kapsamlı velâyete sahip bulunan babaya aittir. Babanın vasî tayin etmemesi durumunda ise bu hak dedeye geçerdi. Üçüncü sırada ise kadı gelirdi. Şafîilere göre dede de baba gibidir ve babadan sonra velâyet hakkı onundur. Mâlikî ve Hanbelîler ise babadan sonra vasî tayin yetkisini, doğrudan kadıya vermiştir. Mâlikîler belirli koşulları sağlaması halinde anneye de bu hakkı tanımıştır¹⁹⁵. Nitekim 6 Eylül 1751 (15 Şevval 1164) tarihli belgede Mâlikîlerin görüşü benimsenmiştir. Cevizlice Mahallesinden olup, vefat eden Ahmet kızı Aişe isimli kadın ölmeden iki ay önce küçük oğlu Mehmed'e, Kayser Mahallesinden el-Hac Mehmed oğlu Monla Mehmed Ali'yi vasî-i muhtar tayin etmiştir¹⁹⁶. Aişe'nin vefatından sonra verâseti, vasî-i mezbûr Molla Mehmed Ali'nin talebi ile zevc-i metrûkü Usta Mehmed oğlu Halil ile küçük oğlu Mehmed'e taksim edilmiştir¹⁹⁷.

Gayrimüslim Çocuklar ve Vasîler

İslâm Hukukunda yurttaşlar, ırk ve milliyetlerine göre değil, mensubu oldukları dinlere göre Müslîm ve gayrimüslim diye iki gruba ayrılırdı. Yoğun bir gayrimüslim nüfusa sahip olan Osmanlı Devleti'nde de millet-i müslime ve millet-i gayrimüslime mefhumları bu anlayışa uygun olarak kullanılmıştır¹⁹⁸. İslâm devleti hâkimiyetine geçen bir ülkenin gayrimüslimleri

¹⁹³ AŞS, No: 109/ s.109- b.1(Karasakal, b.204- s.298).

¹⁹⁴ AŞS, No: 107/ s.222- b.1.

¹⁹⁵ Bardakoğlu, "Vesâyet", s.67; Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.228.

¹⁹⁶ AŞS, No: 108/ s.60- b.1 (Yıldırım, b.92- s.196).

¹⁹⁷ AŞS, No: 108/ s.101- b.1 (Yıldırım, b.162- s.300).

¹⁹⁸ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.338-339.

ya bu ülkeyi terk ederler, ya da İslâm devletiyle zimmet antlaşması yaparak zimmî statüsüne geçerler ve antlaşmada belirtilen esaslar dâhilinde eski yurtlarında yaşamaya devam ederlerdi¹⁹⁹. Zimmet akdi ile İslâm ülkesi vatandaşı kabul edilen zimmîler, kendi cemaatleri içinden seçilen ve devlete karşı sorumlu olan patrik ve hahambaşı gibi kişiler tarafından idare olunurlardı²⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nde, İslâm Hukuku çerçevesinde zimmilere belirli alanlarda hukukî ve kazâî bir özerklik tanınmıştır. Gayrimüslimlere tanınan bu özerkliğin sınırları zamanla daraltılmaya başlanmıştır. Bu daralma özellikle devletin hakimiyet hakkı ve kamu düzeni ile yakından ilgili olan ceza hukuku alanında görülmüştür. Zimmîlerin tâbi oldukları Cemaat Mahkemelerinde²⁰¹ görülen davalar, zamanla ahval-i şahsiye (nikâh- talâk, miras, vasiyet, vakıf gibi) ile sınırlandırılmıştır²⁰².

Zimmîler hukukî ve kazâî muhtariyete sahip oldukları alanlarda cemaat mahkemeleri yanı sıra şer'î mahkemelere de başvuru yapma hakkına sahiplerdi. Böyle bir durumda İslâm hukuku uygulanırdı ve zimmîler mahkemenin verdiği karara uymak zorundaydılar. Cemaat mahkemesi kararlarının uygulanması tamamen taraflarının rızasına bağlı olup bu mahkemelerin herhangi bir yaptırım gücü yoktu. Bu nedenle bu mahkemelerin hükmüne razı olmayan taraflar, şer'î mahkemeleri tercih edebiliyorlardı²⁰³. Bu açıdan şer'î mahkemeler, sadece Müslümanların değil Gayrimüslimlerin de hukukî problemlerini çözen bir kurum olmuştur²⁰⁴. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde korumaya muhtaç, yetim ve sahipsiz çocuklar için kurulan vesâyet sistemi, Müslüman çocukların yanı sıra Gayrimüslim çocuklar için de uygulanıyordu. Nitekim Ayıntab mahkemesine intikal eden vesâyet, nafaka ve miras davalarında Gayrimüslimlere de sıkça rastlanmaktadır. Müslümanlarda olduğu gibi Gayrimüslimlerde de ebeveynlerinden bir ya da her ikisini kaybeden çocuklar sahipsiz bırakılmamıştır. Bu çocukların bakımı, terbiyesi

¹⁹⁹ Zimmet antlaşması ile zimmîler İslâm Hukukunun hükümlerine uymayı ve askerlik yapmamaya karşı cizye denilen bir baş vergisi vermeyi taahhüd etmektedirler. Buna mukabil İslâm devleti de, zimmîlerin can ve mal güvenliklerini taahhüd etmekte ve kendi dinleri üzere yaşamalarına izin vermektedir. Aydın, a.g.e., s.145.

²⁰⁰ Cin-Akgündüz, a.g.e., s.343.

²⁰¹ Cemaat mahkemeleri: Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim halkının mezhep yönünden bağlı oldukları cemaatlerin mahkemeleriydi. Burada, kendi cemaatlerine bağlı kimseler arasında vukua gelen ihtilafları ve medenî halleri kendi örf ve adetlerine göre çözülmeye çalışılırdı. Bk. Enver Ziya Karel, *Osmanlı Tarih*, C.6, 8.Bask, T.T.K. Yay. Ankara, 2011, s.149.

²⁰² Aydın, a.g.e., s. 148-149.

²⁰³ Aydın, a.g.e., s.149.

²⁰⁴ AŞS, No: 137/ s.121- b.1,2 (Serpil Acioğlu, *137 Numaralı Ayntâb Şer'iyeye Sicilinin (H.1216-1220/ M.1801-1806) Transripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E., Gaziantep 2012, belge(=B). 173- s.247, b.174- s.248).

ve mallarının korunup işletilmesi için vasiler tayin edilmiştir. Babası vefat eden Gayrimüslim çocuklar için de vasî olarak çoğunlukla anne tercih edilmiştir.

2 Ocak 1784 (8 Safer 1198) tarihli bir belgeye göre, Hayik Müslüman Mahallesi sâkinlerinden olup helâk (*ölen Gayrimüslimler için sicillerde helâk, mürd tabirleri kullanılır*) olan Karabet oğlu Manik adlı zimmînin yetim kalan küçük kızları Yakud ve Hatun'a anneleri Sarkiz kızı Maryem, mahkeme tarafından vasî tayin edilmiştir²⁰⁵. Müslümanlarda olduğu gibi Gayrimüslimlerde de baba öldüğü zaman geride kalan yetimlere nafaka bağlanarak çocukların perişan olup sıkıntı çekmeleri önlenmeye çalışılmıştır. 14 Temmuz 1762 (22 Zilhicce 1175) tarihli bir başka belgede: Ayıntâb'a bağlı Kozanlı mahallesinde helâk olan (ölen) Gök oğlan oğlu Allahverdi veled-i Sarkiz adlı zimmînin sulbiye sagîre kızı Maymek'e annesi Givrik kızı Anna vasî olarak tayin edilmiştir. Anne vasî olduktan sonra kızı için nafaka talebinde bulunmuş ve çocuğa günlük 6 akça nafaka ve kisve baha bağlanmıştır²⁰⁶.

Bazen babası vefat eden gayrimüslim bir çocuğa annesi hayatta olmasına rağmen çocuk ile akrabalık bağı bulunmayan bir kişi de mahkeme tarafından vasi tayin edilebilirdi. Meselâ 4 Kasım 1760 (25 Rebiyü'l-evvel 1174) tarihli bir terekede: Eblehan mahallesinden olup vefat eden Vartin'in oğlu Bedros'un verâseti, zevcesi Abraham kızı Hanım ile küçük oğulları Abraham ve Vartin; küçük kızları Turfande ve Hatırşah'a taksim edilmiştir. Bu taksimattan sonra, çocuklara babalarından intikal eden malların korunması için Manek oğlu Agya vasî olarak tayin edilmiştir²⁰⁷. Benzer şekilde annesi vefat eden Gayrimüslim bir çocuğa baba hayatta olmasına rağmen, dedesi vasî olarak tayin edilebilirdi. Meselâ 11 Şubat 1791 (7 Cemâziye'l-ahir 1205) tarihli bir terekede: Ayıntab'da Çukur Mahallesinde ikamet ediyorken helâk olan (ölen) keşiş Kara Bey kızı Haç Hatun'un mirası kocası, annesi ve çocukları arasında taksim edilmiştir. Haç Hatun'un kocası Karabit hayatta olmasına rağmen öksüz kalan beş çocuğuna cedleri (dedesi) Abraham oğlu Kiyork vasî tayin edilmiştir²⁰⁸.

Vasîlerin Hukukî Tasarrufları ve Sorumlulukları

Velâyetin bir yönüyle devamı ve alt türü niteliğinde olan vesâyet, mal üzerinde güçlü, şahıs üzerinde zayıf bir velâyet olarak kabul edilir. Vesâyet son derece ağır bir emanet ve veballi vazifedir. Bundan dolayı vasî, vesâyeti altındaki kişilerin şahsî ve malî haklarını layıkıyla temsil

²⁰⁵ AŞS, No: 132/ s.126- b.2. Annenin vasîliğine dair diğer belge örnekleri: AŞS, No: 132/ b.366- s.1.

²⁰⁶ AŞS, No: 125/ s.216- b.3 (Ekinci, h.315- s.392).

²⁰⁷ AŞS, No: 119/ s.240- b.1.

²⁰⁸ AŞS, No: 135/ s.32- b.1 (Bilici, h. 61, s.109).

etmek, malın idaresinde hukuka ve örf'e uygun davranmak ve bu konuda gerekeni yapmakla yükümlüdür²⁰⁹.

Vasîler, vesâyetleri altında bulunan kâsır durumundaki yetim çocukların reşit oluncaya kadar miras, nafaka temini ve mallarının idaresi gibi tüm maddi ve şahsî ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumludurlar. Sicillerden elde edilen verilere göre: Anne veya babasını ya da her ikisini kaybeden, boşanma veya herhangi bir sebepten dolayı babası başka bir yerde olan çocuklar için tayin edilen vasîler, ilk iş olarak çocuklara intikal eden mallardan nafaka talebinde bulunmuşlardır. Malın miktarına ve duruma göre çocuklara farklı miktarlarda nafaka ve kisve baha (yeme içme ve giyim parası) bağlanmıştır²¹⁰. Bu nedenle, vasî tayini ile ilgili belgelerin çoğu aynı zamanda nafaka talebi ve takdiri ile ilgili belgelerdir. Çocuklar için nafaka talebinin reddedildiği durumlar da söz konusuydu. Böyle bir durumda vasî, eğer kabul ederse çocuğun nafakasını kendi bütçesinden karşılardı. 27 Mart 1752 (11 Cemaziye'l-evvel 1165) tarihli bir dava örneğinde: Alineccar mahallesinden vefat eden el-Hac Hasan'ın küçük çocukları Abdullah ve Arab Mehmed'in vasîleri olan Mansur kızı Emine'nin nafaka talebi reddedilmişti. Bunun üzerine Emine Hanım çocuklara nafaka almadan bakmayı kabul ederek, onları amcaları Mehmed ve Ahmet'e vermemiştir²¹¹.

Çocuğun ihtiyaç duyduğu nafaka, bazı durumlarda mirasa ait mülklerin satışıyla temin edilmeye çalışılmıştır. 24 Eylül 1762 (5 Rebiyü'l-evvel 1176) tarihli belgeye göre: Şhreküstü mahallesinden vefat eden Alemdar Mustafa ibn El-Hac Mehmed'in kızları Esmâ ve Aişe'ye amcaları Osman Beşe vasî tayin edilmişti. Osman Beşe, çocukların nafaka ihtiyacını karşılamak için daha önce kendisinin olup müteveffâ kardeşine sattığı uzunluğu 20 genişliği 12 zira' olan boş araziye müzayedeye çıkarmış, aynı mahalleden Keleş oğlu demekle bilinen el-Hac Mustafa ibn el-Hac Ahmet adlı kişiye 8 kuruş 1 rub' a vesâyeten satmıştır²¹².

Vesâyet vasiyet ile iç içe olduğundan, mûsînin ölümünden sonra vasî, mûsînin miras meseleleri ile alacak verecek davalarını da takip ederdi²¹³. Mûsînin Ölümünden sonra, mirasın varisler arasında taksim edilmesinden vasîler sorumluydu²¹⁴. Vasî, eğer mirasa ait ödenmesi gereken bir borç varsa, mirastan bir mülk satarak bu borcu ödemek zorundaydı²¹⁵. Aynı şekilde

²⁰⁹ Bardakoğlu, "Vesâyet", s.67-68.

²¹⁰ AŞS, No: 107/ s.101- b.2, s.143- b.2, s.188- b.2.

²¹¹ AŞS, No: 109/ s.1- b.4 (Karasakal, b. 4- s.80).

²¹² AŞS, No: 119/ s.373- b.1. Nafaka için mülk satışına dair benzer örnek: AŞS, No: 131/ s.36- b.1 (Kubat, h. 66- s.121).

²¹³ Bardakoğlu, "Vesâyet". S.68.

²¹⁴ AŞS, No: 127/ s.184- b.3, s.186- b.1; AŞS, No: 125/ s.74- b.1 (Ekinci, h.105- s.164).

²¹⁵ AŞS, No: 125/ s.86- b.1 (Ekinci, h.118- s.180); AŞS, No: 132/ s.139- b.1, s.154- b.2.

mûsî tarafından daha önce verilmiş ve alınması gereken borçlar var ise vasîler, bunları da vesâyeten borçlulardan talep ve tahsil etmek durumundaydı²¹⁶. Ayrıca vasîler nafaka temini, miras meseleleri, alacak verecek davalarının yanı sıra dem ve diyeti gerektiren davalar ile de ilgilenirlerdi²¹⁷. Vasîler, vesâyeti altındaki çocukların haklarını aramak için mahkemede davacı oldukları gibi mûsînin miras, alacak-verecek ve borç gibi meseleleri yüzünden davalı da olabiliyorlardı²¹⁸.

Sicillerden elde edilen verilere göre vasîler, vesâyeti altında bulunan çocukların evlilik meseleleri ile de ilgilenmekteydi. Haziran-Temmuz 1751 (Şaban 1164) tarihli bir belgeye göre: Şhreküstü ahalisinden es-Seyyid Mehmed ibn es-Seyyid el-Hac Osman Ağa adlı bâliğ (*mürâhik*) ile aynı mahalleden es-Seyyid el-Hac Hüseyin kızı Zemzem isimli bîkr-i bâliğe, Şubat 1743 (Muharrem 1156) senesinde 100 kuruş mehr-i mukaddem ve 100 kuruş mehr-i muahhar ile babalarının velâyetinde nikahlanmışlardı. Kısa süre sonra babalar vefat etmiştir. Ancak Zemzem bâliğe olduktan sonra mezbûr Mehmed'e nikâhlı olmasına rağmen, es-Seyyid Ahmet adında başka bir kişiyle nikâh akdi yapmıştır. Bunun üzerine ilk eşi Mehmed'in vasîsi olan es-Seyyid Şeyh Ebubekir Efendi, mahkemeye baş vurarak ikinci nikâhın iptalini talep etmiştir. Zemzem'in kendisi küçükken babasının velâyeten kendisini nikâhladığını inkâr etmesi üzerine vasî Ebubekir Efendi, iddiasını şahitler ile ispat etmiş ve nikâh-ı evvelin geçerliliğine (sıhhatine) ve nikâh-ı sâninin iptaline (battalatına) karar verilmiştir²¹⁹. Hanefîlere göre velî, velâyeti altındaki eksik ehliyetli(kâsır) veya ehliyetsizleri evlendirme yetkisine sahiptir. Velî, velâyeti altındaki şahısların rızasını almadan onları evlendirebilirdi. İslâm Hukukunda bu uygulamaya zorlayıcı velâyet (velâyet-i icbâr) denir²²⁰. Hatta Hanbelîlere göre, eğer velî vasiyet etmişse, babanın naibi ve vekili olan vasî, tıpkı baba gibi kızı (bakire ise ya da dokuz yaşından küçük ise) evlendirme yetkisine sahiptir²²¹.

Vasîlerin görevi, çocukların rüşd derecesine ulaşmaları ile sona erer, mallar eksiksiz bir şekilde teslim edilirdi. ²²². Bu nedenle vasîler, görevi süresince vesâyeti altındaki çocuklar adına ve yararına malları üzerinde yaptıkları tasarrufları (hem kendisi hem de çocuk adına vesâyeten açtığı davalarda karşı taraf yararına) mahkemede kaydettirmek durumundadırlar. Çünkü rüşd derecesine ulaşmış malları üzerinde hukukî tasarruf hakkı elde eden birey, vasîsinin görev

²¹⁶ AŞS, No: 107/ s.105- b.2, s.222- b.1; AŞS, No: 108/ s.60- b.1.

²¹⁷ AŞS, No: 132/ s.181- b.1; AŞS, No: 137/ s.121- b.2 (Acioğlu, b.174- s.248).

²¹⁸ AŞS, No:107/ s.119- b.1; No: 108/ s.2- b.2, s.8- b.2 (Yıldırım, b.10-s.63, b.18- s.76).

²¹⁹ AŞS, No: 108/ s.41- b.2 (Yıldırım, b.62- s.143).

²²⁰ Cin-Akgündüz, a.g.e., s. 76.

²²¹ Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.232.

²²² Yazıcı, a.g.m., s.14.

süresinde mal üzerinde yapmış olduğu tasarruflarda suiistimali olduğunu, mallarının kendisine teslim edilmediğini ya da eksik teslim edildiğini iddia edip vasîsini suçlayabilirdi. Böyle bir durumda suçlamaları red eden vasîlerin, yaptığı işlemleri delil ve şahitler vasıtasıyla ispat etmesi gerekiyordu²²³.

Vesâyet sisteminde vasîler, görevini hakkıyla yerine getiren, dürüst ve bu göreve layık kişiler arasından seçilirdi. Görevini suiistimal etme ve ihanet gibi durumlarda, yakınlık derecesi ne olursa olsun azledilerek yerine yeni bir vasî tayin edilirdi. 14 Haziran 1750 (9 Receb 1163)'de İbn-i Şeker mahallesinde vefat eden el-Hac Ahmet'in küçük kızı Aişe'ye amcasıoğlu (*ibn-i ammi*) el-Hac Abdurrahman vasî olarak tayin edilmişti. El-Hac Abdurrahman, çocuğa babasından intikal eden hisse-i şer'iyyesini keyfi ve kendi çıkarları doğrultusunda harcayınca ("*sağire-i mezbûrenin hisse-i şer'yyesini itlâf ve ekl itdiği...*" mahkeme tarafından azledilmiş ve yerine Aişe'nin annesi Molla Ali kızı Fatıma vesâyete uygun görülmüştür²²⁴. 13 Ekim 1781 (24 Şevval 1195) tarihinde mahkemeye intikal eden bir dava örneğinde ise vasî vesâyet görevini yürütecek yaşta olmaması (*vesâyet umûrını rü'yetde kâsire*) ve vesâyete ihanet etmesi (*hiyâneti zâhir olmağın*) gerekçesiyle azledilerek yerine vesâyet ehlinden olan yeni bir vasî tayin edilmiştir²²⁵. Vesâyete ihanet eden ve görevini kötüye kullanan vasîlerin azledilerek yerine yenilerinin tayin edilmesi Fakihlerin ortak görüşüdür²²⁶.

Vesâyet, vasînin görevinden kendi isteğiyle ferâgat etmesi ile de sona erer ve boşalan bu göreve mahkeme tarafından uygun bir kişi tayin edilirdi. 20 Eylül 1750 (18 Şevval 1163) tarihli bir vesâyet hüccetinde, Çukur Mahallesinde vefat eden Osman Beşe ibn Ömer Beşe'nin küçük kızı Fatıma'nın vasîsî olan dedesi Ömer Beşe kendi isteğiyle ferâgat etmiş ve ondan boşalan vesâyete mahkeme tarafından çocuğun annesi Cuma kızı Elife getirilmiştir²²⁷. Vesâyet sisteminde mûsî, bilgi vermeden ve onayını almadan vasîyi azledebilirdi. Vasî de mûsî hayattayken musîye bilgi vermek kaydıyla vesayetten vazgeçebilirdi. Vasînin vesayeti kabul ettikten sonra haklı bir mazereti olmadan, mûsînin gıyabında veya onun ölümünden sonra vesâyeti tek taraflı feshetmesi uygun görülmemiştir. Ayrıca hâkim tarafından tayin edilen

²²³ AŞS, No: 107/ s.167- b.1; AŞS, No: 125/ s.120- b.1 (Ekinçi, h.162- s.232).

²²⁴ AŞS, No: 107/ s.245- b.1.

²²⁵ "... vesâyet uhdesinden gelüp dindâr ve müstakîm olduğu zeyl-i rakîmde muharrerü'l-esâmî müslümîn haber vermeleriyle ... müceddeden vasî nasb ve ta'yîn edüip ol dahi vesâyet-i merkûmeyi kabul ve merâsimini edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğın ...". AŞS, No: 131/ s.10- b.2 (Kubat, h.13- s.64).

²²⁶ Zuhaylî, a.g.e., C.10, s. 243.

²²⁷ "kendi hüsn-i rızâsıyla vesâyet-i mezbûreden fâriğ ve keff-i yed itmekle". AŞS, No: 107/ s.200- b.1.

vasîler, hâkimin vekili kabul edildiğinden azli yine hâkim tarafından gerçekleştirilirdi ve bu vasîler, hâkime bilgi vermeden görevlerinden ayrılamazdı²²⁸.

Baba tarafından seçilen ya da hâkim tarafından atanan vasîler görevi başındayken vefat ettiklerinde, onlardan boşalan yere yeni kişiler getirilirdi²²⁹. 22 Mayıs 1752 (8 Receb 1165) tarihli vesâyet hüccetinde, Kurb-ı Kozanlı'da vefat eden İlbeğlü Topal Mehmed'in küçük oğlu Hüseyin'in annesi ve vasîsi olan Halil kızı Rahime vefat edince, ondan boşalan vesâyete çocuğun amcası oğlu Abdulcelil bin Ali getirilmiştir²³⁰. Çocuklara vasî tayin edilen kişilerin ölüm, azl veya ferâgat gibi nedenlerle görevleri sona erdiğinde, onların zimmetinde kalan mallar alınarak yerine atanan yeni vasîye devredilirdi²³¹.

Vasîlerin Yardımcı ve Denetçileri: Nâzırlar

Osmanlı Devleti tayin ettiği vasîlerin, çocuklara karşı görev ve sorumluluklarını layıkıyla yerine getirip getirmediğini denetlemekteydi. Bunu mûsî ya da hâkim tarafından tayin edilen ve nâzır adı verilen kişiler eliyle yapmaktaydı. Vasîde aranan güven ve ehliyet aynı şekilde nâzırda da aranmaktaydı²³².

Nâzırlar, korumaya muhtaç yetim ve kimsesiz çocukların bakım ve terbiyesini sağlamak, onların mallarını koruyup işletmek amacıyla tayin edilen vasîlere yardımcı ve denetçi olarak tayin ediliyordu. Nâzırlar; abi, amca, amcaoğlu, dayı gibi çocuğun akrabaları arasından tayin edildiği gibi²³³, yakınlık derecesi belli olmayan akrabadan veya tamamen yabancı kişilerden tercih edilebilmekteydi²³⁴. Bazen de kardeşlerden biri vasî olurken diğeri de nâzır tayin edilirdi²³⁵. Bir vasî üzerine birden fazla nâzırın tayin edildiği de olmuştur. Bu bağlamda, İbrahimli köyünden vefat eden Çerkesoğlu Hüseyin'in verâseti, 4 Ekim 1752 (25 Zilkade 1165) yılında zevcesi Mustafa kızı Sultan ile küçük kızları Nesli, Aişe ve henüz doğmamış çocuğuna (haml-i mevkuf) taksim edilmiştir. Verâset taksiminden sonra Nesli ve Aişe'ye anneleri vasî tayin edilmiş; annenin talebiyle de kızlara günlük altışar akça nafaka bağlanmıştır. Yine aynı gün içerisinde çocukların vasîsi olan Sultan Hanım'a yardım için kızların dayısı es-Seyyid Ali

²²⁸ Bardakoğlu, "Vesâyet", s.69.

²²⁹ Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.243.

²³⁰ AŞS, No: 109/ s.128- b.3 (Karasakal, b.235- s.338).

²³¹ AŞS, No:107/ s.113- b.1; AŞS, No: 108/ s.84- b.1(Yıldırım, b.139- s.255).

²³² Gündüz, a.g.m., s.795; Kartal-Karaboğa, a.g.m., s. 1868.

²³³ AŞS, No: 107/ s.200- b.1, b.2; AŞS, No: 132/ s.133- b.2, s.301- b.2.

²³⁴ AŞS, No: 107/ s.129- b.1, s.256- b.1, b.2; AŞS, No: 109/ s.221- b.1(Karasakal, b.374- s.522); AŞS, No: 125/ s.56- b.1 (Ekinçi, h.78- s.134).

²³⁵ AŞS, No: 127/ s.186- b.1.

ile müteveffâ Hüseyin'in akrabasından Bahri oğlu Dülükî Mehmed nâzır olarak atanmışlardır²³⁶.

Babası vefat eden çocuklara annesi dışındaki kişiler vasî tayin edildiğinde anne, nâzır olarak görevlendirilebilirdi. 4 Mayıs 1762 (10 Şevval 1175) tarihli belgeye göre; Ayıntab'ın Cabi mahallesinde vefat eden Bostancı zade Mehmed Ağanın küçük oğlu Mehmed Emin'e ağabeyi Mustafa Ağa vasî-i muhtar olarak atanmış, annesi Hadice Hanım ise nâzır olarak tayin edilmiştir. Hadice Hanım, hidânesinde olan oğlu için nafaka talep etmiş ve günlük 8 akça nafaka bağlanmıştır²³⁷.

Vasîlerde olduğu gibi nâzırlarda da görevini suiistimal eden kişiler azledilerek yerine yeni bir nâzır tayin edilirdi. Meselâ; Ayıntab'ın Amu Mahallesinde vefat eden Abacıoğlu el-Hac Mehmed'in küçük çocuklarının vasî-i muhtarı olan halaları Safiye'ye yardım etmesi için yabancından Ahmet Beşe oğlu Ali nâzır olarak atanmıştır. Ancak bu kişinin yetimlere hainlik ettiğinin anlaşılması üzerine 13 Ocak 1751 (15 Safer 1164) tarihinde mahkemece azledilerek yerine çocukların akrabasından Ömer oğlu Ahmet nâzır tayin edilmiştir²³⁸.

Çocukların Bakım ve Terbiyesi Hakkı: Hidâne

Hidâne veya hadâne, “yan ve böğür” anlamına gelen “hadn” kelimesinden türeyip sözlükte, “bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek, bağra basmak” anlamlarına gelmektedir. İslâm Hukukunda ise; küçük çocukların korunup gözetilmesi, beslenme, terbiye ve eğitilmesi amacıyla hidâne hakkına sahip belirli kimselere verilen yetki ve görevlerdir²³⁹. Bu yetki ve görevleri üstlenen kişiye hâdîn (hâdine) denir²⁴⁰.

İslâm Hukukunda doğumla birlikte çocuğun üzerinde üç çeşit velâyet tezahür eder. Birincisi; doğrudan çocuğun şahsıyla ilgili hakların kullanımıyla ilgili olan velâyet(baba-dede), ikincisi; çocuğun malî işlerinin yürütülmesine yönelik velâyet yani vesâyet (velî ya da hâkim

²³⁶ AŞS, No: 109/ s.221- b.1 (Karasakal, b.374- s.522).

²³⁷ AŞS, No: 125/ s.111- b.2 (Ekinci, h.153- s.221).

²³⁸ AŞS, No: 107/ s.129- b.1.

²³⁹ Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, *DİA*, C.17, İstanbul 1998, s.467; Zuhayli, a.g.e., C.10, s. 47.

²⁴⁰ Bardakoğlu, “Hidâne”, s.467; Aydın, a.g.e., s.299.

tarafından seçilen kişiler), üçüncüsü ise; çocuğun bedenen ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesi ve korunup gözetilerek terbiye edilmesine yönelik velâyet ki bu da hidânedir²⁴¹.

Velâyet ve hidâne çocuğun şahsıyla ilgili durumlar olduğundan, her iki kavram arasında yakın bir bağ vardır. Devam eden bir evlilikte çocuğun bakım ve terbiyesi anne ve baba tarafından müşterek yürütüldüğünden, hidânenin kime ait olduğu üzerinde pek durulmaz. Ancak evliliğin sona ermesi (özellikle boşanma) durumunda velâyet ve hidâne birbirinden ayrılarak, hidâne hakkı konusu önem kazanır. Küçük çocuğun bakım ve terbiyesinde baba ve diğer akrabalarından önce anne geldiğinden, hidâne hakkı öncelikle anneye verilmiştir²⁴². Babası vefat eden bir çocuğun baba veya mahkeme tarafından tayin edilen vasîsi eğer annesi değil ise anne bu vasî üzerine nâzır olarak tayin edilir ve aynı zamanda hidâne hakkı da anneye verilirdi. Anne, çocuk için nafaka talebinde bulunabilirdi²⁴³. Hâdinenin hidânesi altında olan çocuk için talep ettiği nafaka, çocuğun malı varsa oradan yok ise babasının malından ödenmek üzere verilirdi²⁴⁴.

Annenin ölümü veya hidânenin verilmesini engelleyici durumlar karşısında hidâne hakkı anne tarafından kadınlara geçer ve ilk sırayı anneanne alırdı²⁴⁵. Osmanlı Devleti de bu hususta İslâm Hukuku esaslarına riayet etmiş ve annesi vefat eden çocuk anneannenin hidânesine verilmiştir. Bunu sicillere yansıyan belgelerde de görmek mümkündür²⁴⁶. Hâdine, hidânesi altında bulunan çocuk için talep ettiği nafaka ödenmediği durumda hidâneyi bırakmak hususunda serbesttir. 17 Temmuz 1762 (25 Zilhicce 1175) tarihli mahkeme kaydı bu hususa güzel bir örnek teşkil etmektedir. Kayda göre, annesi vefat eden tahminen bir yaşında olan Mustafa'nın hidâne hakkı anneanesi Abdullah kızı Şehbaz'da olmasına rağmen, Şehbaz Hanım nafaka ve kisve bahâ takdir olunmadığı için hidâneyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine

²⁴¹ Bardakoğlu, "Hidâne", s.467.

²⁴² Bardakoğlu, "Hidâne", s. 467; Aydın, a.g.e., s.299. AŞS, No: 135/ s.14- b.1(Bilici, h.26- s.60); AŞS, No: 125/ s.16- b.1 (Ekinci, h. 27- s.70).

²⁴³ "... sulbi sağır oğlu Mehmed Emine vasî-i muhtar olan kebir karındaşı Mustafağa Ağa üzerine bir nâzır nasbı dahi lâzım olmağla sağır-i mezbûrun validesi râfi'ete hâze'l-kitâb Hadice bint-i Ebubekir Ağa nezârete evlâ ve ecrâ nezâreti sağır-i mezbûr hakkında infâ' olduğu zâhir olmağla ... mezbûre Hadiceyi nâzır nasb ve ta'yin idüb ol dahi kabûl ve edâ-yı merasime ba'de't-ta'ahhüdü'l-iltizâm meclis-i şer'de takrîr-i kelâm idüb hâlâ sağır-i mezbûr hicr-i hidânemde olmağın cânib-i şer'den kadr-ı ma'rûf nafaka ve kisve behâ farz ve takdîri matlubumdur..." AŞS, No: 125/ s.111- b.2 (Ekinci, h.153- s.221).

²⁴⁴ AŞS, No: 127/ s.184- b.2; AŞS, No: 132/ s.136- b.2, s.164- s.2.

²⁴⁵ Bardakoğlu, "Hidâne", s.467-468; Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.49-50. Hidâne hakkına sahip kişilerde aranan nitelikler için ayrıca bk. İrem Karakoç, "Bir İslâm Hukuk Müessesesi Olan Hidâne Hakkının ve Osmanlı Aile Hukuku'nda Uygulanışının İzmir Şer'iyeye Sicillerinde Yer Alan Bir Karar Örneği Üzerinden İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XIX, Yıl 2015, Sayı 3, s. 162-166.

²⁴⁶ "... Askalan nam hatun meclis-i şer'de damadı Mustafanın mahzarında takrîr idüb kızım müteveffiyeye Fatımadan mütevellide Mustafa firâşından hasıl Ümmühani nam sağıre halâ hicr-i hidâne ve taht-i terbiyemde olub ..." AŞS, No: 132/ s.164- b.2.

çocuğun babaannesi Ali kızı Hadice Hatun: “*ben bilâ nafaka meccânen infâk ve terbiyeye razı oldum cânib-i şer‘den izn virilmek matlubumdur*” diyerek hidâneyi nafakasız kabul etmiş ve çocuk babaanneye teslim edilmiştir²⁴⁷. Anneanneden sonra hidâne hakkına dair bazı farklı görüşler olsa da (teyzeye verilmesi gibi) burada hidâne hakkı babaanneye verilmiştir²⁴⁸.

Tebenni (Evlat edinme) ve Lakit(Buluntu Çocuk)

Osmanlı Devleti’nde kimsesiz ve korumaya muhtaç çocukların bakım ve gözetimi ile ilgili hukukî koruma tasarruflardan biri de evlat edinmedir. Çok eski dönemlerden beri bir gelenek halini de almış olan evlat edinme; bir kimsenin, nesebi belli olan veya nesebi belli olmayan başkasına ait çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etmesidir. *Tebennî* Arapçada, “oğul” anlamındaki “ibn” kelimesinden türeyen ve “oğul edinme” anlamında kullanılan bir terimdir²⁴⁹.

İslâmiyet öncesi Türklerde ve Cahiliye dönemi Araplarında yaygın olan evlatlık müessesesi, İslâmiyet’in ilk dönemlerinde de bir süre devam etmiş ancak, nazil olan Ahzâb Sûresi’nin 4. Ayeti gereği (Allah evlatlıklarınızı oğullarınız olarak tanımadı.) bu müessesese kaldırılmıştır²⁵⁰. İslâm hukukunda evlat edinmenin yasaklanmasının tabii bir sonucu olarak evlatlığın nesebi evlat edinene bağlanmaz, aralarında mahremiyet oluşmaz ve mirasçılık ilişkisi doğmaz. Nitekim Hz. Peygamberin evlatlığı Zeyd bin Harise’nin boşadığı eşi Zeyneb ile evlenmesi, evlatlık müessesesinin bütün sonuçlarıyla geçerliliğini yitirdiğini göstermektedir²⁵¹.

Evlatlık müessesesinin kaldırılması, yetim, kimsesiz ve korumaya muhtaç çocukların ortada bırakıldığı ve ihmal edildiği anlamına gelmemektedir. Bu çocukların bakım ve gözetimi için alternatif müesseseler oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti, evlatlık müessesesini İslâm Hukukuna ters düşmeyecek şekilde yeniden düzenlemiş ve koruyucu aile tarzını geliştirmiştir²⁵². Bu yöntem ile korumaya muhtaç ve kimsesiz çocuklar evlat edinme yöntemi ile koruma altına alınmıştır. Çocukların evlat edinme yöntemi ile korunmaya alınmaları sicillere: “*nâm sagîri/ sagîreyi li ecli’t-tebennî ahz ve imsâk eyledim ...*”²⁵³ şeklinde yansımıştır.

²⁴⁷ AŞS, No: 125/ s.216- b.3 (Ekinci, h.322- s.398).

²⁴⁸ Bardakoğlu, “Hidâne”, s.468; Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.50-51.

²⁴⁹ Mehmet Akif Aydın, “Evlat Edinme”, *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.528; Kartal-Karaboğa, a.g.m., s.1869,1870.

²⁵⁰ Aydın, “Evlat Edinme”, s.528; Yazıcı, a.g.m., s.14.

²⁵¹ Aydın, “Evlat Edinme”, s.528.

²⁵² Yazıcı, a.g.m., s.14.

²⁵³ AŞS, No: 109/ s.80- b.2(Karasakal, b. 153, s.241); AŞS, No: 131/ s.45- b.1 (Kubat, h.86- s.143).

Ayıntâb Şer'iyeye Sicilleri'ne yansıyan tebennî kayıtlarında genellikle akrabadan olan çocukların evlat edinildiği görülmektedir. Tebennî yoluyla koruma altına alınan çocuklara ihtiyaçlarının karşılanması için nafaka bağlanmaktadır²⁵⁴. Bunun yanında nesebi belli (anne veya babası vefat etmiş ya da fakirlik nedeniyle) yabancı çocuklar da evlatlık alınabilmekteydi. Çocuğun nesebinin belli olduğu, çocuğun babasının adı ile zikredilmesinden anlaşılmaktadır²⁵⁵. Bu çocukların masrafları eğer kendi malları varsa ondan karşılanırdı. Tebennîyi yapan kişi nafaka masraflarını çocuk rüşte ulaştığında ailesinden ya da çocuktan geri almak üzere mahkemededen izin alarak kendi malından karşılayabilirdi²⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nde sadece nesebi belli olan çocuklar değil nesebi belli olmayan kimsesiz çocuklar da evlat edinme suretiyle koruma altına alınıyorlardı. Bu durumda olan çocuklar İslâm Hukukunda *lakît* olarak geçmektedir. *Lakît* sözlükte, “bulunan şey”, “yerden alınan şey” anlamına gelirken; fıkhîta, bakımını sağlamaya gücünün yetmeyeceği düşüncesiyle ya da kendisinden şüphe edilerek itham altında kalmaktan veya zina suçlamasından kurtulmak için veyahut, başka bir sebep dolayısıyla terk edilmiş kimsesiz çocuğa *lakît* denmektedir. Lakîti bulan kişiyse *mültakît* denir²⁵⁷.

Ailesi tarafından bir sebeple terkedilmiş veya kaybolmuş olan bir çocuğun koruma altına alınarak içinde bulunduğu durumdan kurtarılması bir insanlık görevidir. Hanefilere göre böyle bir çocuğu alıp korumak mendûb olup, en faziletli amellerden birisidir. Çünkü insan böylece bir canın hayatta kalmasını sağlamış olmaktadır²⁵⁸.

Lakît, hürriyet açısından hürdür ve bunu değiştirecek kölelik gibi arızî bir durum olmadığı sürece bu böyledir. Dinî bakımından ise; lakîtin Müslüman mı zimmî mi olduğu, bulan kişi ve bulunduğu yere göre değerlendirilirdi. Lakît, Darülslâm bir ülkede Müslümanların bulunduğu bir diyarda bulunmuşsa Müslüman kabul edilirdi. Lakît, gayrimüslimlere ait bir kilise veya havrada veyahut da hiçbir Müslümanın bulunmadığı bir beldede bulunursa ancak zimmî kabul edilirdi²⁵⁹.

²⁵⁴ “... akrabamdan işbu Aişe binti Ali nâm sağıre li-ecli't-tebennî ahz ve imsâk eyledim nafaka ve kisve behâya muhtac olmağla külli yevm altı akçe nafaka ve kisve behâ karz ve takdîr olundığı kayd şod ...” AŞS, No: 125/ s.235- b.2 (Ekinci, h.348- s.424).

²⁵⁵ “... Kurubudakoğlu Ali'nin sağır oğulları İbrahim ve Mehmed Ali'yi vâlideleri Ayşe rızâsiyle li-ecli't-tebennî ahz-ı imsâk etmekle ...” AŞS, No: 131/ s.45- b.2(Kubat, Hüküm 86, s.143); “... li ecli't-tebennî ahz ve imsâk eylediğim Hatice binti Hüseyin nâm sağıreye ...” AŞS, No: 109/ s.80- b.2(Karasakal, b.153, s.241).

²⁵⁶ AŞS, No: 131/ s.45- b.2 (Kubat, h.86- s.143); AŞS, No: 109/ s.80- b.2(Karasakal, b.153- s.241).

²⁵⁷ Saffet Köse, “Lakît”, *DİA*, C.27, Ankara 2003, s.68; Vehbe Zuhaylî, a.g.e., C.7, s.251; Kartal-Karaboğa, a.g.m., s. 1870.

²⁵⁸ Zuhaylî, a.g.e., C.7, s. 251.

²⁵⁹ Zuhaylî, a.g.e., C.7, s.252,253.

Lakîti bulan kişi çocuğun bakım ve gözetimi hususunda başkalarından önceliklidir. Mültakit isterse nafaka talep etmeden onun terbiye ve masraflarını teberru (hayır, sadaka) olarak kendi üzerine alabilirdi. Kendisi beslemek istemeyip, masrafları devlet bütçesinden karşılanmak üzere başka birine vermek isterse bunu mahkemeye bildirmek zorundadır. Mültakît, çocuğun nafaka ihtiyacını çocuk üzerinde bir mal varsa ondan karşılar; yok ise, nafaka bu tür işler için tahsis edilmiş vakıflardan, o da yoksa devlet hazinesinden karşılanırdı. Lakîti bulan kişi, nafaka masraflarını kendi malından karşılayacaksa bunu mahkemeye bildirmek durumundadır. Böylece çocuk rüşte ulaştığında masrafları ondan geri isteme hakkını elde ederdi. Aksi durumda yaptığı masrafları geri isteme hakkını kaybeder ve harcamalar teberru olurdu²⁶⁰.

Çalışmayı meydana getiren Ayıntâb Sicillerinde tespit edilen beş tebennî kaydından biri lakît durumunda olan çocuğun evlat edinilmesine dairdir. 1175 (Mart 1762) Ramazan ayının son günü mahkemeye intikal eden kayda göre; Kürkcayan Mahallesinden olan Osman kızı Emine, mahkemeye gelerek “... işbu tahminen iki yaşında Mehmed nam sagîri Handaniye Câmî’-i şerîfenden li-ecli’t-tebennî ahz ve imsak eyledim ...” diyerek câmide bulunduğu çocuğu evlat edindiğini mahkemeye bildirmiştir. Daha sonra bu çocuğun nafaka ihtiyacını karşılamak için şer’î açıdan yetecek miktarda nafaka talebinde bulunmuştur. Zamanı geldiğinde çocuktan geri almak üzere Emine Hanıma nafaka için kendi malından masraf yapmasına izin verilerek lakît çocuğa, günlük dört akça nafaka ve kisve bahâ takdir edilmiştir²⁶¹.

Atama Nedeni ve Yakınlık Derecesine Göre Tayin Edilen Vasîler

İslâm Hukukunda akit yolu ile ele alınan vesâyet, hukukçuların ortak görüşüne göre icab ve kabul ile kurulurdu²⁶². Bu nedenle vasî tayin edilecek kişinin çocuğa yakınlık derecesi ne olursa olsun, kendisine teklif edilen vesâyet görevini herhangi bir dayatma olmaksızın kendi isteğiyle kabul etmesi ve sorumluluklarını hakkıyla yerine getireceğini taahhüt etmesi gerekiyordu. Aksi takdirde isteksiz bir vesâyet çocuk için olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Ayıntâb Şer’iyye Sicilleri’ne kayıtlı vasî belgelerinde geçen: “... babaları müteveffâ-yı merkumdan intikal iden mallarının hıfz ve emvallerinin zabtıçün kibel-i şer’den bir vasî nasb ve ta’yîn olunmak lazım ve mühim olmağın sagiran-ı mezbûrânın valideleri bâ’isete haze’l-

²⁶⁰ Köse, “Lakît”, s.69; Zuhaylî, a.g.e., C.7, s.252.

²⁶¹ “... külli yevm dört akçe nafaka ve kisve behâ farz ve takdir idüb istidâneye ve harc-ı sarfa ve lede’l-hacete min lehu’l-ahz ve ’t-taleb üzerine rucû’a mezbûre Emineye izn virildiğine mâ vaka’ bi’t-taleb ketb olundu ” AŞS, No: 125/ s.100- b.2) İkinci, hüküm 139, s. 205.

²⁶² Bardakoğlu, “Vesâyet”, s.67; Zuhaylî, a.g.e., C.10, s.233.

kitab Emine bint-i Hüseyin nam hatun üzerlerine vasî nasb ve ta'yîn olundukda ol dahi vesayet-i merkûmeyi kabul ve hidemât-ı lazimesin edâya müte'ahhide olduktan sonra ...” bu ifadeler, vasî tayinlerinin icab ve kabul esasına göre gerçekleştirildiğini göstermektedir²⁶³.

Çalışmanın sınırını oluşturan defterlerde vasî tayini, azl, feragat, ölüm ve nafaka hüccetleri ile vasîlerin muhatap oldukları miras, mülkiyet, alım, satım, borç vb. dava örnekleri incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda tespit edilen vasîler ve bu vasîlerin atama nedenleriyle vasîlerin çocuklara yakınlık dereceleri tasnif edilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo: Vasîler, vasîlerin atama nedenleri ve çocuklara yakınlık dereceleri (Gaziantep Şer'iyeye sicilleri 1750-1806)

Vasîler	Babanın vefatı ile	Annenin vefatı ile	Toplam	Toplam Oran
Anne	118	-	118	%45,0381679
Baba	-	9	9	%3,4351145
Erkek Kardeş	23	1	24	%9,16030534
Kız Kardeş	1	1	2	%0,76335877
Dedeler	11	3	14	%5,34351145
Neneler	13	3	16	%6,10687023
Amca	28	-	28	%10,6870229
Dayı	6	1	7	%2,67175573
Hala	5	3	8	%3,05343511
Amca oğlu	6	-	6	%2,29007634
Üvey Baba	1	3	4	%1,52671756
Akraba	10	-	10	%3,81679389
Yabancı	13	3	16	%6,10687023
Toplam	235	27	262	
Oran	%89,6946565	%10,3053435		%100

Yukarıdaki tabloya göre, ebeveynlerinden birini ya da her ikisini kaybeden çocuklar için tayin edilen 262 vasîden 8 tanesi mevcut vasînin azl, ölüm veya ferâgati ile atanmıştır. Bu vasîlerden 235 (%89,694) tanesi babanın vefatı ile; 27 (%10,305) tanesi ise annenin vefatı ile tayin edilmiştir. Vasîlerin çocukların yakınlık derecesine göre dağılım oranına baktığımızda ilk

²⁶³ AŞS, No: 127/ s.153a- b.2.

sırayı %45,038 oranla anne (118 kişi) almaktadır. Eğer baba hayatta iken çocukları için seçmiş olduğu bir vasî yoksa, babanın vefatından sonra geride kalan çocuklar için mahkemece bir vasî tayin edilirdi ki burada daha çok potansiyel vasî olarak anne tercih edilmekteydi. Babanın vefatı dolayısıyla atanan 235 vasîden 118'inin anne olması bu iddiayı doğrulamaktadır.

Babası vefat eden çocuk için her zaman anne vasî olarak seçilmeyebilirdi. Hayatta olmasına rağmen annenin tercih edilmeyip çocuğun yakın akrabalarından veya akrabalık bağı olmayan vesâyet ehli kişilerden vasî olarak tayin edilenler, sicillerdeki miras kayıtlarından da tespit edilebilmektedir²⁶⁴. Anne dışında tayin edilen 117 vasîden 27'si anne hayatta olmasına rağmen seçilmişlerdir. Bunlardan birinde anne, vasî olan ağabey üzerine nâzır olarak tayin edilmiştir²⁶⁵. Eğer anne de vefat etmiş ise çocuğun en yakılarından başlamak üzere akrabaları arasından veya tamamen yabancı kişilerden vesâyete en uygun kişi vasî olarak tayin edilirdi²⁶⁶.

Ebeveynlerinden birini ya da her ikisini kaybeden çocuklara tayin edilen vasîler arasında, anneden sonra ikinci sırayı 28 (%10,687) kişi ile amca, üçüncü sırayı ise 24 (%9,160) kişi ile kardeşler (ikisi kız kardeş) almaktadır. Vasî tayin edilen kardeşlerden üçü li-üm (anne bir baba ayrı) ve biri ise il-eb (baba bir anne ayrı) kardeşler²⁶⁷. Bu durum, anne ve babanın ikinci evliliklerinden olan ve vesâyet şartlarını taşıyan üvey kardeşlerin de vasî olarak tercih edildiklerini göstermektedir.

Tayin edilen vasîler arasında dördüncü sırayı ise 16 kişi (%6,106) ile neneler (*cedde*) almaktadır. Baba veya annesini kaybeden çocuklara nenelerin vasi tayin edilmesinde çocuğun hidâne hakkı da etkili olmaktadır. Çünkü potansiyel vasî ve hâdine olan anne vefat etmiş ya da hidâne için uygun değil ise hâdinelik önce anne tarafından neneye, anneanneden sonra ise tercihen babaanneye geçerdi²⁶⁸. Neneler içinde ikisinin anneanne, ikisinin babaanne olduğu belli olurken, geri kalan 12 kişi ile ilgili kayıtlarda anne ya da babanın annesi olduklarına dair bir bilgi verilmeyip sadece *cedde* ifadesi kullanılmıştır.

Nenenin yanı sıra dedeler de vasî olarak tayin edilmiştir. Toplamda 14 olan bu vasî dedelerin baba ya da anne tarafından dede olduklarını tespit etmek daha kolaydır. Belgelerde kişiler babalarının isimleriyle kaydedildiklerinden, bir çocuğa vasî atanan dedenin kim

²⁶⁴ AŞS, No: 107/ s.71- b.3, s.214- b.2.

²⁶⁵ AŞS, No: 125/ s.111- b.2 (Ekinci, h.153- s.220).

²⁶⁶ AŞS, No: 131/ s.41- b.2 (Kubat, h.79, s.135).

²⁶⁷ AŞS, No: 131/ s.10- b.2, s.35- b.2 (Kubat, h.13- s.64, h.60- s.119); AŞS, No: 107/ s.233-b.2; AŞS, No: 127/s.186- b.1.

²⁶⁸ Bardakoğlu, "Hidâne", s. 468-468; Zuhaylî, a.g.e. C. 10, s.49-50-51.

tarafından olduğu tespit edilebilmektedir²⁶⁹. Tespit edilen 14 vasî dedenin yedisi anne tarafından, diğer yedisi ise baba tarafından dededir.

Babası veya annesi vefat eden çocuklar için tayin edilen vasîler arasında, oran olarak yine dördüncü sırada 16 kişi (%6,106) ile çocuklara akrabalığı veya yakınlığı belli olmayan kişiler yer almaktadır. Kayıtlarda bazen bu kişilerle ilgili “*mahalle-i mezbûre ahalisinden el-Hac Mehmed Efendi ...*” veya “*... Dergezinli es-Seyyid el-Hac Mehmed ...*” gibi vasîsi oldukları çocuklarla aynı yerden olduklarına dair bilgiler verilmektedir²⁷⁰. Eğer çocuk ile vasî arasında bir akrabalık bağı var ise bunlar “*akrabasından*” şeklinde belirtilmiştir²⁷¹. Nitekim tespit edilen vasîlerden 10 kişi (%3,816), yakınlık derecesi belli olmayan akraba kategorisinde değerlendirilmiştir. İster akrabadan olsun ister yabancından olsun tayin edilen kişilerin, vesâyete uygun kişiler arasından seçilmesine dikkat edilirdi²⁷². Ayrıca seçilen bu vasîler arasında da kadın erkek ayrımı yapılmazdı. Yabancı vasîlerden 12’si erkek olurken, 3’ü ise kadındır. Akralardan ise tayin edilen vasîlerin 9’u erkek 1’i kadındır.

Annesi vefat eden çocuklar için ise ilk olarak çocuğun velisi durumunda olan babaya öncelik verilirdi. Annenin vefatı ile tayin edilen 27 vasîden 9’u (%3,435) baba olarak kayda geçmiştir. Babanın hayatta olmasına rağmen annesi vefat eden çocuğa, baba dışında vesâyete uygun kişiler vasî olarak atanabilirdi. Geri kalan 18 vasîden ikisinde babanın sağ olduğu²⁷³, ikisinde vefat ettiği²⁷⁴ anlaşılırken geri kalan 14 vasî tayininde babanın sağ veya ölmüş olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Tespit edilen vasîlerden dört tanesi üvey babadır. Bunlardan birinde Mehmed oğlu Ebuderda’nın ölümüyle geride kalan küçük oğlu Ahmet’e babasından intikal eden malının korunması ve işletilmesi için *babalığı* (üvey babası) vasî olarak tayin edilmiştir²⁷⁵. Diğer üç kayıttta ise annenin vefatı ile üvey babalar vasî olarak tayin edilmiştir. Bunlardan ikisinde öz babanın daha önce vefat ettiği anlaşılırken birinde babanın sağ ya da ölmüş olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır²⁷⁶.

²⁶⁹ AŞS, No: 132/ s.181- b.1, s.299- b.1.

²⁷⁰ AŞS, No: 108/ s.32- b.1(Yıldırım, b.52- s.125.); No: 127/ s.176- b.2.

²⁷¹ AŞS, No: 125/ s.19- b.1 (Ekinci, h.34,35- s.77, h.53- s.97).

²⁷² *Vesâyet uhdesinden gelüb dindar ve müstakîm olub...*” Kubat, h.13- s.64.

²⁷³ AŞS, No: 108/ s.79- b.1(Yıldırım, b.128- s.241); No: 135/ s.34- b.1 (Bilici, h.66,67- s.114).

²⁷⁴ AŞS, No: 107/ s.247- b.2; AŞS, 135/s.39-b.1 (Bilici, h.73-74 s.120-122).

²⁷⁵ AŞS, No: 108/ s.83- b.3(Yıldırım, b.138 s.254).

²⁷⁶ AŞS, No: 108/ s.62- b.1- s.79-b.1(Yıldırım, b.97- s.200, b.128- s.241); AŞS, No: 135/ s.34- b.1(Bilici, h.66, 67- s.114).

Osmanlı Devleti, vesâyet kurumu kapsamında sadece Müslüman çocukları değil gayrimüslim çocukları da koruyup gözetmeye özen göstermiştir. Ebeveynleri vefat eden çocuklara hâkim tarafından vasîler tayin edilmiş ve çocuklarla ilgili çeşitli davalar görülmüştür²⁷⁷. 262 vasî içinde 11 tane Gayrimüslim vasî tespit edilmiştir.

Çalışmanın sınırını oluşturan kayıtlarda yapılan incelemelerde vasîlerin sadece hâkim tarafından atanmadığı ve ebeveynlerin de ölmeden önce vasî seçtikleri görülmektedir. Bu şekilde atanan vasîler, kayıtlarda “vasî-i muhtar” şeklinde ifade edilmektedirler²⁷⁸. Tespit edilen 262 vasîden 6 tanesi vasî-i muhtardır. Bunlardan beşi (bir anne, bir amca, bir hala, bir yabancı, bir ağabey) baba tarafından seçilirken biri (yabancı) anne tarafından seçilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti aileye ve ailenin varlık sebebi olan çocuğa büyük önem vermiştir. Bu husus Osmanlı Devletinde aile üzerine yapılan birçok çalışmayla da tescil edilmiştir. Korumaya muhtaç çocuklar ve vesâyet kurumuna dair Ayıntab şer’iyye siciline yansıyan belgeler değerlendirildiğinde de benzer şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Ebeveynlerinden biri veya her ikisi vefat eden veya boşanan ya da çeşitli nedenlerle terkedilen çocuklar, zorlu hayat şartlarında kaderine terkedilmemişlerdir. Osmanlı Ayıntabında devlet, korunmaya muhtaç bu çocukları, vesâyet kurumu vasıtasıyla himâyesi altına almıştır. Çocukların bakımı, terbiyesi, gerektiğinde evlendirilmesi ve çocuklara ebeveynlerinden intikal eden mal varlıklarının muhafaza edilip işletilmesi için vasîler tayin edilmiştir.

Vasîler çocukların daha çok malî işleriyle ilgilenirken; çocuğun bakım ve terbiye edilmesi gibi gereksinimleri ise hâdinelere bırakılmıştır. Vesâyetle iç içe bir kurum olan hidânedede öncelik anneye verilmiştir. Böylece küçük çocuğun anne şefkati ve merhameti ile büyümesi amaçlanmıştır. Ayrıca anne ve babası ölen veya ailesinin fakirlik nedeniyle bakamadığı çocuklar ile terkedilmiş kimsesiz çocuklar (lakîl) da evlat edinme (tebennî) yöntemi ile koruma altına alınmışlardır. Gerektiğinde, muayyen miktarlarda nafaka bağlanarak çocukların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

²⁷⁷ AŞS, No: 119/ s.240-b.1; AŞS, No: 132/ s.366- b.1; AŞS, No: 137/ s.121- b.1, s.121- b.2 (Acioglu, b.173- s.247, b.174- s.248).

²⁷⁸ AŞS, No: 107/ s.105- b.2, s.222- b.1.

Ayıntab kadı sicillerindeki belgelerden tespit edildiği üzere devlet, aileden, akrabadan veya yabancıdan olsun tayin edilen vasîlerin güvenilir, uygun kimselerden olmasına dikkat etmiştir. Sadece vasîyi tayin etmekle yetinilmemiş, nâzır denilen görevliler de atanarak, vesâyet kurumunun kontrol ve denetimi sağlanmıştır. Görevini bırakmak zorunda kalan, vefat eden veya görevini suiistimalden dolayı azledilen vasîlerin yerine yenileri atanmıştır.

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında, vasilik sisteminin Ayıntabdaki uygulamalarına dair şer'iyeye sicili belgelerinden vesâyet kurumuna dair de önemli bilgiler elde edilmiştir. Vesâyet kurumu sayesinde devlet, yetim kalmış veya terkedilmiş kimsesiz çocukların sosyal ve ekonomik güvenliğini üstlenerek, onları maddi ve manevî açıdan koruma altına almıştır. Böylece koruma ve gözetim altına alınan bu çocukların, sağlıklı bir şekilde yetiştirilip topluma kazandırılması amaçlanmıştır. Vesâyet kurumu ve bu kurumun işleyişine dair Ayıntabdaki uygulamalar, hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin aile müessesesine verdiği önemin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Ayıntâb Şer'iyeye Sicilleri, No: 107, 108, 109, 119, 125, 127, 131, 132, 135, 137.

ACIOĞLU, Serpil, *137 Numaralı Ayntâb Şer'iyeye Sicilinin (H.1216-1220/ M.1801-1806) Transripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E., Gaziantep 2012.

AYDIN, Mehmet Akif, "Evlat Edinme", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, ss.527-529.

_____, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2010.

_____, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul 2020.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hidâne", *DİA*, C.17, İstanbul 1998, ss.467-471.

_____, “Vesâyet”, *DİA*, C.43, İstanbul 2013, ss.66-70.

BİLİCİ, Abdullah, *135 Numaralı Ayntab Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1205-1207/ M.1790-1792. S.1-204)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E., Gaziantep 2018.

CİN, Halil-AGGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi 2*, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.

EKİNCİ, Makbule, *1761-1762 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (125 Numaralı Gaziantep Şer‘iyye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E., Gaziantep 2015.

GÜNDÜZ, Ahmet, “Osmanlı’da Kimsesiz Çocukların Himaye ve Korunması: Antakya Örneği (1860-1900)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk 2*, Kültür Yayınları, Samsun 2016, ss.789-796.

HÖKELEKLİ, Hayati, “Çocuk”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, ss.355-358.

KARAKOÇ, İrem, “Bir İslâm Hukuk Müessesesi Olan Hidâne Hakkının ve Osmanlı Aile Hukuku’nda Uygulanışının İzmir Şer‘iyye Sicillerinde Yer Alan Bir Karar Örneği Üzerinden İncelenmesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XIX, Sayı.3, Yıl 2015, ss.151-206.

KARASAKAL, Mehmet, *109 Numaralı Ayntab Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1165/M.1752)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E., Gaziantep 2010.

KAREL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KARTAL, Mine - KARABOĞA, Durmuş Volkan, “Osmanlı Devleti’nde Korunmaya Muhtaç Çocukların Karşılaştıkları Problemlerin Osmanlı Hukuku Bağlamında Analizi (XVIII. Yüzyıl Ayıntab Örneği)”, *History Studies International Journal of History*, C.13, S.6, Yıl 2021, s. 1853-1877.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.

KUBAT, Kemal, *131 Numaralı Ayntab Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1182-1195/ M.1768-1780, S.1-96)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi S.B.E., Gaziantep 2012.

KÖSE, Saffet, “Lakîr”, *DİA*, C.27, Ankara 2003, ss.68-69.

TOPAL, Şevket, “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukukunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.6, S.2, Elektronik Yayın 2006, ss.249-273.

YAZICI, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD*, C.48, S.1, Ankara 2007, ss.1-46.

YILDIRIM, Fuat, *108 Numaralı Gaziantep Şer‘iyye Sicili H.1164-1165 (M.1750-1752)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ 1995.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, C.7, C.10, Risale Yayınları, İstanbul 2018.

16. YÜZYIL'DA MEVLEVİ TEŞKİLATLANMASININ AYINTÂB' IN OSMANLI DEVLETİNE ENTEGRASYONUNDA KATKISI VE BÖLGE ÖZELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Nuri Öztürk*

Özet

Devletlerin kuruluş aşamasında farklı etkenler sürece ya katkı sağlamıştır ya da süreci sonlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında ve sonrasında devletin genişlemesine Türkmen kitleler haricinde dini grupların etkisi göz ardı edilemez boyutta olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle gaza ve cihat Müslüman devletlerde fetihlerin hızlanmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında da gaza ve cihat politikası topraklarını genişletmesine katkı sağlamıştır. Kuruluş yıllarında batı eksenli ilerleyen fetih politikası sonraki yıllarda doğu eksenli olarak devam etmiştir. 1516 yılında Ayıntâb ve bölgenin Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesiyle, bölge üzerinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine katkı için Mevlevihane kurulmuştur. Mevlevihane'nin Yavuz Sultan Selim tarafından kurulması talimatı verilmiştir. Şii politikasının olumsuz etkisinin engellenmesi için Mevlevilerin bölgede teşkilatlanmasının önü açılarak bölge ayanlarından Mustafa ağa vazifelendirilmiştir. Ayıntâb'da kurulan Mevlevihane Konya'daki Mevlevihane'den sonra en büyük Mevlevihane olarak inşa edilmiştir. Ayıntâb Mevlevihane'si, Mevleviler için Menzil olarak inşa edilerek, Ortadoğu üzerine geçiş bu bölgeden olmuştur. Ayıntâb Mevlevihane'sinin bölge Mevlevihanelerine göre büyük olmasının nedeni Ayıntâb 'ın stratejik konumundan dolayıdır. Bölge ticari güzergâh üzerinde olup ayrıca Ortadoğu ile köprü görevi görmektedir. Genel duruma bakıldığı zaman tekke ve zaviyeler genelde şehir dışında en ücra köşelerde açılmıştır. Şehrin en tenha bölgelerinin güvenliğinin sağlanması ve bu bölgelerin şenlenmesi tekkeler ve zaviyeler aracılığıyla olmuştur. Ayıntâb Mevlevihane'si tam tersine şehrin en merkezi yerinde inşa edilmiştir. Amaç olarak Şiiğin bölge halkı ve esnafını etkilemesinin önüne geçmektir. Ayıntâb 'ın 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in fethinin ardından bölgede Açılan Mevlevihane, Şii Propagandasına karşı Sünniliğin bölge üzerinde hâkim olmasını sağlamıştır. Çalışma da Ayıntâb Mevlevihane'sinin Ayıntâb ve bölge üzerinde Şii faaliyetinin engellemesine değinilerek Bölgenin Osmanlı Devleti'ne entegrasyonuna katkısı incelenmiştir.

Anahtar Kelime: Ayıntâb, Osmanlı, Safevi, Mevlevihane, Şii, Sünni

* Gaziantep Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi –(İD 0000-0003-2994-602X) kadnur@hotmail.com

Abstract

During the establishment phase of the states, different factors either contributed to the process or ended the process. The influence of religious groups, with the exception of the Turkmen masses, on the expansion of the state during and after the establishment of the Ottoman Empire, has been undeniable. With the acceptance of Islam by the Turks, gaza and jihad accelerated the conquests in Muslim states. During the establishment phase of the Ottoman Empire, gas and jihad policy contributed to the expansion of its territory. The conquest policy, which progressed on the western axis in the years of its establishment, continued on the east axis in the following years. With the conquest of Ayıntâb and the region by Yavuz Sultan Selim in 1516, a Mevlevihane was established to contribute to the dominance of the Ottoman Empire over the region. It was instructed to establish the Mevlevihane by Yavuz Sultan Selim. In order to prevent the negative impact of the Shiite policy, the organization of the Mevlevis in the region was paved, and Mustafa Agha, one of the regional notables, was assigned. The Mevlevihane, which was established in Ayıntâb, was built as the largest Mevlevihane after the Mevlevihane in Konya. Ayıntâb Mevlevihanesi was built as a Reach for the Mevlevi, and the transition to the Middle East was from this region. The reason why Ayıntâb Mevlevihane is bigger than the regional Mevlevihanes is due to Ayıntâb 's strategic location. The region is on the commercial route and also serves as a bridge with the Middle East. When we look at the general situation, dervish lodges and zawiyas were opened in the most remote corners outside the city. Ensuring the security of the most secluded areas of the city and the festivities of these areas were made through lodges and zawiyas. On the contrary, Ayıntâb Mevlevihane was built in the most central part of the city. The aim is to prevent Shi'ism from affecting the people and tradesmen of the region. The Mevlevihane that was opened in the region after the conquest of Ayıntâb in 1516 by Yavuz Sultan Selim enabled Sunnism to dominate the region against the Shiite Propaganda. In the study, the contribution of Ayıntâb Mevlevihane to the integration of the region to the Ottoman Empire was examined by mentioning the prevention of Shiite activities in Ayıntâb and the region.

Keywords: Ayıntâb, Ottoman, Safavid, Mevlevihane, Shiite, Sunni

Giriş

Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında, bulunduğu coğrafyadaki dinamikleri göz önünde bulundurarak teşekkülünü tamamlamaya çalışmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin güç kaybetmesi Anadolu'da otorite boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Oluşan otorite boşluğu Osmanlı beyliği açısından kaçırılmaz bir fırsat olmuştur. 13. Yüzyılda yaşanan hemen her bölgede yaşanan Moğol baskısı, Türkistan coğrafyasında yaşayan birçok insanı da yerinden etmiştir. Moğol baskısı nedeniyle zorunlu göçe tabii olan kitleler güvenli bölgelere göçmüştür. Moğol baskısından kaçan Türkmen kitleler Anadolu'ya yerleşmeye başlamıştır. Türkmen kitlelerle birlikte gelen şeyhler ve dervişler kuruluş aşamasında olan Osmanlı Beyliğine olumlu katkı sağlayarak beyliğin devletleşmesini hızlandırmaya çalışmıştır. Dervişler, Anadolu'da siyasi teşekkülünü tamamlamaya çalışan Osmanlı Devleti'nde iskânın hızlanmasını sağlayarak, yeni yerleşim yerlerinin tekke ve zaviyeler aracılığıyla Türkleşmesi sağlanmıştır. Tekke ve zaviyelerin açıldığı bölgelerde hızla Müslüman ve Türk nüfus artmaya başlamıştır²⁷⁹.

Tekke ve Zaviyeler aracılığıyla bölgede hâkimiyet sağlanmaya çalışılması devletin hâkimiyet alanının genişlemesi için olumlu bir etken olmuştur. Bu durumun olumsuz etkisi göz ardı edilmeyerek gerekli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Ele geçirilen bölgelerin, devletin değil de tarikatların egemenliğine geçmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kendi bölgesinde etkinliği artan tarikatların devlete alternatif bir yönetim oluşturması engellenmeye çalışılmıştır. Bu riski göz önünde bulunduran Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren şeyhleri ve dervişleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Tekke ve Zaviyelere belirli oranda maddi destekler verilmiştir. Verilen destekler Tekke ve Zaviyelerin devlete bağımlı kalmasını amaçlamıştır. Şeyhlerin ve dervişlerin etkin güç olmasını engellemek için dini cemaatlerin merkezleri başkentte olmak üzere kontrol altında tutulmuştur. Osmanlı Devleti tekke ve zaviyelerin hem inşaatına yardım etmiş hem de tadilatını kendi eliyle yapmıştır²⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin kuruluş aşamasında beraber mücadele ettiği silah arkadaşlarının çoğunluğu tarikat kökenli insanlardan meydana gelmektedir. Silah arkadaşlarının Alp, Gazi gibi unvanları kullanması çoğunlukla geniş kitlelere tesire sahip kişiler olduğunu göstermektedir. Osman Gazi beylikten devlete geçiş sürecinde “ *Anadolu Ahileri*,

²⁷⁹ İ. Kaya, “Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tarikat İlişkileri” *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal*, 2020/ , 4 s.221-222

²⁸⁰ Osmanlı Devleti Tekke ve Zaviyelerin merkezlerinin Payitahtta bulundurmasını zorunlu kılarak bölgede bulunan grup ve cemaatlerin buldukları bölgelerde devlete alternatif yönetim olarak ortaya çıkmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti tedbiri önceden alarak Tekke ve Zaviye Şeyhlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nin nispeten başarılı olmasını sağlamıştır. Devlet çoğu bölgede bulunan tarikatları kontrol altında tutmayı başarmıştır. A. Aktaş, “Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri” *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Siirt, 2016 s.181-182

Horosan Erenleri, Abdal ve Baba” gibi tarikat ehli şahıslardan faydalanmıştır. Tarikat ehli şahısların maneviyat yönünü kullanarak tebaa da gaza duygusunu artırmaları fetih sürecinin hızlanmasına neden olmuş, ayrıca devletin topraklarının hızla genişlemesine katkı sağlamıştır. Ahiler, Erenler, Abdallar ve Babalar gibi dini önderlerin Nüfuslarından faydalanarak çevresinde toplanan kitlelerin devlete tabiliğini sağlamıştır²⁸¹.

Anadolu’ya göç eden Türkmenlerle birlikte gelen “Babai-Bâtini tarikat önderleri ve Türkmenlerin başında bulunan babalar, hem halk arasında hem de devlet ricalinde saygı görmüştür. Göçebe halkın sözünden çıkmadığı dini liderler halkın devlete karşı aidiyetini baskın hale getirmiştir. Dini önderlerin halk üzerindeki etkisini fazlaca kullanan Osmanlı Devleti durumu kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Birçok fetih hareketinde dini gruplardan faydalanılmış ve topraklarda hâkimiyeti kolaylaşmıştır²⁸².

Mevlevilik

Mevlevilik; Mevlana Celaleddin Rumi’ye tabi olan sevenleri tarafından, ölümünden sonra meydana getirilmiştir. Mevlana Celaleddin Rumi zamanında tarikata ait herhangi bir tekke veya ibadet merkezi yapılmamıştır. Mevlana Celaleddin Rumi sonrası müritleri tarafından belli ibadet merkezi ve tarikata ait ritüeller meydana getirilmiştir. Mevlana Celaleddin Rumi zamanında ayinle ilgili olarak bilinen birkaç ritüelin bulunduğu bununda; yüz kısmında bulunan kıllardan birkaç telin kesilmesi müritlerin kendisine intisap nişanesi olarak görülmüştür. Bu ritüel Şems-i Tebriz’inin ölümüne kadar devam ettirilmiştir. Şems-i Tebriz’in ölümünden sonra bu ritüelden vazgeçilmiştir. Mevlana Celaleddin Rumi döneminde daha sade olan tarikat öğretileri Mevlana Celaleddin Rumi’ den sonra belirli kalıplara oturtulmuştur²⁸³.

Mevlevilik tarikatının teşkilatlanması Mevlana Celaleddin Rumi nin ölümünden bir süre sonra olmuştur. Mevlana Celaleddin Rumi hayattayken cemaatleşme oluşturulmamıştır. Mevlana’nın vefatından sonra Mevlana taraftarları, Hüsameddin Çelebi’nin etrafında toplanmıştır. Hüsameddin Çelebi’den sonra Posta, Mevlana Celaleddin Rumi’nin oğlu Sultan Veled otursa da tarikat istenilen seviyede genişleyememiştir. Tarikatın asıl genişlemesi ve Konya dışından Anadolu’ya yayılması Ulu Arif Çelebi zamanında olmuştur. Mevlevi tarikatı Anadolu Selçukluları zamanında kısmen yayılma göstermiştir. Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarında Anadolu’da fetih hareketleri hız kazanmıştır. Fetihlerin hız kazanmasında,

²⁸¹ Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.” *Vakıflar Dergisi*, 1942,s.282

²⁸² D. Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yayınları:27, Bilimsel Araştırmalar Dizisi 1, İstanbul, 1989, s.154

²⁸³ A. Gölpınarlı, “Mevlevilik”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, 8. Cilt, İstanbul, 1993, s.164

Mevlevilerin ve diğer dini grupların Osmanlı Devleti'ne destek vermesi olumlu olarak yansımıştır. Osmanlı Devleti bu desteği karşılıksız bırakmayarak bu gruplara gerekli desteği vermiştir²⁸⁴.

Mevlana'nın kendi döneminde cemaatleşmeye gitmemesinin nedeni tamamen dünya görüşüyle ilintili olmuştur. Herhangi bir gruplaşmanın insanları ayrıştıracığı görüşünü savunan Mevlana, bu nedenle gruplaşma yerine insanlığın tüm bileşenlerini kucaklama yolunu seçmiştir. Bu görüş insanların Mevleviliğe meyletmesine neden olmuştur. Mevlana'nın dünya görüşü, Mevlevilik tarikatının diğer tarikatlardan ayrı bir özelliğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Tarikatın üyeleri arasında sıradan insanlardan çok elit seçkinler, zenginler, sanatkârlar, şairler ve musikişinaslar tarikatın üyeleri arasında yer almışlardır. Halkın büyük teveccüh gösterdiği Mevlevi tarikatına, aynı zamanda Osmanlı Devleti yöneticileri de ilgi göstererek ekonomik ve sosyal alanda tarikatın desteklenmesini sağlamıştır. Tüm bu bileşenler Mevlevilerin ve Mevlevilik tarikatının Osmanlı Devleti'nde ayrı bir yer edinmesine neden olmuştur²⁸⁵.

Mevlana Celaleddin Rumi'nin ölümünün ardından onun felsefesi ve düşüncesinin tanıtılması için teşkilatlanma yoluna gidilmiştir. Mevlana'nın öğretilerinin daha geniş kitlelere ulaştırılması amacıyla Mevlana Celaleddin Rumi'nin ölümünün ardından 13. yüzyılın sonlarında dostlarından Çelebi Hüsameddin, Bektemüroğlu Şeyh Kerimeddin ve Mevlana'nın oğlu Sultan Veled tarafından Konya'da Mevlevi tarikatı teşkilatlandırılmıştır. Amaç ve gaye adının yaşatılmasından çok, felsefesinin hakim olması, öğretilerinin daha geniş kitlelere ulaştırılması olmuştur. Bu nedenle Sultan Veled tarafından Anadolu'nun birçok yerine tarikatın öğretilerini öğretecek dervişler gönderilmiştir. Böylece gayenin hâsıl olması için gerekli adımlar atılmaya başlanmış ve Mevlevilik sadece Konya da değil Anadolu'nun birçok yerinde teşkilatlanmaya başlamıştır²⁸⁶.

²⁸⁴ M. Kara, "Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Bursa, 2006, s.9

²⁸⁵ Mevlevilik tarikatının Mevlana döneminde teşkilatlanmaya gidilmemesi Mevlana Celaleddin Rumi'nin bilinçli olarak yaptığı bir işidir. Sistem olarak herkesi kucaklayıcı bir sistemi destekleyen Mevlana Celaleddin Rumi'ye göre teşkilatlanmaya gitme insanları başkalaştırma anlamına geliyordu. Felsefe olarak herkesi kucaklamayı amaçlayan Mevlana Celaleddin Rumi'nin görüşüne göre teşkilatlanmaya gidilmesi kendi taraftarlarının kayırılması zorunluluğu doğuracaktı. Bu durumun farkında olan Mevlana Celaleddin Rumi sürekli kucaklayıcı ve insanları birleştirici bir yol izlemiştir. İnsanların belli ritüellerle ayrışması onun felsefesine tersbir düşünce olarak benimsenmiştir. Tüm bu nedenler Mevlana'nın hayatta iken cemaatleşmeye gitmemesinin en büyük nedeni olmuştur. G. Çağrı, *Günümüzde Mevlevilik ve Mevlevilikte Değişim Olgusu: Konya ve Bursa Mevlevileri Üzerine Nitel Bir Çalışma*, T.C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2020, s.63

²⁸⁶ F. Bademci, *Mevleviliğin Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirasının Bütünleşik Korunması; Konya Örneği*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2018, s.18

Mevlana Celaleddin Rumi kendi öğretilerini oluştururken farklı düşüncelerden etkilenmiştir. “*Mevlânâ, babası Bahaeddin Veled ve Burhaneddin Muhakkık Tirmizî etkisiyle edindiği Kübrevîlik kültürü, Şems-i Tebrizî”den aldığı aşk ve cezbe ve İbn-i Arabî”den aldığı vahdet-i vücud düşüncesini sentezleyerek Mevlevîlik Tarikatının prensiplerini ortaya koymuştur*”²⁸⁷.

Farklı görülerden aldığı öğretilerden harmanlanarak ortaya çıkan Mevlevilik uzun yıllar etkisini doğduğu topraklarda hissettirmiştir. Mevlana Celaleddin Rumi'nin vefatıyla teşkilatlanan Mevleviler her tarikatta olduğu gibi kendi ritüellerini oluşturmuştur. Aslında bu ritüeller başlı başına Mevlevilerin oluşturulduğu ritüeller olmaktan öte, Mevlana Celaleddin Rumi'nin etkilendiği görüşlerin sentezi olmuştur. Mevlana Celaleddin Rumi'nin yaptığı sema, Mevlana Celaleddin Rumi'den kalan bir öğreti olarak tarikatta yaşatılmıştır. Sema Mevlana Celaleddin Rumi'ye has bir ritüel olmamakla beraber kendisiyle özdeşleşmiştir. Hemen bütün tasavvufi tarikatlarda belli ritüeller kullanılmıştır. Ritüeller sayesinde kul ile yaratan arasında iletişim sağlandığı görüşü hemen tüm tarikatlarda hakim görüş olmuştur²⁸⁸.

Mevlana Celaleddin Rumi kendisinden sonra miras olarak sadece tarikatını ve ritüellerini bırakmamıştır. Kendi kaleme aldığı birçok eseri günümüze ulaşmıştır. Mevlana'nın yazdığı şiirlerin ünü kısa zamanda Konya sınırlarını aşmıştır. Şiirleri zamanla Anadolu'nun birçok şehrinde okunmaya başlamıştır. Şiirlerinin yanı sıra yazdığı eserlerle de ünü artan Mevlana, tanınan bir tasavvuf ehli olmuştur. Bıraktığı eserlerden birçoğu günümüze ulaşmıştır. Bunlardan; Mesnevi, Divan-ı Kebir, Mektubat gibi günümüze ulaşmış eserleri en meşhurlarıdır. Özellikle Mesnevi, Mevleviler için en kıymetli eser olup bu esere ehemmiyet verilmektedir. Mesnevi altı ciltten oluşmaktadır. Mesnevinin Hüsameddin Çelebinin ricası üzerine yazılmaya başlandığı rivayeti meşhurdur. Yine Mesneviyi, Mevlana Celaleddin Rumi, Hüsameddin Çelebiye yazdırmaya başlamıştır²⁸⁹.

²⁸⁷. Her ne kadar kendi döneminde teşkilatlanmaya gitmemişse de kendisinden sonra arkadaşları ve oğlu, Mevlana Celaleddin Rumi'nin düşünceleri etrafında teşkilatlanmayı tamamlamıştır L. Akdemir, Mevlevilikteki Çile Olgusunun Fizyolojik ve Psikolojik Boyutu, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s.6

²⁸⁸Tasavvufi tarikatların çoğunda belli ritüeller farklı formatta kullanılmıştır. Aslı zikir etmek olan bu ritüeller insanların Allah'ı anması ve onu tesbih etmesidir. Yapılan zikir insanların rabbini anarak kendinden geçerek rabbini yüceltmesi olarak binmektedir. Bu nedenle her tarikatın farklı zikir şekli uyguladığı görülmektedir. Mevlevilerde zikir şekli Sema olarak ön plana çıkmaktadır. Tasavvuf müziği eşliğinde dönerek yapılan sema günümüzde de uygulanmaktadır. Mevlana Celaleddin Rumi'den tarikata kalmış bir zikir şekli olmuştur. S.Pingov, *Din-Estetik İlişkisi Çerçevesinde Petir Dınov'un Panevritmia ve Mevlevilikteki Sema'nın Mukayeesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2021s.104

²⁸⁹ S. Pilavoğlu, *2007-2017 Arası Türk Romanında Mevlana ve Mevlevilik*, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun, 2019, s.23-24

Mevlana Celaleddin Rumi kendi döneminde sadece tasavvuf ve tarikatla değil, bunun yanı sıra döneminin siyasi olaylarına da kayıtsız kalmamıştır. Özellikle Selçuklular döneminde sarayla iyi geçinmiştir. Yine dönemin yıkıcı gücü olan Moğollarla da arasını iyi tutarak siyasi yönden nüfuz oluşturmuştur. Dönemin şartlarına uygun siyaset izleyerek, kendi görüşünü benimsetmiştir. Kendi döneminde gerek Selçuklu gerekse Moğollarla yaptığı yazışmalar, Mevlana Celaleddin Rumi'nin nüfusunun bu iki devlet üzerinde etkili olduğunu kanıtlamaktadır. Mevlana Celaleddin Rumi'nin izlediği siyasi yol kendisinden sonra Mevlevilere esin kaynağı olmuştur. Tarikat ehli Mevleviler kendi dönemlerinde siyasi otoritelere karşı nüfuz oluşturmuştur. Bu nedenle Mevlevilik tarikatı, kurulduğu dönemden itibaren devlet içerisinde otorite sahibi olmayı başarmıştır. Sadece yerel halkın ilgi gösterdiği tarikat olarak kalmamış, elit kesiminde ilgisini çekerek tarikatın devlet içerisinde her tabakaya hitap ettiği görülmüştür. Devlet ricalinin ayrı önem verdiği Mevlevi tarikatı adeta devlet tarikatı görünümünü almıştır²⁹⁰.

Ayıntab'ın Osmanlıya Entegrasyonunda da Mevlevilerin Katkısı

Mevlevilik tarikatının ilk olarak teşkilatlanmasının önünü açan Hüsameddin Çelebi olmuştur. Hüsameddin Çelebi vefat edince yerine Sultan Veled İrşad makamına geçerek tarikatın başına geçmiştir. Sultan Veled tarikatın, Anadolu ve diğer coğrafyalarda daha geniş bölgelere yayılmasını sağlamak için Mevlana Celaleddin Rumi'nin tasavvufi görüşlerini ön plana çıkarmıştır. Sultan Veled Anadolu coğrafyasında tarikatın yayılmasını sağlamak için siyasi otorite ile iyi geçinmeye çalışarak siyasi otoritenin desteğini almıştır. Tarikatın öğretilerini daha geniş coğrafyalara yayarak Mevleviliğin benimsenmesi için irşad faaliyeti yürütmüştür. Anadolu da hâkim güç olan Moğollar ve Selçuklularla arasını iyi tutarak hem ekonomik yönden güçlenmiş hem de tarikatın nüfus alanını artırmıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerine halifelerini yollayarak Mevlevi dergâhlarını açtırmıştır. Böylece Mevlevilik geniş coğrafyalarda siyasi otorite ile uyum içerisinde sorunsuz bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Sultan Veled'in uyguladığı politika Anadolu'nun en buhranlı döneminde dahi Mevlevilik tarikatının zarar görmeden faaliyetlerine devam etmesinin önünü açmıştır²⁹¹.

Mevleviliğin teşkilatlanmasında önemli katkısı olan Sultan Veled, ilk eğitimini babasından alarak bilgi birikimini artırmıştır. Babasının eğitimine özen gösterdiği Sultan Veled daha sonra kardeşi Alaaddin ile Şam bölgesinde eğitimine devam etmiştir. Tarikat hayatı

²⁹⁰ E. İ. Binbaş, "Tasavvuf ve Musiki- Mevlevilik ve Bektaşilikte Sema", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997, s.16

²⁹¹ Ş. B. Tanrıkorur, "Mevleviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara, 2004, ss.468-475

boyunca farklı kişilere intisap ederek tasavvufi yönden kendini geliştirmeye özen göstermiştir. Babası Mevlana Celaleddin Rumi'nin ölümünden sonra Mevlevi Tarikatının başına geçmesi istense de kabul etmemiştir. Babasının ölümünden sonra Hüsameddin Çelebiye intisap etmiştir. Hüsameddin Çelebinin ölümünün ardından 7 yıl Kerîmüddin b. Bektemur'a intisap ederek onun ölümünün ardından 1292 tarikatın başına geçmiştir. Tarikatın başına geçtiği ilk yıllardan itibaren Anadolu coğrafyasında Mevleviliğin yayılması için farklı bölgelere vekillerini göndermiştir²⁹².

Mevleviler Osmanlı Devleti'nde hâkim olunan her bölgede tekkelerini açarak örgütlenmeye devam etmiştir. 1516 yılından itibaren Yavuz Sultan Selim'in (1.Selim) Anadolu'nun güneydoğusunun yanı sıra, Suriye ve Mısır'ın fethedilmesi ile Mevleviler Osmanlı Devleti'nin de teşvikiyle Anadolu'nun güneydoğusunda teşkilatlanmasını hızlandırmıştır. 1525 yılında Kilis, 1530 yılında Halep, 1638 yılında Ayıntâb' da Mevlevi tekkeleri açılarak bölgede Mevlevi tarikatının yayılması hız kazanmıştır. Mevleviliğin özellikle Anadolu da hızla yayılmasının başlıca nedenleri arasında; Yavuz Sultan Selim'in bu coğrafyada yayılması muhtemel Şii Safevi politikasına karşı Sünni Mevleviliğinin desteklenmesi olmuştur. Mevleviliğin bu coğrafya da devlet destekli yayılması halk nazarında Mevleviliğin itibarını artırmıştır. Osmanlı Devleti Ayıntâb ve civarında Mevleviliğin yayılması için bölge halkının ve ayanların desteğini Mevlevilere vermesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu çağrısına uyan Ayıntâb ayanlarından ve Ayıntâb Mevlevihane'sinin banisi Mustafa ağa Mevlevihane'nin inşaatını başlatmıştır²⁹³.

1516 yılında fethedilen Ayıntâb ve çevresi Osmanlı Devleti'nce, Şii Safevi saldırılarından ve Şii propagandasından korunmak istenmiştir. Safililerin Şii propogondası ile güneydoğu Anadolu'yu kullanarak Akdeniz hâkimiyeti düşüncesi Osmanlı'nın bölgeyi Sünnileştirme çabasına hız vermesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, bölgenin dini yapılanmasına müdahalesi haricinde idari olarak da müdahalesi söz konusu olmuştur. Bölgede yeni kazaskerlik oluşturularak bölge idaresi kontrol altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin

²⁹² V. Değirmençay, "Sultan Veled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul, 2009, ss.521

²⁹³Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Memlûklülere aldıkları bölge Osmanlılara geçince bölgede imar faaliyetleri hızlanmıştır. Azerbaycan üzerinden Şii Safevi propogandasına bölgede tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. Şii propogandasına karşı Yavuz Sultan Selim, Sünniliğin bölge üzerinde hâkim olmasını amaçlamıştır. Bu nedenle her dönem siyasi otorite ile arası iyi olan Mevleviler bu bölgede devlet eli ile desteklenmiştir. Yeni fethedilen bölge de Memlûk taraftarlığını hemen kesmek mümkün olamamıştır. Devletin bu bölgede ağırlığını hissettirmesi için kendi tarafında olan Mevlevileri hem halkın devlet yanında yer almasını hem de Osmanlı hâkimiyetini daha kolay kabul etmesi için faaliyetleri desteklenmiştir. İlk iş olarak bölgedeki ayanlar aracılığıyla Mevlevi haneler imar edilmiştir. A. Armağan, "18. Yüzyıl Güneydoğu Anadolu'sunun Dini-Sosyal Hayatından Bir Kesit: Antep Mevlevihane'si", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* Yıl: 2014, 18 s: 2, s.205-206

bölgedeki idari yapıyı kontrol altına almasını kolaylaştıracak farklı enstrümanlara başvurulmuştur. Anadolu’da Mevlana Celaleddin Rumi’nin Mevlevi tekkeleri bu süreçte ön plana çıkmıştır. Mevlevilik bölgenin Türkleşmesi açısından kullanılan dini gruplardan biri olmuştur. Safevilerin Şii politikalarına karşı Anadolu’da teveccüh gören Mevlevilerin faaliyetleri devletin yanı sıra halk tarafından da desteklenmiştir. Mevlevilerin yeni fethedilen bölgelerde Tekke kurmalarına izin verilerek yapılanmalarına hız kazandırılmıştır. Devlet böylelikle yeni fetih edilen yerleri dini cemaatler eliyle şenlendirmeye başlamıştır. Bölgenin fetih yoluyla ele geçirilmesi belli bir süre bölge ekonomisini zora sokmuştur. Mevlevi tekkelerinin yayılma sürecinde Osmanlı Devleti, Mevlevi tekkelerini ekonomik olarak destekleyerek Ayıntâb ve civarının Şiileşmesinin önüne geçmiştir. Osmanlı Devleti, Şiiliğe karşı faaliyetleri önlemek amacıyla, Ayan Mustafa ağa eliyle Ayıntâb’da yaptırdığı Mevlevihane, güneydoğu Anadolu bölgesinin en büyük Mevlevihane’si olarak inşa edilmiştir²⁹⁴.

Ayan Mustafa ağanın inşa ettirdiği Mevlevihane’den önce Ayıntâb’da Bir Mevlevihane’nin bulunduğu Gaziantep Osmanlı Şer’iyye sicili kayıtlarında geçmektedir. “*Resmi kayıtlara göre ismi Mevlevihane Camisi olarak da geçen Tekke Cami Gaziantep’ te Cevizli Mahallesinde yer almaktadır. 1045 (1635) tarihli Gaziantep şer’i mahkeme sicil kayıtlarında geçmekte olan “Mevlevihane-i Cedid” ibaresinden daha önceden Mevlevihane’nin bulunduğu yerde Şeyh Şaban Dede’nin türbesinin yer aldığı bölgede başka bir Mevlevihane’nin de yer alıyor olabileceği tahmin edilmektedir*”²⁹⁵.

Ayıntâb’da inşa edilen Mevlevihane şehrin her açıdan ihyasında devlete yardımcı olmuştur. Şehrin kültür ve sosyolojisine önemli katkılar sağlayan Mevlevihane, yaşanan süreçte yönetime olumlu katkı sağlamıştır. Bölgenin Türkleşmesi, sadece Mevlevilik faaliyetleri ile olmamıştır. Mevlevilik sadece bu sürece katkı sağlayan etkenden biri olmuştur. Ayıntâb’ın coğrafi olarak ticari güzergâhta yer alması Mevlevihane’nin önemini artırmıştır. Bölge üzerinden ticaret yapan Tüccarların Mevleviliği tanınması Ayıntâb güzergâhının önemini artırmıştır. Ayıntâb’ın Ortadoğu topraklarının kesiştiği noktada olması Mevleviliğin, Ayıntâb üzerinden bu coğrafyaya yayılmasına neden olmuştur. Arap yarımadasına ve kutsal topraklara gidecek olan Mevlevi şeyhlerinin Ayıntâb’da bulunan Mevlevihane’nin güzergâh üzerinde bulunmasından dolayı burayı ziyaret ederek konaklamışlardır. Ayıntâb Mevlevihane’si,

²⁹⁴ Y. Küçükdağ, “Kilis Mevlevihane’si, Vakıfları ve Vakfiyesi”, *Osmanlı Araştırmaları* 24, İstanbul, 2004, s.257

²⁹⁵ A. A. Eroğlu, *Gaziantep Mevlevihane’si Vakıf Müzesinde Bulunan Hahların Tahlilleri*, Atatürk Üniversitesi Güzel Güzel Sanatlar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Erzurum, 2019, s.7

Mevleviler için konaklama menzili olmuştur. Ayıntâb Mevlevihane'si konumu itibariyle bölge üzerinde önemli etkiler oluşturmuş ve devletin hâkimiyeti bu bölgede Mevleviler aracılığıyla yayılmaya devam etmiştir²⁹⁶.

Mevleviliğin menzili olan Ayıntâb Mevlevihane'si tam teşekküllü bir ibadethane olarak inşa edilmiştir. Mevlevilerin uğrak noktası olan Ayıntâb Mevlevihane'si her ihtiyaca cevap verecek şekilde meydana getirilmiştir. Mevlevilerin hem ibadetlerini yapacakları hem de gerektiğinde barınacakları bir alan olmuştur. Mevlevi müritlerinin ve şeyhlerinin ihtiyacına göre inşa edilmesi Mevlevihane'nin bölge açısından ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Osmanlı hâkimiyetinin yayılımı için devlete destek olan Mevlevilere karargâh olurken bölgenin kontrolüne de katkı sağlamıştır. Yapılan Mevlevihane başlarda küçük bir külliye olarak imar edilmiştir. Ayıntâb'a bu derece özen gösterilmesi Ayıntâb 'ın fetih sürecinden sonra da Osmanlı Devleti için kritik bir öneme sahip olduğunun göstermektedir. Ayıntâb'ın stratejik bir kavşakta olması, bölgenin önemini göstermektedir. Ayıntâb'ın Osmanlı Devletince fethinden sonra da devam eden bir takım tehlikeleri bertaraf etme düşüncesiyle gerekli tedbirler alınmıştır²⁹⁷.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi Ayıntâb Mevlevihane'si hakkında detaylı bilgi vermiştir. Mevleviliğin merkezi Konya'dan başlayıp Güneydoğu Anadolu Bölgesine kadar en büyük Mevlevihane'nin Ayıntâb'da bulunduğunu yazmıştır. Ayıntâb Mevlevihane'si imar edilmeden önce bölgede bulunan Mevlevilerin ibadet merkezi bulunmuyordu. Mevlevihane imar edilince Ayıntâb'ın ve çevre bölgelerin en büyük Mevlevihane'si olmuştur. Yine Evliya Çelebinin verdiği bilgilere göre Mevlevihane geniş donatılarla donatılmış ve Mevlevilerin her ihtiyacına cevap verecek şekilde imar edilmiştir. Mevlevihane'nin geniş donatılarla donatılması ve devlet tarafından desteklenmesi faaliyet açısından devlete hizmet eder nitelikte olduğunun göstergesi olmuştur²⁹⁸.

Mevleviliğin Osmanlı topraklarında 16. Yüzyıldan itibaren yayılmasının nedenleri arasında devlet yönetiminde Mevleviliği kabullenmiş idarecilerin varlığı olmuştur. İdarecilerin Mevleviliğe mensup olması, taşrada Mevleviliğin yayılmasını hızlandırmış, Mevlevilik adeta

²⁹⁶ Ö. Yıldız, "Gaziantep'te Sivil Toplum: Geçmişten Günümüze Süreklilikler", *Sosyoloji Dergisi*, Yıl: 2018, Sayı 38: s.132

²⁹⁷ A. Şaşmaz, *Gaziantep Menzumeleri ve Külliyesi; Şeyh Fetullah Külliyesi Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2018, s.82

²⁹⁸ - Yavuz Sultan Selim Bölgeyi fethetmeden önce bölgede Mevlevi tekkesinin bulunduğu dair bir kaynak mevcut değildir. Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında bölge fethetmesiyle bölgeye Mevleviler yerleşmiştir. Mustafa Ağa'nın bölgeye yaptırdığı Mevlevihane'den önce bölgede küçük bir Mevlevihane'nin bulunduğu Osmanlı kayıtlarında mevcuttur. Mevlevilerin özellikle bölgede çoğalması daha büyük bir Mevlevihane'nin yapılmasını zorunlu kılmıştır. K.Kreiser , (Çev. Semih Tezcan), "Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Aleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler", *Osmanlı Araştırmaları* 14, İstanbul, 1994,s.105-106

devletin resmi tarikatı görünümüne bürünmüştür. Yöneticilerin Mevlevi kökenli olması Mevlevi tekkelerinin ülkenin en ücra köşesine kadar ulaşmasına neden olmuştur. 16. Yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından yeni fethedilen Ayıntâb ve çevresinde Mevlevi tekkelerinin çoğalması devletin desteği ile olmuştur. Devlet bu bölgelerde kendi hâkimiyetini pekiştirmek ve reyanın tabiiyetini sağlamak için Mevlevilerin teşkilatlanmasını hızlandırmıştır. Mevleviler vasıtasıyla bölge önde gelenlerine ulaşılarak halkın Osmanlı Devleti'ne karşı bakış açısının olumlu yönde değişmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti bir nevi misyonerlik faaliyetini Mevleviler eliyle gerçekleştirmiştir²⁹⁹.

Mevlevilik Osmanlı topraklarında yayılırken devlete destek olması amacıyla Ayanlar bölge üzerinde Mevlevi tekkelerinin artırılması için yoğun gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin Ayıntâb ve bölge üzerinde hâkimiyetinin pekişmesi için Ayıntâb ve komşu bölgeler de Mevlevi tekkeleri açılmaya başlamıştır. 1516 Mercidabık Savaşı'nın akabinde bölge üzerinde hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti; Suriye, Lübnan, Filistin halkının Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sağlamak için faaliyette bulunmuştur. Bundan dolayı Mevlevi tekkelerini faaliyete geçirmeye çalışmış ve etki alanlarını artırmak için gereken desteği vermiştir. Bölge Memlük Devleti'nin elinden çıkınca Safevi Devleti'nin Şii propagandasına karşı Mevleviler Sunnileşme hareketini hızlı bir şekilde bölge üzerinde etkin hale getirmiştir. Yaşanan tüm bu süreç içerisinde Ayıntâb Mevlevihane'si bölgenin siyasi hâkimiyetinin yanı sıra sosyal ve kültürel açıdan Osmanlı Devleti'ne kısa zamanda uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır³⁰⁰.

1514 yılından itibaren Memlûklü toprakları ve Mısır'ın fethedilmesi için hazırlıklara başlayan Yavuz Sultan Selim, bölge dinamiklerini iyi tahlil etmiştir. Gelibolu üzerinden gelen Rumeli beylerbeyi Hasan paşanın ordusuyla buluşarak Eskişehir civarına gelmiştir. Burada bulunan zaviyeleri ziyaret eden Yavuz Sultan Selim, savaş hazırlıkları için belli görevlere yeni atamalar yapmıştır. Kapı kulu askerlerine bahşiş dağıtan Yavuz Sultan Selim, ziyarette bulunduğu zaviyelerin dervişlerine hatırı sayılır bahşiş ihsan etmiştir. Eskişehir'den sonra Konya'ya geçen Yavuz Sultan Selim, Filobad Çayırına yerleşmiştir. Konya halkının teveccühünü kazanmaya çalışan Yavuz Sultan Selim, Mevlana Celaleddin Rumi'nin türbesini ziyaret ederek fakirlere yüklü miktarda bahşiş dağıtmıştır. Konya ziyareti sırasında Yavuz Sultan Selim'in Mevlana türbesini ziyareti ve halka iyi davranması dervişlerin gönlünü kazanmasına neden olmuştur. Mısır seferi sırasında Ayıntâb ve bölgenin Memlûklülerden

²⁹⁹ Z. Koçak, *Ayıntâb Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s.377-378

³⁰⁰ Y. Bayıl, *Ayıntâb Mevlevihane'si ve Şeyhleri*, Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu Milli Mücadele Döneminde Gaziantep Bildiri Metinleri Kitabı, Dumat Ofset A.ş., Gaziantep, 2018, s.1424

alınması, Bölgedeki Şii Safevi Propagandasının Mevlevi dervişlerince engellenmesinde, Yavuz Sultan Selim'in Konya ziyaretinin etkisi olmuştur³⁰¹.

İnanç bakımından Mevlevilerin bölgede faaliyetlerini devam ettirmesi bölgenin Şiileşmesini tek başına engellemeye yeterli olmayacağı devlet ricalince anlaşılmıştır. Bu nedenle ekonomik tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bölge açısından önemli gelir kaynağı olan dokumacılık halkın geçimini sağladığı sanayi kollarından olmuştur. Dokumacılığın hammaddesi olarak kullanılan ipler ve ipekler İran üzerinden Ayıntâb ve civar bölgelere getiriliyordu. Mısır'ın fethi sonrası ekonomik tedbirler almayı planlayan Yavuz sultan Selim Ayıntab'a uğramıştır. Bölge için önemli hammadde olan İran ipliğine boykot kararı verilerek Şiilerin bölgeye rahat girip çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Böylece Şii Safevilerin ticaret bahanesi ile halk üzerinde etkili olmasından korkulan misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçilmek istenmiştir. İran ile yapılan ticarete belirli oranda kısıtlama getirilmiştir. Yaşanan süreç devlet kontrolünde yürütülmek istenmiştir³⁰².

Selçuklu Devleti'nden itibaren fethedilen toprakların ihyası için en ücra köşelerde Tekke ve Zaviyeler açılarak yeni fethedilen toprakların ihyası amaçlanmıştır. Bu gelenek Osmanlı Devleti'nde de devam ettirilmiştir. Mevleviler de bu geleneğe uygun olarak tekkelerini şehrin dışına inşa etmiştir. İnşa edilen tekkeler hem bölgenin güvenliğinin sağlanması hem de bölgenin şenlenmesinde katkı sağlamıştır. Böylelikle en ücra köşelerde dahi yerleşim yerleri meydana gelmiştir. Mevleviliğin merkezi Konya'da dahi Mevlevi dergâhı şehrin dışına yani sur dışına inşa edilirken Ayıntâb Mevlevihane'si şehrin en işlek yerine inşa edilmiştir. Şehir yaşamında ticari faaliyetlerini yerine getiren Ayıntâb halkı, ibadetini de aynı alanda yaparak manevi huzuru yaşamak istemiştir. Farklı bir bakış açısıyla bakıldığında ise Mevlevi tekkesinin şehir içerisine yapılmasının amacı; Şii propagandasını yerinde engelleyerek esnafın ve halkın Şiiliğe tevessül etmesine engel olmuştur³⁰³.

Osmanlı Devleti'nde Mevlevi tekkelerinin kurulması ve Mevleviliğin desteklenmesi belli amaca hizmet için yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin fethettiği topraklarda imar faaliyetlerini hızlandırma çabası ve ticari hayatın canlandırılması çabasından dolayı teşkilatlanma da mahir Mevlevilerin hızla tekke kurlmaları sağlanmıştır. Mevlevi tekkelerinin

³⁰¹M.C. Ş. Tekindağ, "Yeni Kaynaklar ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 17, Sayı 22, İstanbul, 1967, s.59

³⁰²M. Gültekin ve C. Avcı, *Bir Şehrin Hikâyesi Gaziantep Halk Kültürü Yazıları Cemil Cahit Güzelbey*, Gaziantep Üniversitesi Matbaası, Gaziantep, 2015, s.362

³⁰³Y. Küçükdağ, *Antep Mevlevihane'si ve Vakfiyesi, Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, Arsan Basım A.Ş., Gaziantep, 2020, s.213

şehirlerde sadece ticari olarak değil, aynı zaman da kültürel olarak da halkın gelişmesine katkı sağladığı görülmüştür. Mevlevilerin teşkilatlanarak bölge de etkin olması Osmanlı Devleti'nin istediği politikayı uygulamasını kolaylaştırmıştır³⁰⁴.

Şii propagandası karşısında halkın devlete sadakatini sağlamak için mücadele eden Mevleviler, birçok alanda başarılı olmuştur. Özellikle Şiiilerin, Osmanlı Devleti'ni kötüleyen söylemleri bölge hâkimiyetini zorlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin baskıcı politika ve adaletsiz yönetim uyguladığını savunan Şiiiler bölge halkının Osmanlı Devleti'ne karşı bakışını değiştirmeye çalışmıştır. Yaşanan süreçte bu algıyı yıkmak için Mevleviler ön plana çıkarak halkın Osmanlı Devleti'ne karşı sadakatini sağlamıştır³⁰⁵.

Sonuç

Ayıntâb coğrafyası tarih boyunca farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin gücünü kaybetmesi Anadolu coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin güçlenmesine neden olmuştur. Kuruluş aşamasından itibaren Osmanlı Devleti dini yönden etkin olan şahsiyetlerle birlikte hareket etmiştir. Osmanlı Devleti'nin genişlemesinde, devlete katkı sağlayan dini cemaatler ve gruplar devlet ricalince teveccühe mazhar olmuştur. Bu nedenle dini grupların kendi etkinlik alanlarını Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu her alana taşımıştır. Fethedilen bölgeler; tekkeler ve zaviyelerce şenlendirilmeye çalışılmıştır. Devletin halk üzerinde etkinliği dini cemaatlerinde katkısıyla pekiştirilmeye çalışılmıştır. Ayıntâb özelinde bakıldığında bu toprakların fethinden sonra karışıklıkları önlemek amacıyla Mevleviler ön plana çıkarılmıştır. 1516 Yılında Ayıntâb Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Sadece Ayıntâb ile sınırlı kalmayan fetih; Mısır, Filistin, Yemenin alınmasıyla Memlûklü topraklarında hâkimiyet sağlanmıştır. Önce Ayıntâb'ı fetheden Yavuz Sultan Selim bu bölgede Mevlevihane açılması talimatını vermiştir. İlk yapılan Mevlevihane küçük bir mescid şeklinde inşa edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Ayıntâb'ı fethinden önce bölgede Mevlevihane varlığı bilinmemektedir. Mevleviliğin merkezi olan Konyada halkın teveccühünü kazanmaya çalışan Yavuz Sultan Selim, Mevlana Celaleddin Rumi'nin türbesini ziyaret ederek halktan fakirlere yüklü miktarda bahşiş dağıtmıştır. Yavuz Sultan Selim'in bu davranışı fetih hareketlerin halkın desteğini yanına alması olarak yorumlanmaktadır. Konya ziyareti sırasında Yavuz Sultan Selim'in Mevlana türbesini ziyareti ve halka iyi davranması dervişlerin gönlünü

³⁰⁴Z. Koçak, *Osmanlı Ayıntâb'ında Dini Kurumlar ve Üslenedikleri Fonksiyonlar, Gaziantep'te Dini Hayat, Uluslararası Gaziantep Alimleri ve Gaziantep'te Dini Hayat Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları II Gaziantep, 2017, s.80

³⁰⁵A. Y. Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Bellefen*, Türk Tarih Kurumu, C.64, S.239, Ankara, 2000, s.150

kazanmasına neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Ayıntâb'ı fethiyle Mevleviler Osmanlı Devleti için bölgede canla başla çalışmıştır. Bölgenin Osmanlı Devleti topraklarına katılmasının akabinde hızlıca Mevlevihaneler imar edilmeye başlanmıştır. Kilis ve Halep'ten sonra 1638 yılında Ayıntab'da eski Mevlevihane'nin yerine Ayıntâb Ayanlarından Mustafa ağa tarafından daha büyük bir Mevlevihane inşa edilmiştir. İnşa edilen Mevlevihane, Mevlevilere menzil görevi görmüştür. Bölge üzerinden Ortadoğu'ya gidecek olan Mevleviler Ayıntâb Mevlevihane'sine uğrayarak her türlü ihtiyaçları burada görülmüştür. Ayan Mustafa ağa tarafından inşa edilen Mevlevihane Konya Mevlevihane'sinden sonra inşa edilen en büyük Mevlevihane olmuştur. Genellikle tekke ve zaviyeler şehir dışlarına inşa edilirken Ayıntâb Mevlevihane'si şehrin en merkezi yerinde inşa edilmiştir. Mevlevihane'nin şehir merkezinde inşa edilmesinin nedeni; bölgede Şii Safevi propagandasının devam etmesidir. Bölge üzerinde Şiiliğin yayılmasını engellemek için Sünni Mevlevilik devlet tarafından desteklenmiştir. Bölge üzerinde Şii tehlikesi sadece Mevlevilikle değil ekonomik yollarla da engellenmeye çalışılmıştır. Özellikle İran üzerinden Ayıntâb'a getirilen dokumanın hammaddesi ipliğin ve İranlı tüccarların bölge üzerinde ticareti engellenmiştir. Alınan tüm bu tedbirler Memlûklülerin ve Şii Safevilerin bölge üzerinde tekrar hâkimiyet kurmalarını engellemeye yönelik olmuştur. Bölgenin Osmanlı Devleti'ne daha hızlı ve rahat bir şekilde entegrasyonu Mevlevilerin çabasının da katkısı şüphesiz inkâr edilemez. Bölge halkı Mevlana Celaleddin Rumi'nin felsefesinden dolayı Mevlevilere itibar göstermiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdulkaki Gölpınarlı, *Mevlevilik*, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 8. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993

Davut Dursun, *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yayınları:27, Bilimsel Araştırmalar Dizisi 1, İstanbul, 1989

Gültekin Mustafa ve Avcı Cevdet, *Bir Şehrin Hikâyesi Gaziantep Halk Kültürü Yazıları* Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep Üniversitesi Matbaası, Gaziantep, 2015

Koçak Zülfiye, *Osmanlı Ayıntâb'ında Dini Kurumlar ve Üslendikleri Fonksiyonlar, Gaziantep'te Din Hayat, Uluslararası Gaziantep Âlimleri ve Gaziantep'te Dini Hayat Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı*, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları II Gaziantep, 2017

Küçükdağ Yusuf, *Antep Mevlevihane'si ve Vakfiyesi, Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, Arsan Basım A.ş. Gaziantep, 2020

Makaleler

Aktaş Ahmet, “Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri” *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt3, Sayı 1, Siirt, 2016 s.181-182

Armağan Abdüllatif, “18. Yüzyıl Güneydoğu Anadolu'sunun Dini-Sosyal Hayatından Bir Kesit: Antep Mevlevihane'si”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi Tsa / Yıl: 2014, 18 s: 2*

Barkan Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler.” *Vakıflar Dergisi*, 2 1942 Ankara, s.282

Değirmençay Veyis, “Sultan Veled”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, İstanbul, 2009

Kara Mustafa, “Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Bursa, 2006

Kaya İsmail, “Osmanlı Devleti'nde Devlet-Tarikat İlişkileri” *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal* E-ISSN: 2602-3792 Aralık /December, 2020/ 4

Kreiser Klaus, (Çev. Semih Tezcan), “Evliya Çelebi ve Başka Kaynaklara Göre Arap Âleminin Doğusundaki Büyük Şehirlerde Mevlevihaneler”, *Osmanlı Araştırmaları 14*, İstanbul, 1994

Küçükdağ Yusuf, “Kilis Mevlevihane’si, Vakıfları ve Vakfiyesi”, *Osmanlı Araştırmaları 24*, İstanbul, 2004

Ocak Ahmet Yaşar, “Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Belleten, Türk Tarih Kurumu*, C.64, S.239, Ankara, 2000

Tanrıkorur Ş. Barihüda, “Mevleviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara, 2004

Tekindağ M.C. Şahabeddin, “Yeni Kaynaklar ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 17, Sayı 22, İstanbul, 1967

Yıldız Özkan, “Gaziantep’te Sivil Toplum: Geçmişten Günümüze Süreklilikler”, *Sosyoloji Dergisi*, Yıl: 2018, Sayı 38

Tezler

Akdemir Lütfiye, *Mevlevilikteki Çile Olgusunun Fizyolojik ve Psikolojik Boyutu*, T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012

Bademci Fikret, *Mevleviliğin Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirasının Bütünleşik Korunması; Konya Örneği*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2018

Binbaş İlker Evrim, *Tasavvuf ve Musiki- Mevlevilik ve Bektaşilikte Sema*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997

Çağrı Gülten, *Günümüzde Mevlevilik ve Mevlevilikte Değişim Olgusu: Konya ve Bursa Mevlevileri Üzerine Nitel Bir Çalışma*, T.C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2020

Eroğlu Ayşe Aslıhan, *Gaziantep Mevlevihane’si Vakıf Müzesinde Bulunan Halıların Tahlilleri*, Atatürk Üniversitesi Güzel Güzel Sanatlar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Erzurum, 2019,

Koçak Zülfiye, *Ayıntâb Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010

Pıngov Süleyman, *Din-Estetik İlişkisi Çerçevesinde Petır Dınov'un Panevritmia ve Mevlevilikteki Sema'nın Mukayeesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2021

Pilavoğlu Sibel, *2007-2017 Arası Türk Romanında Mevlana ve Mevlevilik*, T.C. On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun, 2019

Şaşmaz Ayfer, *Gaziantep Manzumeleri ve Külliyesi; Şeyh Fetullah Külliyesi Üzerine Bir İnceleme*, T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2018

Resim 1 Tekke Cami (Mevlevihane) Doğu Tarafından Görünüşü

Resim 2 Tekke Cami (Mevlevihane) Batı Tarafından Görünüşü

Resim 3 Tekke Cami (Mevlevihane) Giriş Kapısı

Resim 4 Tekke Cami İ Avlu

Resim 5 Tekke Cami İç Avlu

Resim 6 Tekke Cami İç Avlu

Resimler 23.11.2021 Tarihinde makale yazarı tarafından çekilmiştir.

